

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

KASIM EVLİ

MUHAMMED BURHÂNEDDÎN-İ BELHÎ VE FARŞA DÎVÂNİ
(TENKİTLİ METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
PROF.DR. ADNAN KARAIŞMAİLOĞLU

KIRIKKALE 2014

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

KASIM EVLİ

MUHAMMED BURHÂNEDDÎN-İ BELHÎ VE FARŞA DÎVÂNİ
(TENKİTLİ METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
PROF.DR. ADNAN KARAIŞMAİLOĞLU

KIRIKKALE 2014

ONAY

Kasım EVLİ tarafından hazırlanan Muhammed Burhâneddîn-i Belhî ve Farsça Dîvân'ı başlıklı bu çalışma, 26.12.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU (Başkan)

İmza

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK

İmza

Prof. Dr. Yusuf ÖZ

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım “Muhammed Burhâneddîn-i Belhî ve Farsça Dîvân'ı” adlı çalışmamı, ilmî ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Kasım EVLİ

ÖNSÖZ

Orta Asya'nın güneye açılan en önemli kapısı olan Afganistan, doğuda Pakistan, Doğu Türkistan ve Keşmir, batıda İran, kuzeyde Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ülkeleriyle komşu olup, 657.000 km² lik yüz ölçümü ile stratejik bir konuma sahiptir. Başkenti Kâbil olan Afganistan'da otuz dört vilayet mevcuttur. En önemli şehirleri Kâbil, Kandehar, Herat, Sîstan, Nûristan, Bedahşan ve Türkistan'dır. Afgan nüfusu yaklaşık onbeş etnik yapıdan oluşmaktadır, halkın çoğunluğu Afganlar, Türkler ve Tacikler'den meydana gelmektedir.

Sahip olduğu stratejik konumu itibariyle tarih boyunca İranlılar, Yunanlar, Araplar ve Moğolların işgal ve istilasına uğramıştır. İslamiyetin yayılmasıyla birlikte Samaniler, Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti ve Harezmşahlar gibi Türk devletleri Afganistan'da hüküm sürmüşlerdir.

1220 yılında Moğol ordusu Afganistan'ı istila ederek 150 yıl Afganistan topraklarında hüküm sürmüş ve Timurlular tarafından yıkılmıştır. Timur'un torunu Babür'ün (1483-1530) hükümdarlığı ele geçirdiği Afganistan'da, 17. yüzyılın başlarında idari zafiyetlerin ortaya çıkması ve kabilelerin müstakil hareket etmeleri ülkede milli bir devlet kurma düşüncelerinin başlangıcı olmuş ancak bu düşünceler hedefe ulaşmadan, İran hükümdarı Nâdir Şah tarafından 1738 yılında Afganistan yönetimi ele geçirilmiştir. Ahmet Şah Durrânî (dürr-i dürran-inciler incisi) 1747 yılında Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra Kandehar'ı ele geçirmiştir. Kabil ve çevresi ile Özbekleri, Tacikleri ve diğer kavimleri de idare altına alarak günümüzdeki Afganistan Devleti'nin temellerini atmıştır. Ahmet Şah Durrânî'nin ölümünden (1772) sonra yerine geçen Timur Şah ve Zaman Şah döneminde ülkede iç karışıklıklar zuhur etmiş, 1819 yılında Dost Muhammed Han (1819-1863) hükümdarlığını ilan ederek sükûneti yeniden sağlamıştır.

1837 yılında Afganistan'ın İran tarafından kuşatılması karşısında Afgan Şahı Dost Muhammed Han, Rusları'nın desteğini talep etmiştir. Rusya'nın Orta Asya'da ilerlemesinden ve bölgedeki nüfuzunun artmasından rahatsız olan İngiltere 1838 yılında Afganistan'a bir ordu göndermiştir. Bu da İngiliz-Afgan Savaşlarının (1839-

1842; 1878-1879; 1919) başlangıcı olarak tarihte yerini almıştır. 1842 yılında Özbeklerin desteğiyle İngilizlere karşı başlatılan mücadele iki ülke arasında yapılan bir anlaşmayla son bulmuştur. Siyasi ve askeri mücadelelerin tarih boyunca eksik olmadığı Afganistan’da barış ve güven ortamının kalmaması nedeniyle bölgede yaşayan halk da güvenli ve huzurlu bölgelere göç etmeye başlamıştır.

Afganistan’ın Belh, Kunduz, Bedaḥşan ve Katagan halkı tarafından şeyh olarak tanınan Seyyid Suleymān-i Belhī’de 1850 yılında Afganistan’ın toparlanma sürecine girdiği bir dönemde bütün varlığını vakfedip, hac niyetiyle, ailesi ve 242 kişilik bir kabileyle 1269 (1853) yılında Afganistan’dan ayrılmıştır. Suleymān-i Belhī’nin öncülük ettiği bu kabileye çoğunluğu Kunduz, Bedaḥşan ve bu şehirlere bağlı kasaba ve köylerde yaşayan Özbek ve Tacik mürid ve mürideleri katılmıştır. Suleymān-i Belhī ve ailesi Meşhed, Bağdat üzerinden 1272 (1855) yılında Konya’ya ulaşmış, Konya’da dört yıl ikamet ettikten sonra Bursa’ya göç etmiştir. Suleymān-i Belhī, Sultan Abdülaziz’in (1861-1876) daveti üzerine 1278 (1861) yılında İstanbul’a gelip yerleşmiş ve kabile iki yıl müddetince devlet misafirhanesinde ağırlanmıştır.

Bu ailede üç önemli isim yetişmiştir. Bunların en önemlisi ailenin reisi Şeyh Seyyid Suleymān-i Belhī ile çocukları ‘Abdulkādir-i Belhī ve Burhāneddīn-i Belhī’dir. Yüksek Lisans çalışmamıza konu olan Burhāneddīn-i Belhī, Şeyh Suleymān-i Belhī’nin oğludur.

Bu çalışmada, Burhāneddīn-i Belhī’nin 157 Farsça gazel ve toplam 1285 beyitten ibaret Farsça Dîvân’ının iki ayrı nüsha üzerinden tenkitli metni hazırlanmıştır. Dîvân’ın birinci defteri Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1368, 1379, ikinci defteri Yazma Bağışlar 1378 numarada bulunmaktadır.

Farsça Dîvân’ın metni oluşturulurken 1379 ve 1378 nolu nüsha esas alınmıştır. Karşılaştırmaya esas alınan nüsha, Burhāneddīn-i Belhī’nin oğlu Muhammed Mūsā tarafından tertiplenerek temize çekilmiştir.

Çalışma, önsöz, giriş ve üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Önsözün devamında, kısaltmalar, transkripsiyon sistemi ve içindekiler kısmı verilmiştir. Giriş kısmında “On Dokuzuncu Yüzyılda İstanbul’da Sosyal ve Kültürel Durum” başlığı altında II. Abdülhamid dönemi ve döneme damgasını vurmuş olan siyasî ve fikrî akımların bir

panoraması çıkarılmıştır. Bu bağlamda Pan-islamizm ve Belhî ailesinin de görüştüğü kişilerden biri olan Cemāleddīn Afgānī'den söz edilmiştir.

Birinci bölümde Belhî ailesi, aile fertleri ve aileye mensup kişilerin eserleri hakkında ve devamında Muḥammed Burhāneddīn-i Belhî; hayatı, eserleri ve Burhāneddīn-i Belhî'nin edebi kişiliği ile yazıştığı ve görüştüğü kişiler hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Burhāneddīn-i Belhî'nin Farsça Dîvân'ı, Dîvân'ın yazma nüshaları ve tavsifleri, nüshaların imlâ özellikleri, Dîvân'da yer alan eksik gazeller, hazırlanan metnin imlâ özellikleri, görülen nüshaların imlâ farklılıkları, Dîvân'da yer alan manzumelerin konuları, vezinleri ve gazellerin nazım tarihleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümün devamında sonuç, bibliyografya ve indeks yer almıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Farsça Dîvân'ın tenkitli metni yer almaktadır. Gazellerin sonunda Dîvân'da nâ-tamâm başlığı altında verilmiş eksik gazeller de, Dîvân'ın sonunda yine “Nâ-tamâm Gazeller” başlığı altında yer almış ve devamında farsça indeks verilmiştir.

Dîvân'ın tespit edilebilen ve Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar kısmında bulunan iki nüshası karşılaştırılmıştır. Nüsha karşılaştırmasında Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1379 ve 1378 numaralarda kayıtlı olan ve ikinci kez temize çekilip yazılan nüshalar kullanılmıştır. 1379 numaralı nüsha “” harfinden “ض” harfine kadar 1-96. gazelleri, 1378 numaralı nüsha “ط” harfinden “ی” harfine kadar 97-149. gazelleri içermektedir.

Çalışmada, 1379 numarada kayıtlı nüsha ihtiyaç duyulan yerlerde **Y**, 1378 numarada kayıtlı nüsha **Y1** ve ilk yazılan nüsha olan 1368 numaralı nüsha, **Z** rumuzlarıyla gösterilmiştir. Oluşturduğumuz metinde, beyitlerin sol tarafında nüshaların varak numaraları, sağ tarafında beyit numaraları verilmiştir. Farsça beyitler 3, 6, 9, 12, 15 biçiminde numaralandırılmış ve bu sıra numaraları da beyitlerin sağında verilmiştir. Nüsha farklılıkları ise gazellerin sonunda dipnot ile gösterilmiştir.

Çalışmada, öncelikle 1379 ve 1378 numaralı nüshalar okunmuş ve Farsça metin oluşturulmuştur. Daha sonra ilk yazılan 1368 numaralı nüsha okunarak nüsha farkları oluşturulan Farsça metin üzerinde gösterilmiştir. Hazırlanan Farsça Dîvân metninin

imlası Farsçanın bugünkü imlasına uygun şekilde yazılmış; imla farklılıkları da ilgili başlık altında ayrıca gösterilmiştir.

Muhammed Musa, kendisinin temize çektiği ve çalışmamızda **Z** rumuzuyla yer alan nüshada, şairin kendisi tarafından sonradan tashih edilmiş, değiştirilmiş kelime, ibare ve mısraları da satır altlarında ya da derkenarda not ederek göstermiştir. Bu farklar **Z** nüshasında çokça görülmektedir. **Y** nüshası ise şairin bu tashihlerinden tercih yapılarak yazıldığından bu tashihleri gösteren notlar nadiren kayıtlıdır. Metin oluşturulurken her iki nüshada tespit edilen farklılıklar çalışmamızda gösterilmiştir.

Burhāneddīn-i Belhī'nin gazellerini temize çekerek divan halinde tertip eden Muḥammed Mūsā, Dîvân'da yer alan gazelleri numaralandırmıştır. Ancak sonradan yazılan ve çalışmamızda 73. sırada yer alan gazel, **Y** nüshasında ince kalem ile beyit aralarına sonradan ilâve edilmiştir. Dolayısıyla çalışmamızda gazel sayısı Muḥammed Mūsā'nın verdiği gazel sayısından bir fazladır. Ayrıca; Burhāneddīn-i Belhī, 'Abdulkādir Bīdil-i Buḥārī'nin on iki beyitlik bir gazelini tahmis etmiştir. 1368 nolu (**Z**) nüshasının başında yer alan bu tahmis, Dîvân'ın sonunda verilmiş; 'Abdulkādir Bīdil-i Buḥārī'ye ait beyitler tırnak içerisinde gösterilmiştir.

Hazırladığımız bu yüksek lisans tezinde hassasiyetle çalışılmasına rağmen elbette hatalar ve eksiklikler olacaktır. Değerli bilim adamları ve araştırmacılar tarafından yapılacak her türlü tenkit yolumuza ışık tutarak sonraki çalışmalarımızda yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın, başlangıcından bitimine kadar geçen süreçte maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli aileme ve bu çalışmaya başladığımda hayatta olan, ilmi çalışmalar istikametinde destekleri ve büyük katkıları olan rahmetli babama müteşekkirim.

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım bu çalışmada desteklerini esirgemeyen ve yol göstericiliği ile fikirlerimize ışık tutan Danışmanım Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu'na, ilgi ve alakalarını gördüğüm bölümün diğer değerli öğretim üyelerine ve emeği geçen herkese teşekkür ederim. Son olarak da bu çalışmayı yakından takip ederek çalışmamızın bu noktaya gelmesinde katkıları olan değerli hocam Prof. Dr. Yusuf Öz'e şükranlarımı arz ederim.

Kasım EVLİ

ÖZET

Bu çalışma Muhammed Burhâneddîn-i Belhî'nin hayatı ve Dîvânı'nın tenkitli metninden oluşmaktadır. Burhâneddîn-i Belhî, devrinin önde gelen şairlerindendir. Küçük yaşta ailesi ile birlikte Afganistan'ın Belh şehrinden göç ederek Osmanlı'nın son yüzyılında yaşamıştır. O yalnızca şiirle meşgul olmuş, geçimini de şiir yazarak temin etmiştir. Şiiri ruhun gıdası sayan şair, bulunduğu her meclisi şiirleriyle şenlendirmiştir. Sokakta karşılaştığı dostlarına hal hatır sormak yerine şiir okumayı yeğlemesi sebebiyle, “şâ'ir-i seyyâr” lakabıyla anılmıştır. Siyasi yönü ön planda değilse de İstanbul'da Cemaleddîn Afganî ve Kaçar şehzadelerinden Şeyhü'r-Reîs gibi önemli ve siyasi şahsiyetlerle görüşmüştür.

Belhî'nin, Farsça ve Türkçe Dîvân'ı, Farsça ve Türkçe tarih manzumeleri, çeşitli şairlerden yaptığı Farsça ve Türkçe tahmisleri, mektuplarını içeren Defter-i Kuyûdât'ı, Nakaratlı Manzumat ve Şarkıyyât Mecmuası, çoğunluğu Farsça ve bir kısmı Türkçe olmak üzere 11 mesnevîsi vardır. Şiirlerinde “Burhân”, “Burhân-ı Belhî”, “Burhân-ı Hüseyinî”, “Merd-i Belhî”, “Belhî”, “Bülbül-i Belh” mahlaslarını kullanan şair, şiirlerini Türkçe, Farsça ve Çağatayca söylemiştir.

Çalışmamıza konu olan ve tenkitli metnini hazırladığımız Farsça Dîvân'ı 157 gazelden ibarettir. Çalışmada Burhâneddîn-i Belhî'nin mensubu olduğu aile üyeleri, aile fertlerinin Arapça, Farsça, Türkçe ve Çağatayca eserleri tanıtılmış; bugüne kadar hiçbir çalışmaya konu olmayan Farsça Dîvân'ının metni ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Muhammed Burhâneddîn-i Belhî, Suleymân-i Belhî, Abdülkâdir-i Belhî, Muhammed Musa, Farsça Dîvân, Belhî

ABSTRACT

This study consists of Muhammad Burhâneddîn Balkhi's life story and a criticizing text of his collected poems (divan). Burhâneddîn Balkhi, one of the leading poets of his time, migrated from the city of Balkh in Afghanistan at a young age with his family and has lived in the last century of the Ottoman Empire. He has employed himself solely in poetry and made a living from poetry. He has considered the poetry as the food of the soul and cheered each and every one of the gatherings which he was present by vocalizing his poems. He was nicknamed as 'the poet travelers' because of his ritual of reading poems to his friends whom he came across to, rather than asking how they were doing. Although his political aspects was not at the forefront, he has met with some key political figures in Istanbul, like Jamaledîdîn Afganî and one of the Qajar princes, Şeyhu'r-Raîs.

Balkhi's works include collected poems (divan) in Turkish and Persian, poems of histories in Turkish and Persian, some tahmis in Turkish and Persian which he cited from various poets, the journal which consists of his letters: 'Daftar-i Quyyudât', Nakaratlı Manzumat ve Şarkıyyât Mecmuası' and his 11 mathnavis, most of which are in Persian with a few Turkish ones. He used "Burhân", "Burhân-ı Balkhi", "Burhân-ı Husaynî", "Mard-i Balkhi", "Balkhi", "Bulbul-i Balkh" as pseudonyms in his poems; and recited his poems in Turkish, Persian and Chagatai.

Balkhi's collected poems in Persian which is the main subject of this research and criticized in the study are made up of 157 ghazals. Balkhi's family members and their pieces in Arabic, Turkish, Persian and Chagatai are also introduced in this work. In addition, the text of his collected poems in Persian, which has not been subject to any studies so far, is revealed in this research.

Key Words

Muhammad Burhâneddîn Balkhi, Sulayman Balkhi, Abdulkadir Balkhi, Muhammad Musa, Collected poems (divan), Balkhi

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
h.ş.	: Hicrî şemsî
Hız.	: Hazret-i
MÖ	: Milat'tan önce
MS	: Milat'tan sonra
Ktp.	: Kütüphane(si)
no.	: Numara
öl.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
slt.	: Saltanat
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
SÜSAM	: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmalar Merkezi
Yay	: Yayını, yayınları, yayınevi
yp.	: Yaprak
yy.	: Yüzyıl
yzm.	: Yazma

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Kısa sesliler : — : a, e; — : ı, i; — : u, ü, o, ö

Uzun sesliler : ā, ī, ū : ā, ī, ū

Sessizler :

ء : '

ا : e, a

ب : b

پ : p

ت : t

ث : s

ج : c

چ : ɟ

ح : ɧ

خ : ɣ

د : d

ذ : z

ر : r

ز : z

ژ : j

س : s

ش : ʃ

ص : ʃ

ض : z, ɟ

ط : t

ظ : z

ع : c

غ : ɣ

ف : f

ق : k

ک : k, ŋ

گ : g

ل : l

م : m

ن : n

و : v

ه : h

ی : y

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX

GİRİŞ

ON DOKUZUNCU YÜZYILDA İSTANBUL'DA SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM.....	2-5
---	-----

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BELHÎ AİLESİ VE AİLE FERTLERİ	9-15
1.1.Suleymân-i Belhî.....	9
1.1.1. Hayatı ve Eserleri.....	11
1.1.2. Abdulkâdir-i Belhî.....	11
1.1.2.1.Hayatı ve Eserleri.....	13
1.1.3. Muhammed Bahâuddînü'l-Hak.....	14
2. BURHÂNEDDÎN-İ BELHÎ HAYATI VE ESERLERİ.....	16-40
2.1. Hayatı.....	16
2.2. Ailesi.....	21
2.3. Eserleri.....	24
2.3.1.Türkçe Dîvân.....	24
2.3.2. Mecmua-i Tahmîsât.....	25
2.3.3. Farsça ve Türkçe Tarih Manzumeleri Mecmuası.....	26
2.3.4. Nakaratlı Manzûmât ve Şarkıyyât.....	26

2.3.5. Defter-i Rubaiyyât.....	26
2.3.6. Farsça ve Türkçe Mesnevileri.....	27
2.3.7. Defter-i Kuyûdât.....	28
2.4. Edebî Kişiliği.....	29
2.5. Yazıştığı ve Görüştüğü Kişiler.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

1. BURHÂNEDDÎN-İ BELHÎ'NİN FARŞÇA DÎVAN'ININ ÖZELLİKLERİ...43-82	
1.1. Yazma Nüshaları ve Tavsifleri.....	43
1.2. Nüshaların İmlâ Özellikleri.....	47
1.3. Farsça Dîvân'da Yer Alan Eksik Gazeller.....	50
1.4. Hazırlanan Metnin İmlâ Özellikleri.....	50
1.5. Görülen Nüshaların İmla Farklılıkları.....	51
1.6. Dîvânda Yer Alan Manzumelerin Konuları.....	51
1.7. Nazım Şekilleri ve Vezinler.....	61
1.8. Manzumelerin Yazım Tarihleri.....	64
SONUÇ.....	83
BİBLİYOGRAFYA.....	85
İNDEKS (Genel).....	89-95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. BURHÂNEDDÎN-İ BELHÎ'NİN FARŞÇA DÎVAN'ININ TENKİTLİ METNİ..1-80	
1.1 Dîvânda Yer Alan Eksik Gazeller.....	81
İNDEKS (Farsça).....	92-93

GİRİŞ

19. YÜZYILDA İSTANBULDA SİYASİ SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM

Araştırmacılar tarafından 19. yüzyılın, özellikle ikinci yarısının İslâm toplumlarının keskin bir dönemeçten geçtiği bir tarih kesiti olduğu ifade edilir.¹ 19. yüzyılın sonlarına doğru, “Avrupa içte sanayileşme alanında, dışta sömürgecilik alanında büyük mesafeler katetmişti. Batı sömürgesi dünyaya yayılıyordu; Afrika’nın büyük bölümü ve Hindistan işgal edilmişti. Avrupa Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkarak İslam Coğrafyasının kalan bölümlerini de işgal edip sömürgeleştirmek istiyorlardı.”²

İngilizler, Hindistan’ı, Arabistan Yarımadasının büyük bölümünü ve Sudan’ı egemenlikleri altına almış, İslam dünyasında Mısır, İran ve Afganistan gibi ülkeleri işgal etmenin planlarını yapıyordu.³

Müslüman devletlerin akıp giden tarihe yön vermede en güçsüz oldukları⁴ 19. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu, Batı’nın sosyal yapısını yeniden şekillendiren âyanlık inkılâbı, pazar inkılâbı ve sanayi inkılâbı gibi önemli tarihsel gelişmelerden uzak kalmış, Osmanlı İmparatorluğu’nda her biri bir sosyal yapı şekillenmesi getiren bu hareketlerden âyanlık yani eşraf birliklerinin hakimiyeti çok küçük kalmış diğerleri hiç görülmemiştir.⁵

Hindistan’da, 19. yüzyılda hareketlenmeye başlamış olan İslamcılık hareketi 1870’li yıllarda Osmanlı İmparatorluğu merkezinde gitgide güçlenen ideolojik bir şekil alma haline dönüşmeye başlamıştır.⁶

II. Abdülhamid döneminde kurumların ıslah politikasının yanında Pânislamizm adı verilen, bir politikanın geliştirildiği görülmektedir. II. Abdülhamid, kendi döneminden önce şekillenmeye başlayan “İslamcılık” hareketlerini iç ve dış politikasında kullanmıştır.⁷

İslamcılık, İslam dünyasında müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ve teşekkül ederek İslam ülkelerini Batı ülkeleri karşısında geri kalmışlıktan kurtarmak

¹ Türköne, Mümtaz’er, *Cemâleddin Afgâni*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1994, s. 1.

² Şimşek, Taceddin, *Cemaleddin Afgani ve Mücadelesi*, ders notları, s. 7 (8. dipnot).

³ Bk. Şimşek, Taceddin, *Cemaleddin Afgani ve Mücadelesi*, s. 22.

⁴ Bk. Türköne, Mümtaz’er, *Cemâleddin Afgâni*, s. 1.

⁵ Bk. Mardin, Şerif, “Türk Modernleşmesi”, *Makaleler* 4, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne-Tuncay Özönder, 22. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 28.

⁶ Daha geniş bilgi için bk. Mardin, Şerif, “Türkiye’de Din ve Siyaset”, *Makaleler* 3, Derleyenler: Mümtaz’er Türköne-Tuncay Özönder, 18. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 9-21.

⁷ Bk. Mardin, Şerif, “Türk Modernleşmesi”, *Makaleler* 4, s. 92.

amacına yönelik bir çözüm arayışı olarak 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı aydınları tarafından konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. İlk kez Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelen bu ideoloji, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) faydacı bir politika unsuru olarak değerlendirilmiştir.⁸

19. yüzyıla bir çok alanda batılı devletlerin ağır baskısı altında giren islâm dünyasında Avrupa'nın islam coğrafyasını sömürgeleştirme planlarına ve hareketlerine karşı koyabilmek, İslâm toplumunun Batı karşısında geride kaldığı alanlarda ilerlemesini ve gelişmesini sağlayabilmek için İslâm dayanışması fikri geliştirildi. İslâmın kendisinde var olan birlik ve kardeşlik ruhunun Osmanlı'nın temsil ettiği hilafet kurumu etrafında siyasi ideoloji olarak tasarlanması ve gündeme getirilmesi Tanzimat döneminin aydınları olan Yeni Osmanlılar tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹ Yeni bir dönemin başlangıcını teşkil eden II. Abdülhamid döneminde (1876-1909), "ittihâd-ı islâm politikasının içe dönük ve dışa dönük olmak üzere iki yönünün olduğu, devletin kendi sınırları içerisinde bulunan Müslümanlara yönelik politikalarıyla diğer Müslümanlara karşı yaklaşımının farklılıklar gösterdiği kabul edilir."¹⁰

II. Abdülhamid dönemi ittihâd-ı islâm siyasetinin en dikkat çeken ve üzerinde durulan cephesi, dışa dönük olanıdır. Bu cephede dikkat çeken iki husus, dışarıdaki Müslümanlara yönelik mesaj ve faaliyetlerle bu Müslümanların arasında gelişen dinî, siyasi akımlar ve buradan hareketle Müslüman ülkeleri egemenlikleri ve hakimiyetleri altında tutan Avrupa devletlerine karşı II. Abdülhamid'in yaklaşımı ve ortaya koyduğu iki eksenli tavrıdır.¹¹ "Biri, Osmanlı Müslüman tebasını "İslam" bayrağı altında toplama, diğeri de dış ülke Müslümanlarını halifelik makamı etrafında toplama çabasıdır."¹² Müslüman toplumlar için son derece kritik olan 19. yüzyılda, modern dünyanın meydan okumaları karşısında canlanan aydın kesim içinde ismi en çok tartışılan, üzerinde en çok spekülasyon yapılan kimse Cemâleddîn Afgânî'dir.¹³

Sultan Abdülhamid, Cemâleddîn Afgânî'nin (1838-1897) tesir ve kabiliyetlerini göz önüne alarak ondan istifade edilebileceğini düşünmüş, Londra sefiri Rüstem Paşa aracılığı ile Afgânî'yi İstanbul'a davet etmiştir. Cemâleddîn Afgânî II. Abdülhamid

⁸ Bk. Türköne, Mümtazer, "İslâmcılık", *DİA.*, C. 23, Ankara, 2001, s. 60.

⁹ Bk. Türköne, Mümtazer, "İslâmcılık", s. 60.

¹⁰ Özcan, Azmi, "İttihâd-ı İslâm", *DİA.*, C. 23, Ankara, 2001, s. 471.

¹¹ Bk. Özcan, Azmi, "İttihâd-ı İslâm", s. 472.

¹² Mardin, Şerif, "Türk Modernleşmesi", *Makaleler* 4, s. 93.

¹³ Bk. Türköne, Mümtaz'er, *Cemâleddin Afgânî*, s. 6.

tarafından İstanbul'da iyi bir şekilde karşılanmış, kendisine yüksek bir maaş bağlanmıştır. Afgânî, Abdülhamid'in isteği üzerine İslam birliği ve Şii-Sünni yakınlaşmasını ve ittiḥad-ı İslâm'ı teşvik eden 600'ü bulan mektup yazmıştır.¹⁴

“İslâm devletlerini güçsüzlükten kurtarıp, kendi işlerini deruhte edebilmesi için uyandırmak”¹⁵; “Müslüman ülkelerini Avrupalıların siyasî nüfuz ve iktisadi istismarından kurtararak onların dahili inkişaflarını temin etmek ve böylece, bütün İslam âlemini bir tek halifenin riyaseti altında toplayıp, Avrupa'nın müdahalesine mukavemet edecek kuvvetli bir İslam devleti vücuda getirmek”¹⁶, Cemâleddîn Afgânî'nin temel hedefiydi. Nitekim Afgânî, Büyük Britanya'nın Doğu Coğrafyasında güttüğü siyasete karşı ciddi kampanyalar yürütmüştü.

Cemâleddîn Afgânî, hayatı boyunca dünyanın çeşitli ülkelerini dolaşarak Şark halklarının haklarını savunmuş, onları batı emperyalizmine karşı mücadeleye davet etmiştir. Bu arada birçok Osmanlı aydını da Afgânî'den etkilenmiştir. Bazı Yeni Osmanlılar, Jön-Türkler, M. Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Türkçüler, Mehmet Akif, A. Hamdi Efendi, Said Nursi gibi İslâmcılar, Seyyid Bey, Şemseddin Günaltay gibi değişimci/yenilikçi şahıslar bunlar arasındadır.¹⁷

Afgânî'nin doğrudan ve dolaylı olarak Batıcı, İslâmcı ve Türkçü düşünce akımları üzerinde hissedilir bir tesiri vardır.¹⁸ Sultan Abdülhamid'i farklı bir İslam birliği, Şii-Sünni yakınlaşması, yönetim biçimi konularında en azından fikri planda etkilemiştir.

“Afganistan, 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya'nın Asya'daki yayılma mücadelelerinin kesişme noktalarından birisi idi”.¹⁹ Bütün İslâm âlemi ile olduğu gibi Afganistan ile de ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik özel gayretler sarfedilmiştir. II. Abdülhamid saltanatı döneminde Osmanlı- Afgan ilişkileri daha çok Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin gölgesinde kalmış ve bu yüzden de normal bir gelişme seyri içerisinde olmamıştır. II. Abdülhamid'in Afganistan'da İngilizlere ısrarlı bir şekilde yardımcı

¹⁴ Bk. Karaman, Hayreddin, “Efgânî, Cemâleddin”, *DİA*, C. 10, Ankara, 2001, s. 459.

¹⁵ Mahzumî Paşa, Muhammed, *Cemâleddin Afgânî'nin Hatıraları*, 2. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2010, s. 50

¹⁶ Şimşek, Taceddin, *Cemâleddin Afgânî ve Mücadelesi*, s. 3

¹⁷ Bk. Şimşek, Taceddin, *Cemâleddin Afgânî ve Mücadelesi*, s.37; Karaman, Hayreddin, “Efgânî, Cemâleddin”, *DİA* s. 463;

¹⁸ Türköne, Mümtaz'er, *Cemâleddin Afgânî*, s.104

¹⁹ Özcan, Azmi, “II. Abdülhamid Döneminde Afganistan İle İlişkiler ve İngiltere”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Yayına haz.: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul, 2002 , s. 83.

olmak tekliflerinde bulunması siyasi değerlendirmelerin sonucudur. Bunlardan birisi, II. Abdülhamid'in bir halife olarak dünya Müslümanları üzerinde nüfuz ve tesiri olduğuna İngilizleri inandırmaktır. Böylece ikili ilişkilerde bu ağırlığın tesiri hissettirilerek Osmanlı Devletine yönelik uygulanan siyasi baskıların dengelenmesi sağlanacaktı.²⁰

Cemâleddîn Afgânî, 19. Yüzyılın İslam coğrafyası için savaşlarla ve hezimetlerle olduğunu görmüş, İslam dünyasının temellerinin yıkılacağını ve dünyadaki bütün Müslüman milletlerin yok olacağını hissetmiş, bunun önüne geçebilmek için dünyanın birçok yerini dolaşarak Müslümanları uyandırmaya, onları görülen tehlikeler karşısında uyanık olmaya çağırması ve çareler düşünmüştür.²¹

Afganî'nin 1867 yılında İstanbul'a gelen, Türkistanlı bir Nakşî-Müceddidî, aynı zamanda Melâmî tekkelerinden Eyüp Nişancası'ndaki Murad Buhârî Dergâhı'nın şeyhliğine getirilmiş olan Şeyh Suleymân-i Belhî ile tasavvufi sohbetleri olmuştur. Bu tekkeler İran, Türkmenistan, Afganistan ve Hindistan'da bulunan dergâh ve medreselerle ilişkiler kurup geliştirmişler ve Osmanlı İmparatoru Sultan Abdülhamid döneminde İttihâd-ı İslâm politikaları çerçevesinde önemli roller üstlenerek, Osmanlı Devleti'nin bu topraklardaki dini ve siyasi yönelişlerini etkilemişlerdir.²²

Suleymân-i Belhî, 'Abdulkâdir-i Belhî ve Burhâneddîn-i Belhî'nin Cemâleddîn-i Afganî ile yakın ilişkileri olmuştur. Burhâneddîn-i Belhî, Cemâleddîn-i Afganî hakkında şiirler dahi yazmış, onun hakkında bir biyografi kaleme almıştır. Cemâleddîn-i Afganî'nin İstanbul'daki mezar taşı kitabesinin metni dahi Burhâneddîn-i Belhî'nin notları arasında yer almaktadır.

²⁰ Bk. Özcan, Azmi, "II. Abdülhamid Döneminde Afganistan İle İlişkiler ve İngiltere", s. 101.

²¹ Pervane, Bayram, "Şarkın Büyük Filozoflarından Cemâleddîn Afgânî Onun Türk Dünyasına Tesirleri", s. 10

²² Kara, İsmail, *Din ile Modernleşme Arasında-Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012, s. 392.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.BELHÎ AİLESİ VE AİLE FERTLERİ

1.1. Suleymān-i Belhî

Köklü bir aileden gelen Şeyh Seyyid Suleymān-i Belhî öğrenimini Bedahşan'da tamamlamış, bir süre eğitimle meşgul olduktan sonra 1259/1843 yılında Hindistan'a giderek üç yıl Dehli'de kalmış, burada batınî ilimlerde tahsil görmüştür.

Suleymān-i Belhî, Muhammed Mu'min H^vâce kızı Seyyide Sa'ide (öl.1311/1893), Manas H^vâce kızı Seyyide Aykuzu (öl.1284/1867) ve Seyyide Begümcan adlarında üç nikahlı hanımı; Seyyide Sa'ide'den doğma 'Abdülkâdir, Ahmed Sa'id, Muhammed Bahāuddīnu'l-hak; Seyyide Aykuzu'dan doğma Muhammed Burhāneddīn Kılıç adlarında dört erkek, Aycan ve Sācide adlarında iki kız evladı, Durdāne adında bir cariyesi, Şa'bān ve Devlet Bey adlarında iki hizmetçisi ve Afganistan'ın değişik şehirlerine mensup mürid ve mürideleri ile birlikte hac niyetiyle ülkesinden ayrılmıştır.

Yolculuk sırasında iki evladı daha dünyaya gelmiş; bunlardan, Seyyide Sa'ide'den doğma Muhammed 'Alī, göç sırasında Irak'ın Hanekin şehrinde, Seyyide Aykuzu'dan doğma Fāṭımatu'z-Zehrā ise Halep şehrinde doğmuşlardır. Kafile, Maverāünnehir'den İran'a geçmiş, Meşhed şehri üzerinden Bağdat'a gelirken Necef ve Kerbela'ya uğrayarak imamlar ile Hazret-i Ali ve Hazret-i Hüseyin'in kabirlerini ziyaret etmiştir. Suleymān-i Belhî, bu ziyaretleri esnasında İmamiye müctehidleriyle de görüşmüş, bu görüşmeler neticesinde, kafilende yer alan bazı kişilerle birlikte Şia-İmamiye mezhebini kabul etmiştir.

Kafile Bağdat'da iken bir elçi vasıtasıyla Osmanlı-Rus savaşının sona erdiği haberi ulaşmış ve Suleymān-i Belhî bu haber üzerine hac niyetini erteleyerek kafilayla birlikte Anadolu'ya geçerek 1274/1857 yılında Konya'ya ulaşmıştır. Belhi ailesinin Konya'da dört yıl ikameti esnasında, Şeyh Suleymān-i Belhî ve oğlu 'Abdülkâdir-i Belhî, bazı edebî ve dinî eserleri okumak ve incelemekle meşgul olmuşlardır. Suleymān-i Belhî Konya'da iken İbn Arabî'nin *Futūḥāt-ı Mekkiyye* adlı eserini istinsah etmiştir. Bu yıllarda Mevlevî çevreleriyle de görüşen Suleymān-i Belhî, Mehmed Said Hemdem Çelebi çelebilik makamında (1815-1859) iken, 1857-59 yılları arasında

Mevlevîliğe intisab etmiş, bu arada Şems türbedarı Ahmed Dede tarafından kendisine hilafet-nâme verilmiştir.

Daha sonra kafilesıyla Bursa'ya giden Suleymân-i Belhî, Sultan Abdülaziz'in (slt. 1861-1876) daveti üzerine 1278/1861 yılında İstanbul'a geçmiş ve kafilede yer alanlar, iki yıl süreyle devlet misafirhânesinde ağırlanmışlardır. Suleymân-i Belhî bu misafirhâne uzun bir süre kalmış, ayrıca arzu ettiği kitapların istinsah edilmesi için hizmetine üç kâtip verilmiştir.

Osmanlı Devleti, hayatta kaldığı sürece kendisine maaş tahsis etmiş; maaş bağlanmasıyla misafirhânedan ayrılarak İstanbul'un Aksaray, Sülüklü, Hırka-i Şerif, Beykoz, Akbaba, Kabataş ve Üsküdar gibi semtlerinde kiracı olarak ikamet etmiş ve kira bedeli devlet tarafından karşılanmıştır. Bu dönemde dîni kitapları okumak ve yıllardır arzu ettiği *Kütüb-i sitte*'yi incelemekle meşgul olmuştur. 1284/1867 yılında hacca gitmek üzere hazırlık yaptığı bir sırada, Meclis-i Meşâyih reisi Hâfız Feyzullah Efendi'nin 1867 yılında vefatı üzerine, Meclis-i Meşâyih'in yeni reisi Osman Selahaddin Mevlevî (öl.1887) ve beraberindeki on iki meclis üyesi, kendisini ziyaret ederek Nakşi şeyhi ve Mesnevîhân Feyzullah Efendi'den boşalan Eyüp Nişancası'ndaki Şeyh Murad Buhari Dergahı meşihatine atandığını haber vermişlerdir. Bu tayin üzerine dergaha taşınmış ve hayatının sonuna kadar dergahta şeyhlik makamında bulunmuştur.

İstanbul'da, kendisini davet eden Sultan Abdülaziz'in saltanatı süresince on altı yıl yaşayan Suleymân-i Belhî, sinir hastalığına yakalanmış ve yetmiş dört yaşında iken, 6 Şaban 1294/16 Ağustos 1877 tarihinde Perşembe günü vefat etmiştir. Kabri dergâhın haziresindedir.²³

Seyyid Suleymân-i Belhî'nin, Seyyid 'Abdulkâdir-i Belhî, Seyyid Aḥmed Sa'îd, Seyyid Muḥammed 'Alî, Seyyid Muḥammed Bahâ'uddînu'l-Haḳ ve Seyyid Muḥammed Burhâneddîn Kılıç adlarında dört oğlu, Seyyide Berrâ, Seyyide Fâtıma Necîbe, Seyyide Sâcide, Seyyide Aycân adlarında da dört kızı dünyaya gelmiştir.²⁴

²³ Suleymân-i Belhî hakkında bk. Belhî, Burhâneddîn, *Defter-i Kuyûdât*, yzm., Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmalar Merkezi Yzm. 56, yp. 4b (s.8) ; Öz, Yusuf, "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve Defter-i Kuyûdât Fihristi", *Bilig*, Sayı: 23, Güz-2002, s.157-164; Öz, Yusuf, "Süleymân Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", *X. Milli Mevlâna Kongresi*, C. I, 2-3 Mayıs, 2002, s. 149-152.

²⁴ Alkan, Mehmet Hilmi, *Abdulkâdir-i Belhî'nin Sunûhât-ı İlâhiyye Mesnevîsi ve A.Gölpınarlı'nınManzum Türkçe Çevirisi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005 s. 10.

1.1.1.Hayatı ve Eserleri

Seyyid Suleymān, Ehl-i Beyt'in üstünlüğünü ve Şia-İmamiye mezhebinin inanç sistemini izah etmek için kaleme aldığı kitaplarında, temel kaynak olarak *Kutub-i sitte*'den yararlanmışır.²⁵ Seyyid Suleymān'nin dört Arapça eseri vardır:

Ecma'u'l-fevā'id: Bir muhtasarı, "İcāzu'l-Ḳur'ān" adıyla Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1367 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha Seyyid Suleymān'ın torunu ve Burhāneddīn-i Belhī'nin oğlu Muhammed Mūsā tarafından 1328 (1910) yılında Üsküdar'da yazılmıştır.

Maşriku'l-ekvān: İki ciltten ibaret bir eserdir. Muhammed Mūsā tarafından 1325 (1907) yılında İstanbul'da istinsah edilmiştir.

Gıbtatu'l-emān: Bir nüshası, Muhammed Mūsā tarafından İstanbul'da 1327 (1909) yılında kopye edilmiştir.

Yenābī'u'l-mevedde: Yalnızca bu eser İstanbul'da iki kez basılmıştır. Eserin basımında İran Sefareti'nin, Meliku't-tuccār ünvanıyla bilinen Mīrzā Mehdī Ākā-yi Būşehrī ile İstanbul'da yayınlanan Farsça Ahter gazetesinin sahibi Muhammed Tāhir-i Tebrīzī'nin yardım ve katkıları olmuştur.²⁶

1.1.2. 'Abdulkādir-i Belhī

Künyesi, Şeyh 'Abdulkādir b. Şeyh Suleymān b. Şeyh İbrāhīm H'āce Kelān b. Şeyh Muhammed Bābā H'āce el-Huseynī el-Belhī el-Ḳundūzī'dir. Asıl adı Ġulām-ı Ḳādir olup İstanbul'a geldikten sonra 'Abdulkādir adıyla tanınmıştır.

Ġulām-ı Ḳādir, Kunduz'a bağlı Hankāh'da 1255 (1839) yılında doğmuştur. Özkent Hükümdarı Burhāneddīn Kılıç'ın soyundan gelen Nakşibendī şeyhi Suleymān-i Belhī'nin en büyük oğludur. Babası İstanbul'da Şeyh Murad Buhārī Dergāhı'na şeyh olarak tayin edilmiş, babasının vefatından sonra vasiyeti üzerine 1887 yılında Eyüp

²⁵ Bk. Öz, Yusuf, "Süleymān Belhī Ailesi Ve Son Mevlevī Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", s. 149-161.

²⁶ Eserleri için bk. Öz, Yusuf, "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhī Ailesi ve Defter-i Kuyūdāt Fihristi; s. 163-164

Nişancası'ndaki mezkur dergâhın şeyhliğine getirilmiş ve 1927 yılına kadar dergâhın meşihatında bulunmuştur. 'Abdülkâdir-i Belhî, Nakşî-Müceddidî icazetini babasından almıştır. Seksen altı yaşında iken (27 Recep 1341) 15 Mart 1923'te vefat etmiştir. Kabri, dergâhın haziresinde medfun bulunan babasının yanındadır. Vasiyetleri üzerine kabirlerine ismi yazılmamıştır.

Seyyid 'Abdülkâdir-i Belhî, Nakşibendî tarikatına bağlı bulunmakla birlikte Bayramî Melâmiliği'ni temsil eden Bekir Reşâd Efendi'den (öl.1875) Bayramî/Hamzavî icazeti almıştır. Mevlevî ve Bektaşîler arasından kendisine intisab edenler de olmuştur.

20. yüzyıl mutasavvıfları arasında önemli bir yer edinmiş ve “son zamanın en ünlü sûfisi”, “Mevlânâ'dan sonra en uzun manzum tasavvufî eser veren şair” gibi nitelermelerle anılmıştır.

Seyyid 'Abdülkâdir-i Belhî'nin, Seyyid Aḥmed Muḥtâr, Seyyid Nizâmuddîn, Seyyid Muştafâ Nûreddîn, Seyyid Behcet 'Abdülbâkî, Seyyid Muḥammed Ḥabîbullâh, Seyyid 'Alî Seyfullâh adlarında oğulları, Seyyide 'Aliye-i Kubrâ, Seyyide 'Aliye-i Suḡrâ, Seyyide Mu'mine Zehrâ, Seyyide Ḥatîce Fevziye adlarında da kızları bulunmaktadır.²⁷

Seyyid Aḥmed Muḥtâr-ı Belhî (1873/1933), Hazret-i Şâh-ı Velâyet İmâm Ali aleyhi's-salâtu ve's-selâm hakkında *Ḥānedān-ı Seyyidu'l-Beşer Eimme-i İsnâ-ʿaşer* ismiyle 1909 yılında Arap harfleriyle Türkçe, Hz. Ali Efendimizden başlayarak on iki imam ve seçkin sahabenin hayatlarını da içeren bir külliyyat oluşturmak niyetiyle yazmaya başladığı eserin ilk cildini tamamlayabilmiştir.

Bu eser, Arzu Meral tarafından ilk kez Ocak 2012 tarihinde *Şâh-ı Velâyet Sırr-ı Hidâyet Hazret-i Ali Aleyhi's-salâtu ve's-selâm* ismiyle latin harfleriyle sadeleştirilerek yayınlanmıştır (Revak Kitabevi, İstanbul 2012).

²⁷ Abdülkâdir-i Belhî hk. bk. Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, “Abdülkâdir Belhî”, Cilt, 1-2, İstanbul, 1936, s.229-233; Işın, Ekrem, “Abdülkâdir-i Belhî”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1993, İstanbul, s. 44.; Öz, Yusuf, “Süleymân Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları”, s. 153; Öz, Yusuf, “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve Defter-i Kuyûdât Fihristi”, s. 164-165; Öz, Yusuf “Abdülbâkî Gölpinarlı'nın Sunûhât-ı İlâhiyye Tercümesi” *Bilgi Yolu*, Yıl 4, Sayı 5, 2004, s.50-51; Alkan, Mehmet Hilmi, *Abdülkâdir-i Belhî'nin Sunûhât-ı İlâhiyye Mesnevîsi ve A.Gölpinarlı'nın manzum Türkçe Çevirisi*, s. 10; Özemre, Ahmet Yüksel, *Üsküdar'ın Üç sırlısı*, İstanbul, 2012, Kubbealtı İktisadi İşletmesi, s.104-108.

1.1.2.1 Hayatı ve Eserleri

‘Abdulkādir-i Belhī, şiirde, “Gulām-ı Kādir-i Hikmet”, “Kādir-i Hikmet” ve “Belhī” nisbelerini kullanmıştır. ‘Abdulkādir-i Belhī’nin Farsça, Çağatay ve Anadolu Türkçesiyle yazılmış tasavvufi mahiyetteki manzumelerden oluşan bir Dîvân’ı ve Farsça mesnevileri vardır. Dîvân’ında bazı manzumelerini Çağatay Türkçesiyle nazmetmiş; kimi şiirlerde Anadolu ve Çağatay Türkçesi kelimelerini bir arada kullanmıştır. Manzumeleri arasında Alevilik neş’esiyle yazılmış şiirler de bulunmaktadır.²⁸

Kaynaklarda ta’likte iyi bir hattat olarak da bahsedilen ‘Abdulkādir-i Belhī, şiir sanatı yönüyle değil, eserlerinin içeriği bakımından önemli bir mutasavvıf şair sayılmıştır. Nazmettiği bütün eserlerinde, Mevlâna’nın Mesnevî’sini örnek almış, yer yer Mesnevî’den beyitler alarak, Mevlâna’ya karşı duyduğu sevgi ve hürmetini göstermiştir.²⁹

Farsça Mesnevileri:

Gulşen-i esrār: 6876 beyittir. 1323 (1905) yılında nazm edilmiştir.

Kunūzu’l-‘arîfîn: 5453 beyit olup 27 Zilka’de 1322 (2.2.1905) tarihinde nazmedilmiştir.

Yenābī’u’l-hikem: Nazmı 27 Şaban 1320 (28.11.1902) tarihinde tamamlanan bu mesnevî 11.000 beyittir.

Şems-i rahşân: 7777 beyittir.

Esrāru’t-tevhîd: 232 beyitlik bu mesnevî matbudur. ‘Abdulkādir-i Belhī’nin müridlerinden olup Selanik valiliği görevinden emekli olmuş Mehmed Nazım Paşa (1840-1926) bu eseri manzum olarak tercüme etmiş ve bu çevirisi, Farsça metni ile birlikte basılmıştır.³⁰

Şunūhāt-ı İlāhiye ve İlhamāt-ı Rabbāniye: 2260 beyitten oluşan ve “fâilâtün fâilâtün fâilün” ve “mefâilün mefâilün feûlün” vezninde yazılan bu mesnevî,

²⁸ Öz, Yusuf, “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve Defter-i Kuyüdât Fihristi”, s. 165

²⁹ Öz, Yusuf, “Süleyman Belhî Ailesi ve Son Mevlevî Post-nişinleri ile Mektuplaşmaları” s. 154

³⁰ Eserler için bk. Öz, Yusuf, “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve Defter-i Kuyüdât Fihristi”, s. 165-166

‘Abdulkâdir-i Belhî’nin tasavvufî mahiyette farsça manzum eserlerindendir. Bu eser 26 Rebûlevvel 1331 (5.3.1913) tarihinde tamamlanmıştır. Eserin müellif hattı nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbnülemin Kitaplığı 3360 numaradadır. A.Gölpınarlı, ‘Abdulkâdir-i Belhî’nin torunu Cader Erkılıç’a ait nüshadan, 1936 yılında bu mesnevîyi istinsah etmiş ve aynı vezinlerde manzum olarak tercüme etmiştir. Eserin metin ve çevirisinin yer aldığı nüsha, Mevlâna Müzesi A. Gölpınarlı Kütüphanesi 145 numarada kayıtlıdır. *Manzum Şunûhât-ı İlâhiye ve İlhamât-ı Rabbâniye Tercümesi*, A. Gölpınarlı’nın Farsçadan yaptığı ilk tercümeleri arasında olup basılmamış çevirileri arasında yer almaktadır.³¹ Adı geçen mesnevi ve A. Gölpınarlı’nın manzum çevirisi üzerine Mehmet Hilmi Alkan tarafından Yüksek Lisans Tezi çalışması yapılmıştır.³²

1.1.3. Muḥammed Bahāuddīnu’l-Ḥaḳḳ

Kaynaklarda adına rastlanılmamıştır. “*Defter-i Kuyūdāt*” içerisinde, kardeşi Burhāneddīn-i Belhî’ye gönderdiği 1890 tarihli Türkçe ve birisi Rebûüssânî 1312 (1894) tarihli³³, diğeri tarihsiz³⁴ iki Farsça mektubu bulunmaktadır. Muḥammed Bahāuddīnu’l-Ḥaḳḳ’ın kendi sağlık durumuna ilişkin bilgi verdiği Farsça mektuplardan biri, Rebûüssânî 1312 (1894) yılında, kayın validesi Fatma ve Hürrem Hayriye Hanımların Ahurkuyu meydanına nazır hanesinde ikamet eden Muḥammed Burhāneddīn-i Belhî’ye gönderilmiştir.³⁵

Diğer Farsça mektupta ise, Muḥammed Bahāuddīnu’l-Ḥaḳḳ, kardeşi Burhāneddīn-i Belhî’ye, Hafız Refî‘ Efendi ile görüştüğüne dair bilgi vermektedir.³⁶ Bu mektup tarihsizdir.

Seyyid Burhāneddīn-i Belhî’nin Biga kazasında iken baba bir, ana ayrı kardeşi Seyyid Muḥammed Bahāuddīn’e gönderdiği mektuba cevap olarak, Muḥammed Bahāuddīnu’l-Ḥaḳḳ’ın kardeşi Burhāneddīn-i Belhî’ye 1890 yılında gönderdiği Türkçe bir mektubun metni aşağıda çevriyazıyla verilmiştir.

³¹ Öz, Yusuf “Abdülbâki Gölpınarlı’nın Sunûhât-ı İlâhiyye Tercümesi”, s. 50-51

³² Alkan, Mehmet Hilmi, *Abdulkâdir-i Belhî’nin Sunûhât-ı İlâhiyye Mesnevîsi ve A.Gölpınarlı’nın Manzum Türkçe Çevirisi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya-2005

³³ Belhî, Burhāneddīn, *Defter-i Kuyūdāt*, s.110-111; Öz, Yusuf, “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve Defter-i Kuyūdāt Fihristi” ; s. 167

³⁴ Belhî, Burhāneddīn, *Defter-i Kuyūdāt*, s.110-111; Öz, Yusuf, “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve ‘Defter-i Kuyūdāt’ Fihristi” ; s. 167

³⁵ Belhî, Burhāneddīn, *Defter-i Kuyūdāt*, s.110-111

³⁶ Belhî, Burhāneddīn, *Defter-i Kuyūdāt*, s. 111

26 Rebiülevvel 1308 (1890) Tarihli Mektup

“Seyyid Burhāneddīn-i Belhī’nin Biga kazasında iken baba bir, ana ayrı birāderi Seyyid Muhammed Bahāuddīn-i Belhī’ye gönderdiği mektūba cevāp olarak mūmā ileyhın birāderi tarafından yazılmışdır.”

“Siyādetlü Fazīletlü Birāder-i A‘zam Hāzretleri

Selām ve du‘ālar olunup ve hayır du‘ānızı niyāz ederim. Vallāhu’l-muste‘ān hāzretleri cümle āfāt gününden maşūn ve maḥfūz ve cümle murādātlarınıza nā’il ve ber-murād eylesin- Āmīn ve bi-ḥurmeti Seyyidi’l-mürselīn- Ve bu taraftan su’āl olunur ise lillāhi’l-hamd ve’l-minne du‘ānız erekātıyla büyük ve küçük cümleten şīḥat ve ‘āfiyette bilesiz. Ve ‘ale’l-ḥuşūş vālide-i müşfike hanım (Sa‘ide Bibi) ve birāder ‘Abdulkādir) Efendiler hāzerātı selām ve du‘ā ederler. Ve Seyyid Aḥmed Muḥtār Efendi ve Seyyid Yahyā Kemāleddīn Efendi ve Seyyid Muhammed Mūṣā Efendi ve Seyyid Suleymān Celāleddīn ve Seyyid Ḥabībullāh Efendiler ve Seyyide Şāliḥa ve Seyyide Mu’mine ve Seyyide (kendi kızı) ve Seyyide Feyziye ve yengeniz hanımlar (Ḥanīfe ve Ḥadīce) cümleten dest-i şerīfinizi būs idüp hayır du‘ānızı temennī iderler. Ve Boşnaḳ ‘Abdizāde Muştafā Beg birāderleriyle irsāl olunan mektūbunuz Rebi‘u’l-evvelin yigirmi dördüncü günü dest-i dā‘iyānemize vuşul bulup cümleten mesrūr ve memnūn olduḳ ve gönderilen rügen-i zerd ve sīb daḥi vāşıl olmuştur ve su’āl buyurduğunuz ḳoçanlar bugünlerde kırk üç ḡuruş ediyor ve eczāḡāne-i Türkiye şāḡibi Nālpās Efendi’den Nāfız Paşa’nın iki tertīb ve İbrāḡīm Lūtfi Beg reḡetesiyle dört tertīb alınıp taraḡınıza mektūb ile irsāl olundu. Ve derūn bīrūn-i Dergāḡda (Şeyḡ Murād el-Buḡārī Tekyesi) bulunan cümle dervīşān ve muḡibbān cümleten dest-i şerīfīniz būs ederler ve sa‘ādeḡḡānesinde bulunduḡunuz zāt-ı muḡterem Muhammed Beg Efendi Hāzretlerine ḡāyibāne ḡāşşaten selām ederiz. Bāḡi du‘ā. Esselāmu ‘aleykum.

Fi 26 Rebi‘u’l-evvel 1308
Es-Seyyid Muhammed Bahāuddīn³⁷

³⁷ *Defter-i Ḳuyūdāt*, s. 109-110.

2. BURHĀNEDDĪN-İ BELHĪ HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Hayatı

Asıl adı Muḥammed Burhāneddīn Kılıç'tır. Özkent hükümdarlarından olduğu rivayet edilen dedesi Burhāneddīn Kılıç'ın adını taşımaktadır. Belhī, 1265/1849 yılında Afganistan'ın Belh civarında Kunduz şehrinde doğmuştur. Şeyḥ Suleymān Belhī'nin dördüncü oğludur. Adı, mektup ve imzalarında "Seyyīd Muḥammed Burhāneddīn", Seyyīd Muḥammed Burhāneddīn Kılıç", nisbesi ise "el-Ḥuseynī, el-Belhī", "el-Hāşimī, el-^cAlevī" olarak geçmektedir. Eğitimi babasından almıştır.

İstanbul'a geldiğinde 13 yaşlarında olan, klasik tarzda yazılmış Farsça, Türkçe ve Çağatayca şiirleri bulunan Burhāneddīn-i Belhī, hayatı boyunca resmi bir görevde bulunmamıştır. Şiiri ruhun gıdası olarak kabul eden şair, sadece şiir ve hat sanatıyla meşgul olmuş, karşılaştığı arkadaş çevresine şiirler okuması sebebiyle "şâ'ir-i seyyâr" lakabıyla anılmıştır. Şairliği kadar hattatlığı ile de ön plana çıkmış, talik yazı ustası olmuştur. Geçimini babasına bağlanan ve babasının vefatından sonra da kendisine kalan maaşla sürdürmüştür. Bu aylık "sâdât"tan olanlara verilen ödeneğin bütçeden çıkarılmasıyla, maaşı kesilmiş bunun üzerine kendisi ve ailesi büyük sıkıntı çekmiştir. Kira bedelini ödeyemediği için sık sık adres değiştirmiştir. Oğlu Muḥammed Mūsā'nın gazellerin altına düştüğü notlarda Burhāneddīn Belhī ve ailesinin değişik adreslerde ikamet ettiği görülmektedir. Resmi makam ve şahıslara mektup yazarak kesilen maaşının geri ödenmesi için talepte bulunmuş ve sonunda kendisine 650 kuruş maaş bağlanmıştır.

Muḥammed Burhāneddīn-i Belhī 1929 yılı Ekim ayında hastalanmış ve 4 Mart 1930 yılında Heybeliada'da vefat etmiştir. Ölümü üzerine Abdullah Cevdet kaleme aldığı "Bir Şark Zekâsı Söndü" başlıklı makalesinde, onun için "kadim Şark terbiye ve tahsilinde emsali kalmamış kibar, necib bir ârif ve şair, onun vefatıyla gayip oldu. Şahsî muarefemiz olan bu kudsî zatın Çağatay Türkçesiyle latif şiirleri vardır ve Ali Şîr Nevâî'nin adîli idi" ifadelerini kullanması, Belhī'nin saygın bir kişiliğe sahip olduğunun göstergesidir.

Burhāneddīn-i Belhī Mevlevîlerle yakın ilişki içinde olmuş ve bu çevrenin önemli simalarıyla dostluklar kurmuştur. Mevlânâ Dergâhı son postnişinlerinden Mahmud Sadreddin Çelebi ve Abdülvâhid Çelebi ile yazışmıştır.³⁸

Burhāneddīn-i Belhī, Cemāleddīn-i Afgānī (1838-1897) ve Kaçar şehzadelerinden Muhammed Taķī Mīrzā Hūsamū's-Sulţān'ın (öl. 1264) oğlu ve Fethali Şah'ın torunu olan Şeyhu'r-Reīs ismiyle meşhur Ebu'l-Hasan Mīrzā (1264-1336) ile de yakın dostlukları ve görüşmeleri olmuştur. Şeyhu'r-Reīs, Kaçar dönemi hatip ve ediplerinden, aynı zamanda Meşrutiyet döneminin meşrutiyet yanlısı siyasî çehrelerinden birisidir. Şiirde “Hayret” mahlasını kullanan Şeyhu'r-reīs'in Burhāneddīn-i Belhī ile yazışmaları da olmuştur.³⁹

Burhaneddīn Belhī, Türkçe ve Farsça Divan'larında, mesnevilerinde ve diğer eserlerinde gelenekten çok farklı olarak, manzumelerinin sonlarına düştüğü kayıtlarda, ilgili eserini ya da manzumesini nerede ve ne zaman yazdığını ayrıntılı bir şekilde söylemiş; eserlerini ve Divanlarını temize çeken oğlu Muhammed Musa da bu kayıtları muhafaza etmiştir. Bu kayıtlarda İstanbul'un 19. yüzyılın sonları ile 1920'li yıllar arasında semt, cadde, sokak ve köşk adları ve sahiplerinin adları zikredilmiştir. Özellikle edebî sohbetlere ve meclislere ev sahipliği yaptığını düşündüğümüz köşkler, dönemin İstanbul hayatı için önemlidir.

Burhaneddīn Belhī ve ailesi, İstanbul'da bazen kiracı, bazen de geçici bir süre misafir olarak; Yenikapı, Kartal Yakacık Karyesi, Kadıköy Acıbadem, Yakacık Vezirçeşme, Yakacık Köyü Çalkantı Çeşme, Çamlıca, Büyük Çamlıca, Küçük Çamlıca, Üsküdar Valide Bağı, Üsküdar Nuhkuyu Dere İçi Çiçekçi Sokağı, Kartal-Rahmanlar, Haydar Paşa-Acıbadem, Küçükçekmece, Yenikuyu, Soğanlık Köyü, Ayasofya Âhir Kuyu, Sarayburnu Ahir Kapı, Üsküdar Tophanelioğlu ve son olarak da Heybeliada gibi semtlerde ikamet etmiştir.

³⁸ Belhī, Burhāneddīn, *Defter-i Kuyūdāt*, s.110-111; Öz, Yusuf, “Süleymān Belhī Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları”, s.155-156; Öz, Yusuf, “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhī Ailesi ve Defter-i Kuyūdāt Fihristi”, s. 167-168 ; Kahraman, Bahattin, *Burhān-i Belhī ve Türkçe Divân'ı*, Kömen Yayınları, Konya, 2012, s.15-16.

³⁹ Bu mektuplar için bk. Öz, Yusuf, “Nāme-nigāri-i Du Düst Şeyhu'r-Reīs Ebu'l-Hasan Mīrzā ve Seyyid Burhāneddīn-i Belhī”, *Mirror of Heritage (Ayene-ye Miras)*, Vol. I, Issue no. 4 (23), Winter, 2004, s. 185-204.

Burada şairin Farsça gazellerinin sonlarındaki kayıtlarda, ikamet ettiği, misafir olarak bulunduğu ya da gazeli nazmettiği hane, köşk ad ve adres bilgilerini vermeyi uygun gördük.

Kayıtlarda yer alan semt ve köşk adları şöyledir:

İstanbul'a tabi Üsküdar Sancağı karyelerinden Merdiven Köyü civarında Mü'min Deresinde kain köşk,

Üsküdar'da Kısıklı civarında Millet Bahçesi kurbinde ve Beğlerbeği'ne gidecek yolbaşında, Şir Doktor Nafiz Paşa Köşkü karşısında müteveffa Serasker Raşid Paşa'nın kerimesi Fatma Zehra Hanım'ın Köşkü,

Üsküdar'da Tophanelioğlu'nda Altunizade Mahallesinde Koşuyolu'nda Sağır Katibzade Mes'ûd Bey'in harap köşkü,

Üsküdar'da Tophanelioğlu'nda Koşuyolu'nda Saray karşısındaki Sağır Kâtip Köşkü,

Üsküdar'da Bağlarbaşı Caddesi'nde Üsküdar mutasarrıfı Hamdi Bey'in Kerimesi Fatma Zerrîn Hanım'ın hanesi,

Üsküdar'da Nuh Kuyu'da Çiçekçi Sokağında kain bağlı ve maslaklı bir köşk,

Üsküdar'da Nuh Kuyu'da dere içinde Çiçekçi Sokağın'da Nafiz Bey'in Köşkü,

Üsküdar'da Nuh Kuyu'da kain bir hane,

Üsküdar'da Valide Bağı'nda Veysi Paşa Sokağı'nda bağ içerisindeki maslaklı köşk,

Üsküdar'da Valide Bağı Sarayı karşısında kain maslaklı ve bağlı bir köşk,

Üsküdar'da Valide Bağında Veysi Paşa sokağında kain bir köşk,

Üsküdar Acıbadem'de Dört Yol Ağzında 6 numaralı köşk,

Üsküdar'da Valide Bağı Sarayı karşısında Râtip Efendi'nin Köşkü,

İstanbul'da Nerdibân Karyesi civarında Mü'min Deresi'nde Karaman Çiftliği ittisâlinde Ağaoğlu Ahmed Bey ile refikası Sitâre Hanım'ın Köşkü,

İstanbul'da Merdiven Köyü ile Bakkal Köyü arasında Mü'min Deresi'nde kain Ağaoğlu Köşkü,

Merdiven Köyü civarında Mü'min Deresi'nde Karaman Çiftlik'i bitişiğindeki köşk,

Nerdibân Karyesi Mü'min Deresi'nde Ağaoğlu Köşkü,

Eyüp Sultan civarında Nişancı Mahallesinde Şeyh Murad el-Buhârî Dergahı,

Eyüp Sultan Civarında Nişancı Mustafa Paşa Mahallesinde Münzevî Sokağında
Murâd Buhârî Dergahı,

Eyüp Sultan Nişancası'nda Hangâh-i Muradiye,

Hâlid Ebî Eyyüb el-Ensârî civarında Şeyh Murâd Buhârî Tekyesi,

İstanbul'da Kartal kazasında Rahmanlar'da Şam Mıntıka Kumandanı Mîr-i Alay
Cihad Bey'in Köşkü,

İstanbul'da Kartal kazasına tabi Soğanlı Karyesi garbında kain Hünkâr Hâcesi
Mecîd Efendi'nin kerimesi Mecidiye Hanım'ın Köşkü,

İstanbul'a tabi Kartal Kazası'nda Rahmanlar nâm mahalde kaynak suyu hâvi
kuyulu köşk,

Kartal'da mahalle içindeki haneden Yakacık'ta Çalkantı Çeşmesine gidecek yol
üzerinde Muhacir Yahya Ağa'nın Hanesi,

Kartal'da Rahmanlarda Salih Zeki Kapudan'ın zevcesi Vedia Hanım'ın Köşkü,

Kartal'da Rahmanlar'da Suvaklar yolunda bahçeli bir köşk,

Kartal kazasında Rahmanlarda kain bağlı köşk,

Kartal kazasına tabi Soğanlık Karyesi'nde Hünkâr Hâcesi Köşkü,

İstanbul'da Yakacık Karyesi'nde hamam karşısındaki dağ eteginde kain Nuri
Bey'in Köşkü,

İstanbul'da Yakacık Karyesi'nde Çalkantı Çeşmesi Üstünde ve Aydos Dağı'na
gidecek yol üzerinde kain bir köşk,

Yakacık'ta Çalkantı Çeşmesi kurbinde ve Aydos Dağına gidecek yol üzerinde
müteveffa Ali Şamil Paşa Zevcesi Ayşe Nazire Hanım'ın Köşkü,

Yakacık Karyesi'nde Vezir Çeşmesi karşısında Memduh Bey'in Hanesi,

Yakacık karyesi'nde Ayazma Caddesinde Kızlar Ağası Mahir Ağa'nın Hazîne-i
Hassa'ya ait olan köşkü,

Büyük Çamlıca'da Çakal Dağında Tomruk Suyu Garbinde Kanbur Mustafa Paşa
Köşkü,

Büyük Çamlıca'da Çakal Dağı'nda Tomruk Suyı civarında bir köşk,

Büyük Çamlıca menbaı altında Tunus Bağına gidecek yol üzerinde kain bir köşk,

Küçük Çamlıca'da Menemenli Mustafa Paşa Köşkü,

Küçük Çamlıca'da Üsküdar ve Kadıköy Caddeleri başında kain Menemenli
Köşkü,

İstanbul'da Bostancı'da Kılavuz Çayırı'nda Hazine-i Hassa'ya ait bir köşk,
İstanbul'da Bostancı'da Suadiye İstasyonu karşısında Bağdat Caddesi'nde Sa'di
Bey Köşkü mutasarrıfı a'yân azasından Abdülkadir Kürdî Efendi'nin dairesi,
İstanbul'da Bostancı'da Suadiye İstasyonu karşısında Bağdat Caddesi'nde çınar
ve çam koruluğu içindeki köşk,
Bostancı Suadiye'de Bağdat Caddesi'nde koruluk içindeki bir köşk,
Bostancı'da Kılavuz Çayırında bir köşk,
İstanbul'da Ayasofya'da Âhir Kuyuda Seyyid Hasan Mahallesi'nde Cankurtaran
Sokağı'nda kain bir hane,
Ayasofya, Seyyidhan Mahallesi Cankurtaran Sokağı'nda Ahirkapı Meydanı'na
nâzır bir hane,
Ayasofyâ-yı Kebir'de Seyyid Hasan Mahallesi'nde Cankurtaran Sokağında Âhir
Kapu Meydanına nazır hane,
Ayasofya'da Âhir Kuyu Meydanı'na nazır bir hane,
İstanbul'da Haydarpaşa'da İbrahim Ağa Mahallesi'nde Acıbadem'de Esad Paşa
Sokağı'nda 65 numaralı Süleyman Paşa Köşkü,
Haydarpaşa Civarında Acıbadem nam mahalde İsmet Paşa Sokağında 25
numaralı Süleyman Paşa Köşkü,
Maltepe'de Başbüyük Karyesi Caddesinde İhsan Bey'in Köşkü,
Maltepe'de Ayazma Caddesi'nde Remzi Bey haremi Lütfiye Hanım'ın Hanesi,
Heğbeliada'da Yanı Kalfa Hanesi,
Heğbeliada'da Emanetçi Andre Yako ve zevcesi Madam Sofi Hanesi,
Kadıköyü'nde Kurbağalı Dere Sultan Çiftliği Köşkü,
Boğaziçi Paşabahçe Tepe Köyü'nde 2 numaralı Ali Bey'in Köşkü,
Kızıltoprak'ta hat boyunda kain bir köşk,
Kuzguncu Tepesi'nde Beğlerbeği Caddesi'nde mektep karşısında Arapbağında
Sa'îd Bey'in haremi Saâdet Hanım'ın Hanesi,
Pendik Karyesi Bağdat Caddesi'nde Hazım Bey ve zevcesi Madam Obery Köşkü,
Edirnekapi haricinde kain Hangâh-i Muradiye,
Göztepe ve Erenköy arasında kain bir köşk,
Sultan Bayezid'de Tavşan Taşı'nda kain bir konak.

2.2. Ailesi

Sadberg Hanım ile evli olan Burhāneddīn-i Belhī'nin, Yahyā Kemāleddīn, Muḥammed Mūsā, Suleymān Celāleddīn ve Aḥmed 'İsā isimlerinde dört çocuğu vardır. Yahyā Kemāleddīn kendisinden önce vefat etmiştir. Belhī, eşi Sadberg hanımın vefatından sonra bekar ve münzevi bir hayat sürmüş, eşinin ölümünden sonra dile getirdiği hüznü şiirlerini "Firkātiye" başlığı altında toplamıştır.

Burhāneddīn-i Belhī'nin oğulları Muḥammed Mūsā, Suleymān Celāleddīn ve Aḥmed 'İsā'nın hayatları hakkında fazla bilginiz yoktur. Muḥammed Mūsā'nın babasının eserlerini temize çektiğini ve tahsilinden sonra Heybeliada'da ikamet ettiğini biliyoruz. Bunun dışında da yine *Defter-i Kuyūdāt*'ta yer alan oğulları Muhammed Musa ve Seyyid Celāleddīn'e gönderilmiş mektuplardan Muḥammed Mūsā ve Suleymān Celāleddīn'in Bursa'da Beşinci Osmanlı Padişahı Çelebi Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Sultanî, bugünkü adıyla Sultaniye Medresesinde tahsil görmüş olduklarını ve Aḥmed 'İsā'nın da 1927 yılında Bursa Çekirge Askeri Hastanesi'nde stajyer doktor olarak Bursa'da bulunduğunu anlıyoruz.⁴⁰

Aḥmed 'İsā, Bursa Çekirge Askeri Hastanesi 14 Nolu Talebe Koğuşundan 1 Haziran 1927 tarihinde babasına gönderdiği bir mektupta, hastalandığını, Binbaşı Dr. Salih Bey'in mide rahatsızlığı geçirdiğinden dolayı kendisine verdiği reçeteden, uyguladığı perhizden, Bursa'nın havasından suyundan, ikliminden, meyvelerinden ve günlerinin nasıl geçtiğinden söz etmektedir.⁴¹

Aşağıda Burhāneddīn-i Belhī'nin, oğulları Muḥammed Mūsā ve Suleymān Celāleddīn'e 1316 yılında, Seyyid Celāleddīn'in Sultanî Mederesesi'ne kayıt işlemlerine dair gönderdiği Farsça mektubun metni ve Türkçe çevirisi verilmiştir.

28 Receb 1318 ve 7 Teşrîn-i Sâni 1316 tarihli mektup

Hegbeliaşasında muḥim nūr-ı 'aynım Seyyid Muḥammed Mūsā Efendi'ye vuşul bulan.

⁴⁰ Burhāneddīn Belhī'nin oğlu Aḥmed 'İsā'nın 30 Mayıs 1927 tarihinde "Bursa/Çekirge Askeri Hastanesi 14 Numaralı Koğuş Stajyer Aḥmed 'İsā" olarak adresini bildirdiğine dair babasına gönderdiği mektup için bk. Belhī, Burhāneddīn, *Defter-i Kuyūdāt*, s. 48-49

⁴¹ Belhī, Burhāneddīn, *Defter-i Kuyūdāt*, s. 54-55, 56.

Bismillahirrahmānirrahīm.

به مهر دو نور دیده خود سید محمد موسی و سید سلیمان جلال‌الدین دعا و سلام میرسانم. دیروز مدیر مکتب سلطانی عبدالرحمان شرف بک را دیدم و از ساعت هشت الی ساعت یازده مذاکره و محبت کردیم و توجه مدیر مکتب در باره فقیر بسیار شد و قرار دادند که فردا یعنی روز پنجشنبه نور عینم سید جلال الدین به مکتب بیاید و قید قبول را اجرا بکنند. فردا من هم منتظر قدوم نور عین خود میشوم. باقی دوام عافیت مطلوب و مرام است. السلام علیکم و رحمة الله و برکاته.

فی ۲۸ رجب ۱۳۱۸

و فی ۷ تشرین ثانی ۱۳۱۶

سید محمد برهان الدین الحسینی البلخی (Deftar-i Kuyūdāt, s.120)

Çevirisi:

İki gözüm nuru Seyyid Muhammed Musa ve Seyyid Süleyman Celâleddîn selam ve dualarımla. Dün Sultanî Medresesi müdürü Abdurrahman Şeref Bey'i gördüm. Saat sekizden onbire kadar görüşüp sohbet ettik. Müdür, fakire çok ilgi gösterdi. Yarın yani Perşembe günü Seyyid Celâleddîn'in okula gelip kayıt kabul işlemlerini yapmasını kararlaştırdılar. Yarın ben de gözümün nurunun gelmesini bekleyeceğim. Afiyetler diliyorum. Esselâmü aleykum ve rahmetullâhi ve berekâtuhu.

28 Recep 1318

7 Teşrîn-i sâni 1316

Seyyid Muḥammed Burhāneddīn El-Ḥuseyni el-Belhī

Aḥmed 'İsā'nın babası Burhāneddīn Belhī'ye Bursa Çekirge'ye vasıl olduğuna dair gönderdiği birinci mektup:

26 Mayıs 1927 Perşembe tarihli mektup

İstanbul'a gidecektir.

Şehzâde başında Şehîd 'Alî Paşa Kütüphānesi Ḥāfız-ı kütüplüğü vâşıtasıyla peder-i 'azîzim Seyyid Muḥammed Burhāneddīn Efendi Ḥazretlerine taḳdīm

Bursa Postahānesinden

Muḥterem Efendi Ḥazretleri

Ben dün Bursa'ya vâsıl oldum. Doğruca Çekirge'ye revān oldum. Lehu'l-ḥamd şıḥḥat ve 'āfiyetteyim. Ḥuşuşan elleriñizden öperim. Ve hayırlı du'alarıñıza muḥtācım. Birāder Beglerin de ellerinden öperim. Üç dört gün sonra mektûb göndereceğiniz adresi tarafınıza bildireceğim. Ona göre mektûb gönderirsiniz. Bâki Tañrıdan şıḥḥat ve 'āfiyetleriñizi ve işlerinizde muvaffakiyetlerinizi temennâ ile

tekrār ellerinizi öper ve bu şüretle tarafınıza ‘arz-ı ‘ubūdiyyet ve me‘lūmāt-ı ilāhiyye yolluyorum Muhterem Efendim Hazretleri.

26 Mayıs 927 Pençşenbe

Maḥdūmunuz Aḥmet ‘İsā
(Defter-i Kuyūdāt, s.48)

Burhāneddīn Belhī’nin oğlu Aḥmed ‘İsā’ya gönderdiği 4 Haziran 1927 tarihli mektup:

4 Zilhicce 1345 yevmu’s-sebt tarihli mektup

نور عين من احمد عيسى سلم الله تعالى

مخفی مباد تا الیوم دو مکتوب شما به ما رسید. قبل از دو مکتوب شما مکتوبی به شما نوشته بودیم. می خواستیم با پوسته به شما بفرستیم. نخستین نامه شما آمد. در آنجا نوشته بودید بعد از چند روز به شما مکتوبی می نویسم، در آنجا آدرس را قلمی بنمایم بوفق آدرس شما مکتوب بنویسید و این سبب تأخیر ارسال رقیمة الدعای ما شد. مکتوب دوم شما آمد به دست ما. علی العجله مکتوب خود را پوسته دادیم. افسوس در کشتی همه مکتوبها به آب رفته پوسته خانه پول مکتوب ما را اعاده کرد بما. رقیمة الدعای ما باز باین سبب تاخیر شد. بتاریخ چهارم حزیران اکنون می فرستیم. انشاءالله خواهد رسید.

۴ ذی الحجه ۱۲۴۵ یوم السبت
پدر مهربان شما محمد برهان الدین قلیچ

Çevirisi:

Gözümün nuru Ahmed İsa Sellemallâhu Teâla.

Bugüne kadar iki mektubunuzun bize ulaştığını söylemeliyim. Sizin iki mektubunuzdan önce size bir mektup yazmıştım. Postayla size gönderecektik. Sizin ilk mektubunuz geldi. Orada birkaç gün sonra size bir mektup yazacağım, orada adresi belirteceğim, siz adrese göre mektup yazarsınız, diye yazmıştınız. Bu, mektubumuzun gönderilmesinin gecikmesine sebep oldu. İkinci mektubunuz elimize geçti. Alalacele mektubu postaya verdik. Ne yazık ki gemide bütün mektuplar suya düşmüş. Postahane mektubumuzun parasının iade etti bize. Mektubumuz yine bu sebeple gecikti. Şimdi 4 Haziran tarihinde gönderiyorum. İnşallah ulaşır.

4 Zilhicce 1245 Yevmu’s-sebt
Şefkatli babanız Muhammed Burhāneddīn Kılıc
(Defter-i Kuyūdāt, s. 49)

2.3. Eserleri

Farsça, Türkçe ve Çağatay Türkçesiyle şiirler yazan Burhāneddīn-i Belhī şiirlerinde Burhān mahlasını kullanmıştır. Şairin 157 gazeli içeren Farsça Dîvân'ı, 183 gazelin yer aldığı Türkçe Dîvân'ı, Hâfız, Sa'dî, Câmî gibi Fars edebiyatının seçkin şairlerinin beyitlerine ve gazellerine yazdığı toplam 44 tahmisinin yer aldığı Mecmû'a-i Tahmîsât, muhtelif şahısların doğum ve ölümlerine dair Farsça ve Türkçe *Tarih Manzumeleri Mecmuası*, nevrüziye, gurbetiye, hasretiye gibi muhtelif başlıklar altında toplanmış şiirleri içeren *Nakaratlı Manzûmât ve Şarkıyyât*, 1635 beyit civarında Farsça rubaiyi içeren *Defter-i Rubâ'îyyât*, Âyine-i Dil-i Burhān, *el-Vāridātu'l-Burhāniyye*, *Ahsenu'l-kaşş* gibi çoğunluğu Farsça ve bir kısmı Türkçe olan mesnevilerini ihtiva eden *Defter-i Mesneviyât* ve büyük bir kısmı Muḥammed Burhāneddīn-i Belhī'ye ve aileye ait muhtelif mektupların ve bazı resmî belgelerin suretlerini içeren *Defter-i Kuyûdât* adlı eserleri vardır.

2.3.1. Türkçe Dîvân

183 gazelden oluşmaktadır. Dîvân'ın birinci defteri Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1368 (yp.66^a), ikinci defteri Yazma Bağışlar 1378 (yp.28^b-98^a), üçüncü defteri Yazma Bağışlar 1380 (s.2-56) numaralarda kayıtlıdır. Bu nüshalar Muḥammed Mūsā tarafından yazılmıştır. Şair, beğendiği Türkçe ve Farsça gazelleri “kılıç” simgesiyle işaretlemiş, bu işaretli gazeller bir seçme olarak ayrı bir defterde toplanmıştır. Bu müntehab manzumelerin yer aldığı nüsha Sü. Ktp. Yazma Bağışlar 1371 numarada kayıtlıdır. Muḥammed Mūsā bu nüshanın istinsahına, 30 Ramazan 1349/18 şubat 1931 tarihinde Perşembe gecesi başlamış ve 21 Cemâdiye'l-evvel 1350/2 Teşrîn-i evvel 1931 Cum'a günü Türkçe Dîvân'ın yazımını tamamlamıştır.⁴²

Burhāneddīn-i Belhī'nin Türkçe Dîvân'ı *Dîvân-ı Burhân-ı Belhî* adını taşımaktadır. Dîvân'da “Türkçe metinler arasında kaside bulunmamaktadır. Her ne kadar, “*Kasâid*” başlığı altında bazı manzumeler mevcutsa da bunlar Türkçe

⁴² Öz, Yusuf, “Afgan Türkistanı Muhacirlerinden Seyyid Süleyman Belhî ve Defter-i Kuyûdât Fihristi”, s. 169.

değildir. Kasideler arasında sadece, biri uzun bir gazel, diğeri kıt'a olan 2 adet Türkçe şiir belirlenmiştir.

Ayrıca, Türkçe manzumeler arasında Çağatay Türkçesiyle yazıldıkları belirlenen; 14 gazel, 3 tahmis ve 2 beyit, ilgili nazım şekillerine ait kısımlara alınmıştır. Ancak, Burhân'ı tanıyanların bildirdiğine göre, Çağatay Türkçesiyle daha fazla sayıda manzumesinin olduğu, hatta bu gruba giren şiirleri bir divan teşkil edecek miktardadır.”⁴³

Burhāneddīn-i Belhī'nin “Türkçe Dîvânı; 3 mesnevi, biri şarkılar arasında yer alan 183 gazel, 35 murabba, 1 muhammes, 2 müseddes, 10 tahmis, biri dışında tamamı tarih manzumesi olan 71 kıt'a, 4'ü şarkılar arasında bulunan toplam 74 dörtlük ve rubai, 57 tek beyit ve 7 mısradan ibarettir. Manzumelerin tamamı 2872 beyit civarındadır.

Dîvân içindeki bazı şiirlerle ilgili şunlar söylenebilir:

2. ve 3. Mesnevilerde şair; kendinden, ailesinden, atalarının köklü geçmişinden, Belh'ten İstanbul'a nasıl göç ettiklerini hikaye yoluyla anlatmıştır. Bu mesneviler, bilhassa “*Şerh-i Ahvâl*” adıyla yazılmış olan 3 Mesnevi, ailesi için birer belge niteliği taşımaktadır.”⁴⁴

2.3.2. Mecnûa-i Tahmîsât

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi (SÜSAM) Uzluk Arşivi Y.23 numarada kayıtlı, 56 yapraktan ibaret nüsha Mecnû'a-i Tahmîsât adını taşımakta ve içinde Burhāneddīn-i Belhī'nin Farsça ve Türkçe yazılmış 44 tahmisi bulunmaktadır. Mecnua, Muhammed Mūsā tarafından istinsah edilmiştir. Tahmislerden 10' u Türkçe (7'si Osmanlı Türkçesi, 3'ü Çağatay Türkçesiyle) yazılmış diğer tahmisler ise Farsça olarak kaleme alınmıştır. 21 şairin şiiri tahmis edilmiştir. Türkçe olarak yazılan tahmislerden 6 tanesi, 'Alî Şîr Nevāî, Fuzûlî-i Bağdādî, Nef'î, Aḥmed Yesevî, Adanalı H̱'âce Ḥayret Efendi gibi ünlü şairlere yazılmıştır. Mecnuada ayrıca Muhammed Mūsā'nın babasının bir şiirine yazdığı tahmis yer almaktadır.⁴⁵

⁴³ Kahraman, Bahattin, *Burhân-i Belhî ve Türkçe Dîvân'ı*, s.18

⁴⁴ Kahraman, Bahattin, *Burhân-i Belhî ve Türkçe Dîvân'ı*, s.18.

⁴⁵ Türkçe Tahmîsler için bk. Kahraman, Bahattin, *Burhân-i Belhî ve Türkçe Dîvân'ı*, s. 229-238.

Nāşır-ı Husrev (öl. 394/1004),^cAbdulkādir-i Geylānī (öl. 1066/1166), Sa^cdī-i Şīrāzī (öl. 606/1209), ^cAbdulkādir Bīdil-i Buhārī (öl. 1113/1720), Muḥammed Şīrīn-i Magribī (öl. 809/1406), Ni^cmetullāh-ı Velī (öl. 834/1431), Ḥāfız-ı Şīrāzī (öl. 717-726/1317-1326 tarihleri arası), ^cÖrfī-i Şīrāzī (öl. 999/1591), ^cAbdurrahmān-i Cāmī (öl. 898/1492), Ḥ^vācū-yi Kirmānī (öl. 738/1337), Kemāleddīn İsmā^cīl-i İsfahānī (öl. 633-638/1236-1240?), Feyzī-i Hindī (öl. 1004/1595), İsmetullāh-i Buhārī (öl. 840/1436-37), Ebu-l-Ḥasan Mīrza-yi Kācārī (öl. 1336), Rızā Dāniş Hān olmak üzere Farsça yazan 14 şairin gazellerine yazılmış 31 tahmisi kapsamaktadır.⁴⁶

2.3.3. Farsça ve Türkçe Tarih Manzumeleri Mecmuası:

Burhāneddīn-i Belḥī'nin akraba ve yakınları, dost ve tanıdıkları ve bunların aile fertlerinin doğum ve ölümleri üzerine yazılmış Farsça ve Türkçe tarih manzumelerini içeren bir mecmuadır. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1372 numarada kayıtlı bulunan mecmuanın 46^b ve 52^a varakları arasında Burhāneddīn-i Belḥī'nin, Cemāleddīn Afġānī hakkında yazdığı muhtasar bir hāl tercümesi, yine onun adına yazılmış Farsça ve Türkçe şiirler ile kurşun kalemle yazılmış bir metin ve Cemāleddīn Afġānī'nin mezar taşı kitabesinin metni bulunmaktadır.

2.3.4. Nakaratlı Manzūmāt ve Şarkıyyāt

Medhiye, nevrûziye, gurbetiye, hasretiye, firkatiye gibi muhtelif başlıklar altında toplanmış şiirleri içermektedir. Müellif nüshası Sü. Ktp. Yazma Bağışlar 1370 numarada kayıtlıdır.

2.3.5. Defter-i Rubā^ciyāt

1635 Farsça rubaiden oluşmaktadır. Muḥammed Mūsā tarafından yazılmış bir nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1373 numarada kayıtlıdır.

⁴⁶ Ayrıca bk. Yaman, Hakan, *Burhaneddin Belhî ve Farsça Tahmisleri*, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Seminer Çalışması, Konya, 2011.

2.3.6. Farsça ve Türkçe Mesneviler

Āyīne-i Dil-i Burhān, Aḥsenu'l-kaşaş gibi çoğunluğu Farsça ve Türkçe olmak üzere 11 mesnevî ihtivâ eder. Sü. Ktp. Yazma Bağışlar 1380 ve 1374 numaralarda iki nüshası bulunmaktadır. Bu iki nüsha, Defter-i Mesneviyât adıyla kayıtlıdır. Mesneviler, 1883-1926 yılları arasında nazmedilmişlerdir. Her iki nüshada yer alan mesneviler, Muḥammed Mūsā tarafından derlenip yazılmıştır.

Sü. Ktp. Yazma Bağışlar 1374 numarada kayıtlı Mesnevilerin nüshada yer alış sıraları ve içerikleri şu şekildedir:

1) Āyīne-i Dil-i Burhān (s. 3-11) Farsçadır. Muhtelif başlıklar altında 52 beyitten ibaret bu mesnevî 1240/1924 yılında nazmedilmiştir. Eserde dinî ve ahlâkî konular işlenmiştir. Nüshanın nazım tarihine dair nüshanın sonunda (s. 11) şu kayıt mevcuttur:

“Mecmū^c-ı ebyāt: 52. 8 Rebīu'l-āḥir 1242/6 Teşrīn-i şānī efrencī 1924/1240 şenbe. Nerdbān Karyesi civārında Mīmī Deresinde Karaman Çiftlik'i ittīşalinde kā'in ağāoğlu köşkünde muḳīm iken tanzīm olunmuştur.”

2) el-Vāridātu'l Burhāniyye (s.14-31). 104 beyitten oluşan farsça bir mesnevidir. Gösteriş düşkünü Şeyḥ Sālūs ile dindar bir rind'in diyalogu hikaye yoluyla anlatılmıştır. Bu eser 1343 (1924) yılında nazım edilmiştir. Nüshanın nazım tarihine dair nüshanın sonunda (s. 31) şu kayıt mevcuttur:

“15 Cemādiye'l-evvel 1242/12 Kānūn-i evvel efrencī 1924/1240 yevmu'l-işneyn. Merdiven Köyü civārında Mīmī Dere Nām Maḥalde Karaman Çiftlik'i ittīşalinde kā'in çām ağaçlıklı Ağāoğlu Köşkü'nde muḳīm iken tanzīm edilmiştir. Mecmū^ci ebyāt: 104.”

3) Meşnevī (s. 34-44): Şeyḥ Suleymān'ın vefatı üzerine yazılmış, 64 beyitlik Farsça bir mesnevidir. Ketebe kaydına göre 1294 yılı Şevval ayı başlarında (Ekim 1877) nazmedilmiştir.

4) Meşnevī (s. 46-48): Oğlu Muḥammed Mūsā adına Farsça yazılmış 14 beyitlik bir mesnevidir. 1314 (1896) yılında İstanbul Yakacık'ta nazmedilmiştir.

5) Meşnevī (s. 50-57): 1322/1902 yılında İstanbul Yakacık'ta, Kızlarağası Köşkü'nde yazılmış 48 beyitlik Türkçe bir mesnevidir.

6) Meşnevî (s. 59-71): 1331/1913 yılında Üsküdar Koşuyolu'nda Veysi Paşa Sokağı'ndaki bir köşkte nazmedilmiş 78 beyitlik Türkçe bir mesnevidir.

7) Şerh-i Ahvâl (s. 73-98): Ailesi hakkında bilgiler içerir. 1324/1906 yılında, Kartal Soğanlık Köyü Mecid Efendi Köşkü'nde nazmedilmiş, 153 beyitlik Türkçe bir mesnevidir.

8) Meşnevî (s. 99): Babası Şeyh Suleymân adına 1300/1883 yılında Şeyh Murad-ı Buhârî Dergâhı'nda yazılmıştır. 6 beyitten ibaret olan bu mesnevi, 1344/1926 yılında yeniden gözden geçirilerek ikmal edilmiştir.

9) Meşnevî (s. 100): 1307/1890 yılında nazmedilmiş 5 beyitlik Farsça bir mesnevidir.

10) Meşnevî (s.101): 1321/1903 yılında yazılmış, 3 beyitlik Farsça bir mesnevidir.

11) Meşnevî (s. 102-103): Şairin memleketi Hankâh Çal ve Kunduz'un henüz hayatta olan saygın kişileri hakkında yazılmış 15 beyitlik Farsça bir mesnevidir. 1321/1903 yılında nazmedilmiştir.⁴⁷

2.3.7. Defter-i Kuyûdât

Selçuk Üniversitesi SÜSAM Uzluk Arşivi Y.56 numarada kayıtlıdır. Orta boy zarf içerisinde, ciltsiz, talik ve nesih hatla yazılmış, satır sayısı 18 ile 23 arasında değişen 150 sayfadan ibaret *Defter-i Kuyûdât* adıyla kayıtlı bir mecmuadır. Burhāneddīn Belhī'nin oğlu Muhammed Mūsā (1875-1930) tarafından asıllarından kopya edilerek yazılan ve 1 Temmuz 1927 tarihinde yazımı tamamlanmış olan bu mecmuada, Belhī ailesinin, özellikle Burhāneddīn-i Belhī'nin kaleme aldığı 45'i Türkçe, 42'si Farsça ve 3'ü Arapça olmak üzere toplam 90 mektup yer almaktadır. Başta Burhāneddīn-i Belhī'ye ait bir "Taḥmīd" ve "Na't-ı Şerīf" yer alır.⁴⁸

Mektuplar, Belhī ailesinin özellikle 'Abdulkādir-i Belhī'nin İstanbul'da Eyüp Murad Buhari Dergahı meşihatini üstlendiği yıllarda yazılmıştır. Söz konusu dergâh

⁴⁷ Belhī, Burhāneddīn, *Defter-i Meşneviyât*, Yzm.1374; Kahraman, Bahattin, *Burhān-i Belhī ve Türkçe Dîvân'ı*, s. 31; Mesnevilerin metinleri için ayrıca bk. Alkan, Mehmet Hilmi, *Burhāneddīn-i Belhī'nin Türkçe ve Farsça Mesnevîleri, Seminer Çalışması*, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Konya, 2004.

⁴⁸ Defter-i Kuyûdât Fihristi içeriği hakkında daha fazla bilgi için bk. Öz, Yusuf "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhī Ailesi ve Defter-i Kuyûdât Fihristi", s.171-178

Türkistan coğrafyasından gelen ticaret adamlarının, alim ve devlet adamlarının ziyaret edip ağırlandıkları bir yer olmuştur. Bu yüzden mezkur dergah aracılığıyla sadece Anadoluyla sınırlı kalmayan, İran, Afganistan, Türkistan ve Hindistan'a kadar varan yazışmalar ve görüşmeler söz konusudur. Mecmuada Farsça, Arapça ve Türkçe olarak yazılan mektuplar⁴⁹ Belhî ailesinin bu coğrafya üzerinde kurmuş oldukları ilişkilere ışık tutmaktadır.

2.4. Edebî Kişiliği

Burhāneddīn-i Belhī, Türkçe, Farsça ve Çağatayca yazdığı şiirlerinde “Burhān”, “Burhān-ı Belhī”, “Burhān-ı Hüseynī”, “Merd-i Belhī”, “Belhī”, “Bülbül-i Belhī”, “Hüseynī” mahlaslarını kullanmıştır. Şairin Türkçe ve Farsça olarak tertiplenen iki divanı vardır.

Belhī, şiiri ruhun gıdası saymış, bulunduğu her meclisi şiirleriyle şenlendirmiştir. Şiir söylemekten zevk alan Belhī, sokakta karşılaştığı tanıdıklarıyla merhabalaştıktan sonra hal hatır sormak yerine şiir okumayı yeğlemesi sebebiyle, kendisine “şîr-i seyyār” lakabı konmuştur.⁵⁰

Burhāneddīn'nin edebî kişiliğine dair bilgi verenler, “önde gelen şairlerin bir çok şiirine nazire yazdığını, hatta Dîvân-ı Hafız'ı tahmis ettiğini ve Nevâyî'nin adîli olduğunu bildirmişlerdir. İfadeler abartılı olsa da, şairin adının ölüm ilanında bile Nevâyî ile birlikte anılması, onun kamuoyunda bu yönüyle de tanındığını, Çağatayca şiirlerinde Nevayî geleneğine bağlı olduğunu açıkça ortaya koyar.”⁵¹

Burhāneddīn-i Belhī, tasavvuftan daha çok şiirle uğraşmaktan zevk almış, önde gelen şairlerden bir çoğunun şiirlerini tahmis etmiştir. Hasret teması, onun gazellerinde çoğunlukla işlenmiş konulardan biridir. Memleketi Belh ve Kunduz'a duyduğu özlemle aşıkâne gazeller yazmıştır. Bazı gazellerinde kendisini, hat sanatındaki yeteneğini övmüştür. Topluma kötü örnek olan olumsuz kişilere bir sosyal tepki olarak şiirler kalem almış; müderris ve vaiz sınıfında olan bazı resmî

⁴⁹ Türkçe mektuplar için bk. Öz, Yusuf, “Burhāneddin Belhī ve Türkçe Mektupları”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Yıl 2006, Sayı 15, Konya, s. 206-223.

⁵⁰ Öz, Yusuf, “Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve Defter-i Kuyûdât Fihristi”, s. 168

⁵¹ Kahraman, Bahattin, *Burhān-i Belhī ve Türkçe Dîvân'ı*, s. 24.

kişileri genel anlamda hicvetmiştir. Farsça Dîvân'ının 110. gazelinde kendisinin hiciv yönüne “*zebānī tîz dārem*” (sivri bir dilim var) ifadesiyle işaret etmiştir.

Farsça Divân'ında, gazellerin altına düşülmüş notlardan Burhaneddîn Belhî'nin şiirlerinin bazılarını “seyyar şair” lakabına uygun olarak yolculuk ve gezi sırasında nazmettiği görülmektedir. Hatta o, hasta halinde ve ölüm döşeğinde dahi şiir yazmaktan geri durmamış bir şairdir. Örneğin 6. gazelinin⁵² Karabiga ve Bandırma taraflarına seyahati esnasında, 80. gazelinin⁵³ Eyüp Nişancası'ndaki Muradiye Hangâhı'na giderken yolda ve 118. gazelinin⁵⁴ de ziyaret maksadıyla Boğaziçi'nde Akbaba Köyü'ne giderken Beykoz Çayırı'nda söylemiştir.

Burhaneddîn Belhî'nin oğlu Muhammed Musa 25. gazelinin⁵⁵ sonuna düştüğü notta bu gazelin babasının ölüm anında söylediği son gazellerinden olduğunu şu sözlerle belirtmiştir:

“Boğaziçi'nde 23 Rebî'ü'l-evvel 1348/29 Ağustos 1929 Pençsenbe Paşabağçe'de Tepe Köyü'nde 2 Numaralı 'Ali Beg'in Köşkünde berây-i tebdîl-i hevâ müste'ciren mu'âmmar iken tanzîm olunmuşdur. Ve merhûm peder-i 'azîzimin marâz-ı mevtlerinde söyledikleri son ğazelleri olup ra'kamu'l-ḥurûf ferzend-i derdmendi ṭarâfından zabt olunmuş idi. Bu târîhten şonra Hegbeliâta'da vefâtlarına kadar altı ay mu'ammer olmuşlardır.”⁵⁶

Muhammed Musa yine bir kaydında, Burhaneddin Belhî'nin 132. gazeli,⁵⁷ ağabeyi Abdulkâdir-i Belhî Hazretleri'nin yanında hastalanıp sağlığına kavuştuktan sonra yazmış olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Eyüb Nişancası'nda Murâd el-Buhârî Tekyesi'nde büyük birâderleri -Şeyh 'Abdülkâdir-i Belhî- nezdinde misâfir iken ḥastalanarak kesb-i 'âfiyet ettikten sonra inşâd ettiği ğazellerdendir.”

⁵² Gazel için bk. Bu çalışma, (Farsça metin), s. 3

⁵³ Gazel için bk. Bu çalışma, (Farsça metin), s. 42

⁵⁴ Gazel için bk. Bu çalışma, (Farsça metin), s. 63

⁵⁵ Gazel için bk. Bu çalışma, (Farsça metin), s. 14

⁵⁶ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1379, yp.18^a

⁵⁷ Gazel için bk. Bu çalışma, (Farsça metin), s. 70

2.5. Yazıştığı ve Görüştüğü Kişiler

Burhāneddīn-i Belhī, İran'ın İstanbul eski sefirlerinden Erfa'uddovle Rızā Dāniş Hān'a 7 Safer 1323/12 Nisan 1905 tarihli bir mektubunda babası Seyyid Suleyman-i Belhī'nin Afganistan'dan İstanbul'a uzanan göç yolculuğunu, hayat hikâyesini ve eserlerini ve ailenin çektiği sıkıntıları ve maddi durumunu anlatan Farsça bir mektup yazmıştır. Söz konusu mektup Belhī ailesinin dönemin önemli şahsiyetleri ile irtibatlarını ve ilişkilerini ortaya koyan tarihi bir belge niteliğindedir.⁵⁸

Defter-i Kuyūdāl'ta Belhī ailesinin, sınırdan geçiş izni, ruhsatname, tavsiyenâme, davetiye gibi mektup ve belge suretleri vardır. Mecmua, Belhī ailesinin kendi arasında yazışmalarının yanı sıra Biga Kaymakamı Mahmud Kamil Bey, Biga Kaymakamı Hasan Fehmi Bey, Biga Tahtâni Medresesi hocalarından Dağıstânî Ali Efendi, Maliye Nezareti Muhasebecisi Reşat Bey gibi dönemin önemli şahsiyet ve devlet adamlarıyla Türkçe olarak yazıştığı mektupları da kapsamaktadır.⁵⁹

Belhī ailesinden Seyyid Suleymān-i Belhī ve oğlu 'Abdulkādir-i Belhī'nin Mevlevîlerle yakın ilişkileri olduğu gibi, özellikle Burhāneddīn-i Belhī'nin farklı kesimlere mensup şahsiyetlerle ve Mevlevî çevrelerinin önemli simalarıyla dostlukları olmuş; son dönem Mevlevî postnişinlerinden Konya Mevlâna Dergâhı postnişini Mahmud Sadreddin Çelebi (1858-1881) ve Abdülvâhid Çelebi (1887-1907) ile yazışmaları olmuştur.⁶⁰

Burhāneddīn-i Belhī, Kaçar şehzadelerinden Muḥammed Taḳī Mīrzā Ḥusāmu's-Saltāna'nın (öl.1264) oğlu ve Feth'alī Şāh'ın torunu olan Şeyḥu'r-Reīs ismiyle meşhur Ebu'l-Hasan Mīrzā (1264-1336) ile görüşmeleri ve mektuplaşmaları olmuştur.⁶¹

Şeyḥu'r-Reīs, Mısır, Hindistan ve Osmanlı'ya seyahatlerde bulunmuş ve İstanbul'a da gelmiştir. Burhāneddīn-i Belhī ile yazışmalarından Şeyḥu'r-Reīs'in

⁵⁸ Öz, Yusuf, "Nâme-i be Sefir-i Kebir-i İran Der İstanbul", *Mirror of Heritage (Ayene-ye Miras)*, Vol. 3, Issue No.2, (29) Summer, 205 Tahrān, s. 263-273

⁵⁹ Türkçe mektuplar için bk. Öz, Yusuf, "Burhāneddin Belhī ve Türkçe Mektupları" *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, s. 206-223

⁶⁰ Son dönem Mevlevî postnişinleri için yazılmış dört adet Türkçe mektup metni için bk. Öz, Yusuf, "Süleyman Belhī Ailesi ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları" s. 149-161.

⁶¹ Burhāneddīn-i Belhī ve Şeyḥu'r-Reīs arasındaki mektupların metinleri için bk. Öz, Yusuf, "Nâme-nigāri-i Du Düst: Şeyḥu'r-Reīs Ebu'l-Hasan Mīrzā ve Seyyid Burhāneddīn-i Belhī", *Mirror of Heritage (Ayene-ye Miras)*, s. 185-204.

İstanbul'a geldiğinde Burhāneddīn-i Belhī'nin misafiri olduğu anlaşılmaktadır.⁶² Burhāneddīn-i Belhī, bir mektubunda aralarındaki dostluğu, Mevlâna ile Şems arasındaki dostluğa benzetmektedir.⁶³ Şeyhu'r-Reis, Burhāneddīn-i Belhī aracılığıyla Afgānī ve ayrıca İstanbul Vâlîde Hanı'nda ikamet etmiş olan İran vaizlerinden Seyyid Eşref Ağa ile de yazışmalarda bulunmuştur.⁶⁴ Yine bu mektuplar, Şeyhu'r-Reis'in, Burhāneddīn-i Belhī aracılığıyla İran'ın o dönem İstanbul eski sefirlerinden Mîrzâ Muhsin Hân ve Cemâleddīn Afgānī ile dost olduğunu ve görüştüklerini; Şeyhu'r-Reis'in Afgānī'nin fikirlerine yakın durduğu anlaşılmaktadır.

Burhāneddīn-i Belhī'nin görüştüğü şahsiyetler arasında en önemlisi Cemâleddīn-i Afgānī'dir. Zaten kendisi Afgānī'yi hocası olarak kabul etmekte ve kendisini Afgānī'nin üç vefadar dostundan birisi olarak görmektedir.⁶⁵ Gazellerinde onun adını saygı ve muhabbetle andığı gibi, Afgānī adına yazmış olduğu Farsça ve Türkçe şiirleri de mevcuttur.⁶⁶ Burhāneddīn-i Belhī'nin bir gazelinde Afgānī'nin adının geçmesi ve anılması münasebetle Muhammed Mûsâ aşağıdaki notu düşmüştür. Bu not Afgānī ile Belhī ailesinin, özellikle Burhāneddīn-i Belhī'nin çok yakın ve sıklıkla görüştükleri anlaşılmaktadır.

Belhī, gazellerinde de Afgānī'yi sıkça anarak onu şeyhi ve mürşidi olarak gördüğünü ifade etmiştir.

همچو صوفی یابد از آینه رویش صفا این دل حیران و دیده حق بین ما
در نظرها کی نماید نور ماه و آفتاب گر بر اندازد نقاب از رخ جمال الدین ما⁶⁷

Şu bizim hayran gönlümüz, Hakk'ı gören gözümüz

Sûfî gibi onun yüzünün aynasından safa bulur

Bizim dinimizin Cemâl'inin yüzünden örtü bir kalksa

Aydın ve güneşin ışığını gözler nasıl görür?

⁶² Bk. Öz, Yusuf, "Nâme-nigârî-i Du Düst: Şeyhu'r-Reis Ebu'l-Hasan Mîrzâ ve Seyyid Burhāneddīn-i Belhī", *Mirror of Heritage (Ayene-ye Miras)*, s. 185-204

⁶³ Öz, Yusuf, "Nâme-nigârî-i Du Düst: Şeyhu'r-Reis Ebu'l-Hasan Mîrzâ ve Seyyid Burhāneddīn-i Belhī", *Mirror of Heritage (Ayene-ye Miras)*, s.189.

⁶⁴ Mektuplar hakkında daha geniş bilgi için bk. Öz, Yusuf, "Nâme-nigârî-i Du Düst: Şeyhu'r-Reis Ebu'l-Hasan Mîrzâ ve Seyyid Burhāneddīn-i Belhī" s.188-204.

⁶⁵ Öz, Yusuf, "Nâme-nigârî-i Du Düst: Şeyhu'r-Reis Ebu'l-Hasan Mîrzâ ve Seyyid Burhāneddīn-i Belhī" s. 187

⁶⁶ Türkçe bir şiiri için bk. Kara, İsmail, *Din ile Modernleşme Arasında-Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, s. 395.

⁶⁷ Gazel için bk. *Bu çalışma*, (Farsça metin) 10. Gazel, s. 5-6.

Belhî, yine bir gazelinde Afgânî ile aralarında geçen müşaareye işaret etmiş ve Muhammed Mūsā da bu hatırayı düştüğü kayıta şöyle aktarmıştır:

“Merhûm Seyyid Cemâleddîn-i Afgânî Hazretleri İstanbul’da Nişantaşı’ndaki Konağında Merhûm Seyyid Burhâneddîn-i Belhî Hazretleri ile şöhet ve muhabbet eder iken refîk-i şefîkine hitaben: Pîr-i âzâde-i Kaşagan manzûm olarak bir şey söyle, ben dahi size bir dilek edeceğim, demiş. Gazel şâhibi de derhâl irticâlen matla^cın ikinci mısra^cını söylediği vakit müşârün-ileyh bu bir mısra^c-i bercestedir diyerek yerinden kalkmış ve önünde duran maşadan bir yaprak sigara alarak yakmış. Sigarayı içerek tefekkür ve te’emmül ederek odanın kapısına kadar gitmiş. Geri dönüp yerine oturacağı sırada matla^c-ı gâzeliñ mısra^c-ı evvelini okumuşdur ve “Sizinki benimkinden daha iyi oldu”, demiştir. Seyyid-i Belhî müşâ^care olarak söylenilen mezkûr beyte şu altı beyti de ilâve ederek bir gazel yapmıştır.”⁶⁸

Burhâneddîn-i Belhî, Afgânî’nin vefatından büyük üzüntü duymuş ve onun vefatı üzerine biri Türkçe, diğeri Farsça iki tarih manzumesi kaleme almıştır. Türkçe tarih kıtasında Afgânî’yi, ilimlerin âlimi, zamanın allâmesi olarak nitelendirmiş ve onu İbn Sînâ’ya ve el-Farâbî’ye denk tutmuştur. Belhî’ye göre Afgânî, asrın âlimlerinin hocasıdır ve makamı da Hz. Mevlâna’nın makamı mertebesindedir. Sözleriyle kalpleri ve dünyayı aydınlatmış, fikirleriyle büyük taraftar toplamış, eserleriyle dünya halkına ışık saçmıştır. Her iki manzumenin son beyitlerinde Afgânî’nin İstanbul Nişantaşı Şeyhler Mezarlığı’nda bulunan kabri ve mezar taşının Amerikalı hayırperver ve İslâm sempatizanı Charles Crone tarafından yaptırıldığı (1926) bilgisi de verilmiştir.

Belhî, bu duygu ve hislerini aşağıdaki tarih manzumelerinde şu ifadelerle dile getirmiştir:

İtdi ufûl rûşen günde hezâr efsûs
Bir ‘âlim-i ‘ulûmuñ hırşîd-i fer-feşânı

O Cemâl-i dîn ü dünyâ mânend-i İbn-i Sînâ
Tenvîr itmîş idi cânlar ile cihânı

⁶⁸ Bk. *Bu çalışma, (Farsça metin) 86. Gazel s.46.*

Mengūş-i gūş-i hūş-i ḥalk olmuşidi nuṭḡu
Deryā gibi hemīşe dūr-pāş etti dehānı

Enzār-ı ʿārifāndan tā ḥaşr ġāyib olmaz
Envār-ı mihr-āsā āsār-ı dil-sitānı ...

Gitdi mīrīm ḡurbullāh-i zūlcelāle
Dānişverān-ı ʿaşrīñ üstād-ı rāz-dānı

Gencīnevār yerde cismi nihāndır ammā
Rūmī-maḡām itdi cenāb-ı cāvidānī

Hicrān-ı āteş ile maḥşere dek yanar hep
Ehl-i kemāl ü faẓlīñ her pīr ü her cevānı

Tā ebed eylesün ol merḥūm-ı ḥaḡ-şināsı
Ġarḡ-i baḥr-i raḡmet Yezdān-ı mihribānī

Se-şenbe⁶⁹ günü dilden sāl-i vefātı şordum
Didi tāriḡ-i fevtidir (Cemāleddīn-i Afġānī⁷⁰)

İslām muḡibbi Mıstır Crone-i ḡadr-dān
Ḳıldı binā mezār-ı ʿAllāme-i zamānı⁷¹

هو الحى الذى لا يموت

51^b مرقد سید جمال الدین افغانی است این خاک قبر تابناکش سرمه چشم سر است
گرچه مدفون است تن پاکش دلا کنجینه وار جانش اندر نزد خلّاق خلائق پرور است
وصف او زیب زبان هر سخندان است مدام صیت فرزام کمالش نیز در هر کشور است
جایش از کرسی نشین خاک ای زائر مپرس جای او از کرسی افلاک هم بالاتر است

⁶⁹ Kelimenin altında 3 rakamı (Salı) yazılmıştır.

⁷⁰ Kelimenin altına 1314 yılı yazılmıştır.

⁷¹ Burhāneddīn-i Belḡī, *Tarih Manzumeleri*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1372, yp. 52^a.

داغ و درد و حسرت و هجران طاقت سوز او
 آفتاب عالم فضل است آن عالیجناب
 در بر خود داشت چون دل حقنما آیینهای
 اوست از سادات معروف کُتر^{۷۲}
 با چو من شاگرد بلخی گفت آن استاد راد
 اهل دانش چون نریزد با غمش از دیده خون
 رحمت الله علیه گفتم بسی بگریستم
 مصرع اول که یک تاریخ تام فوت اوست
 برفت به بزمگاه وصلی دریا دل جمالالدین
 قدردان مهربان مستر قرائن عریف
 کرد اندر عالم اسلام خوبیها ازان
 در دل ارباب معنی تا به روز محشر است
 چون حکیم فاریابی فیلسوف اکبر است
 در جهان جان امیر است او سکندر چاکر است
 همچو جد خویش حیدر وارث پیغمبر است
 قبر من در سینۀ وقاد هر دانشور است
 سوز و درد رحلت جانگاه او چون اخگر است
 چون ز سوز ماتم او چشم و دل بحر و بر است
 مسرع برجستۀ ثانی سراسر جوهر است
 کو با کرام کبیر واحد الله مظهر است^{۷۲}
 بانی این مشهدِ نورانی آن سرور است
 نام نیکش در دل سنگی چو لعل احمر است

Çevirisi

O Ölmeyen Diridir

*Seyyid Cemâleddîn-i Afgânî'nin kabridir bu
 Nurlu kabrinin toprağı gözlere sürmedir.*

*Mübarek bedeni hazine gibi gömülü olsa da
 Ruhu mahlûkâtı besleyip büyüten yaratıcının katındadır.*

*Onu vasfetmek, her şairin dilinin süsüdür ve mükemmelliği,
 Her ülkede daima layıkıyla yâd edilir.*

*Ey Hacı, onun dünyadaki makamını sorma!
 Onun makamı feleklerin kürsüsünden de yücedir.*

*Onun dayanılmaz acısı, derdi; hasreti ve ayrılığı
 Mâna ehlinin gönlünde kıyamete kadar kalıcıdır.*

*O âlicenâb, fazilet âleminin güneşidir
 Filozof Fâryâbî gibi en büyük filozoftur.*

*Göğsünde Hakk'ı gösteren gönül gibi bir aynası vardı.
 Can âleminde emirdir o. Büyük İskender, onun hizmetçisidir.*

*O, Güner'in tanınmış eşrafındandır.
 Atası Haydar gibi, Peygamber'in vârisidir.*

⁷² Beytin her iki mısraının satır altında vefat yılı olarak 1314 yazılmıştır.

*Benim gibi Belhli bir talebeye şöyle söyledi o himmet sahibi üstad:
“Benim kabrim her âlimin saf gönlündedir.”*

*İlim ehli onun üzüntüsünden dolayı gözünden kan akıtmasa da,
Onun vahim rihletinin sızısı ve kederi, kor gibidir.*

*Onun için, Allah rahmet eylesin, dedim ve pek ağladım.
Onun yasının kederinden göz deniz kesildi, gönül çoraklaştı.*

*İlk mısra, onun vefatına tam bir tarih olmuştur.
İkinci berceste mısra ise tamamen mücevherdir.*

*Derya gönüllü Cemâleddîn vuslat bezmgâhına gitti.
Çünkü o, Allah'ın biricik kirâm-ı kebirine mazhardır.*

*Müşfik, kadir-şinas ve ârif Mr. Crone,
O büyük zâtın nurlu şehidliğinin banisidir.*

*İslâm âleminde hayır ve hasenâta bulundu.
Bundan dolayı mübarek adı bir taş kalpte dahi yakut gibidir.*

Burhāneddīn-i Belhī, Afgānī'nin hal tercümesini de kaleme almıştır. Bu hal tercümesi Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1372 numarada kayıtlı *Tarih Manzumeleri Mecmuası*'nın 47^a-49^a yaprakları arasında mevcuttur. “**Seyyid Cemâleddāin Afgānī Hazretlerinin Muhtaşaran Tercüme-i Hālī**” başlığı altında yer alan metnin aşağıda çeviriyazısı verilmiştir.

[47^a] Seyyid Cemâleddīn Afgānī Hazretlerinin Muhtaşaran Tercüme-i Hālī

Merhūm-ı müşārūn-ileyh Kuneser sādātındandır. Küçük yaşında iken Afgānistān'ı vebā istilā eyleyerek kendi ebeveyn ve akrabasını da mahv eylediginden yalnız kalmıştır. İsti'dād-ı hodā-dādına inzimām eyleyen sa'y ve gayret ile tahşil ederek on sekiz yaşında 'ulūm ve fūnūnu tekmil eylemiştir. Taleb-i 'ilm uğruna bütün meşāk ve mezāhimi iktihām ederek Meşhed-i muḳaddes, Herāt, Buḫārā, Belḫ ve sā'ir 'ulemā ve fuželāsı çok memālik-i şarkıyyeye seyāhat ederek tevsī'i ma'lūmāt eylemiştir. Maskat-ı re'sine 'avdetinde ḳabāyil ve 'aşāyir beyninde muḫāberāt zuhūr etmesine bināen kendi mensūb olduğu ḳabileleri ile birlikde raḳīblerine karşı ḫarb etmiş ise de ber muḳtezā-yı şive-i ḳader ṭālī'i yāver

olamayarak muhārebede mağlūb olmuş; bunun üzerine Afgānistān'ı terk ederek Īrān'a geçmiştir. Ve orada uzun müddet ikāmeti eşnāsında Īrān 'ulemā ve fuzelāsına istibdādīn maḳdūh ve istiḳlālīn memdūhiyyetini telḳīn için minberlerde hutbe ĩrād itmege başlamıştır. Īran şāhı Nāşıruddīn Kāçār Seyyid Cemāleddīn'īn teraḳḳi ve te'ālī-yi Īslām için yaptığı mev'ize ve naşihatden hoşlanmayarak halkıñ ayaklanmasından ihtirāzen müşārūn-ileyhi memleketinden ihrāc etmege teşebbüs ederek merḥūm-ı müşārūn-ileyhi nā-mücāz olduğu [47^b] hālde derdest ettirmiş ve çıplak ata bindirerek memleketi hudūdundan hārice çıkarmıştır.

Seyyid Cemāleddīn oradan Rusya'ya gitmiştir ve Kafkāsyā'yı kāmilen gezmiştir. Ve menāzır-ı tabī'yyesini çok beğenmiştir. Bir gün o taraflarda mihmān-dārı ile birlikte 'araba içinde gezinti yapmakta iken 'araba atları ũrkerek dōrtna'ı ile koşmağa başlamışlar ve atları zabt etmek bir dũrlũ mũmkũn olmadığından Cemāleddīn'īn arkadaşları can havliyle kendilerini 'arabadan atmışlar. Müşārūn-ileyh 'arabadan inmeyerek sebāt etmişler ve nihāyet etrāfdan yetişilerek 'araba durdurulmuş. Bunun üzerine müşarun ileyh geride kalan arkadaşlarını buldurtmuşlar ve hep birlikte çay içerek yorgunluğu bertarāf etmişlerdir.

Rusya İmparatoru 'Aleksandır Seyyid Cemāleddīn'i sarāyına da'vet ederek Rus 'ulemāsıyla mübāḥase ettirmiştir.

Mes'ele şu idi: Kũrān-ı Kerīm'de mevcũd, "İnnellāhe lā yuḥibbu'l-kāfirīn" ve daha bu gibi mezemmet-i küffār ḥaḳḳında olan āyāt-ı şerīfeyi ḳaldırmak için kendi Īslām teb'ası beynindeki meşāḥifi toplattırıp mezemmet-i küffār ḥaḳḳındaki āyāt-ı şerīfeyi çıkardıktan sonra yerine tekrār başdırıp dağıtmaktır.

Seyyid Cemāleddīn imparatorun da'vetine icābet ederek sarāya geldikde imparator tarafından istiḳbāl edilerek eli şıḳılmış ve kendi 'ulemāsını müşārūn-ileyhe taḳdīm eylemiştir. Ve mübāḥaseyi dinlemek için meclisde ḥāzır bulunmuştur. Mübāḥase beş gün devām etmiş ve lisān-ı 'umũm olan Fransızca ile mũdāvele-i efkār olunmuştur. Seyyid Cemāleddīn Rus 'ulemāsına karşı, Kur'an'ı taḥrīf etmek siyāseten çok tehlikeli bir iş olacağını ve nihāyet 'umũm-ı teb'a-i Īslām ayaklanarak Rusya'nıñ başına birçok felāket getirebileceklerini delā'il-i ḳāṭı' ile işbāt ederek Rus 'ulemāsını ilzām eylemiştir. Bunun üzerine Rus ḥũkũmeti de bu teşebbũs-i menfũrundan vazgeçmiştir. Seyyid Cemāleddīn sarāydan mũfārekat edeceği zaman imparator müşāye'at ederek Seyyid-i müşarun ileyh istasyona ḳadar getirmiştir. Ve

elini çıkararak vedâ' etmiştir. Sultân 'Abdülazîz Hân'ın zamân-ı saltanatında 1286 târîhinde Seyyid Cemâleddîn İstanbul'a gelmiş, o esnâda Dârulfünûn'un ilk resmî güşâdına teşâdüf ettiğinden müşârün-ileyh [48^a] Dârulfünûn müdürî H^vâce Taḥsîn Efendi'nin delâletiyle mezkûr Dârulfünûn'a müderris ta'yîn edilmiştir. Ve bu vesîle ile Dârulfünûn'un resmî güşâdına gâyet faşîḥ ve belîğ 'Arabîyü'l-ibâre bir nuṭuk irâd eylemiştir. Ve soñraları meclis-i ma'ârif-i kebîr a'zâsından olmuştur. Seyyid Cemâleddîn Hâcî Taḥsîn Efendi'nin refâkatiyle Eyüp Sultân Nişâncası'nda Murâd Buhârî Dergâh-ı Şerîfi'nin post-nişini bulunan Şeyḥ Seyyid Süleymân Belhî-yi Kündüzi zîşân ḥazretlerinin ziyâretlerine gelmiş ve sâ'atlerce mübâḥaṣe-i 'ilmiyyede bulunmuşlardır. İkinci def'a gelişinde Süleymân Belhî Ḥazretleri Seyyid Cemâleddîn Ḥazretlerine dördüncü oğulları Seyyid Burhâneddîn Kılıç Ḥazretlerini takdîm ederek diyorlar ki ben ihtiyârladım; siz ise gençsiniz. Bu oğlum Burhâneddîn sizden taḥşîl-i 'ilm etmek için size şâkird ediyorum. Bunuñ üzerine Cemâleddîn Afgânî elini başına götürerek 'ale'r-re's ve'l-ayn demiştir. Süleymân Belhî Ḥazretleri Cemâleddîn vedâ' edip gittikten soñra oğlu Burhâneddîn'e demişler ki “Ben ne Hindistân'da ve ne Afgânistân'da ve ne de memâlik-i Rûm'da Seyyid Cemâleddîn ka'bında bir 'âlim görmedim. Genç yaşında bu keşret-i 'ilme mâlik olması ta'accüb olunacak bir ḥâldir. Afgânistân cehâlet ve ta'assub yatağıdır. Orada 'âlim az çıkar faḫaṭ çıktığı vakitte de onun fevḳinde 'âlim bulunmaz. İşte numûne seyyide bu Seyyid Cemâleddîn'dir. Bu ne sa'y ve ne gayret. Bu sözlerinden soñra parmağını ağızlarına götürerek Cemâleddîn ḥaḳḳında izḥâr-ı takdîr etmiştir. Faḫaṭ ne fâidesi var ki

“Felek avâre be her sū konedem mî-dânî

Reşk mî-âyedeş ez şoḥbet-i cân-perver-i mâ”

fehvasınca Cemâleddîn'in Dârulfünûn kürsisinde ḥikmet-i ṭabî'iyyeden takrîr ettiği bir ders yüzünden beyne'l-ulemâ ihtilâf çıkarak mes'ele büyümüş ve sâmi'in meyânında bulunan H^vâce Yûnus Vehbî Efendi nâmında biri Şeyḥülislâm Aḳşehirli Fehmî Efendi'ye Cemâleddîn 'aleyhinde şikâyetle bulunmuş ve Şeyḥülislâm daḥi Cemâleddîn'in nefyi için Sultân 'Abdül'azîz'den irâde istiḥşâl ederek Mısır'a nefy ettirmiştir. Seyyid Cemâleddîn Mısır'a gittikten soñra da H^vâce Taḥsin Efendi Süleymân Belhî Ḥazretleri'nin ziyâretine devâm ederek 'ilm-i hey'ete dâ'ir müdâvele-i efkârda bulunurdu.

[48^b] Yüksek bir mevki‘de olan Murād Buḥārī Dergāhı’nıñ “Eski Cāmi‘” denilen metrūk cāmi‘i Ḥāzret-i Şeyḥ ile birlikde gezerek raşadḥāne yapmak fikrinde idi. Faḳaṭ her ne esbāba mebnī muvaffaḳ olamamışdır. Seyyid Cemāleddīn menfiyen Mısır’a giderek o zamānın en büyük Dārulfünūnu olan Cāmi‘-i el-Ezher’de senelerce tedris-i ‘ulūm ile iştiḡāl ederek bir çok şāgird yetiştirmiştir.

Ḥıdiv İsmā‘il ve Tevfīḳ Paşalar fermānında re’is-i nıẓām olan Riyāzī Paşa tarafından kendisine biñ kuruş ma‘āş taḥşīş olunmuştur. Mısır’da bulunduḡu müddet zarfında elsine-i ecnebiyyeyi taḥşīl ederek ‘ulūm-i şarḳiyye gibi fūnūn-ı ḡarbiyyeniñ bir üstādı olmuştur.

« ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُوْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ »

Mısır münevverānına telḳin eylediḡi istiklāliyyet ve vaṭanı severlik mefkūresinden ṭolayı İngiliz ḥükümetiniñ naẓar-ı diḡḡatini kendisine celb etmiş ve Mısır’daki nüfuzunuñ tezelzülünden endişe eden ḥükümet-i mezkūre tarafından Seyyid Cemāleddīn’e Mısır’ı terk etmesi ber şūret-i nāzikānede ifḥām olunması üzerine müşārūn-ileyh oradan Paris’e ‘azāmet etmiştir.

Feylosof Cemāleddīn’in Mısır’dan Paris’e geleceḡini ḥaber alan Fransa üdebā ve ‘ulemā ve feylosofları kendisini fevḳal‘āde ihtirām ile istikbāl eylemişlerdir. Ve birbirleriyle müsābaḳa edercesine ilk gice kendilerinde misāfir olmasını müşārūn-ileyhden ricā etmişlerdir. Seyyid Cemāleddīn’in Paris’e gelişini Ağaoḡlu Aḥmed Bey, eḥıbbāsından Seyyid Burḥāneddīn-i Belḥī Ḥāzretleri’ne şu yolda ḥikāye eylemiştir:

Seyyid Cemāleddīn Ḥāzretleri Paris’e geldiḡi zaman ben orada idim. Fransız feylosoflarına ḳatılarak müşārūn-ileyhi istikbāl ettim. Herkes Cemāleddīn’i kendi ḥānesinde misāfir etmek ārzūsunda idi. Faḳaṭ müşārūn-ileyh ḥıḑbirisiniñ istirḥāmını [49^a] ḳabūl etmeyerek: “İḑiñizde Ağayef nāmında bir zāt var. Ben onuñ ḥānesinde misāfir olacaḡım.”

Bunun üzerine müşārūn-ileyhi iḳāmetḡāhıma götürdüm. Seyyid Cemāleddīn’e ḥürmeten Fransız ekābiri tarafından yiyecek ve iḑeḑeḡe dā’ir nezrāt ve hedāya irsāl ile mihman-perverliklerini izḡār etmişlerdir. O Seyyid-i bozorgvār sāyesinde ben

* Kurān-ı Kerīm, Ḥadīd Suresi, 21. ayet. “İşte bu, Allah’ın lütfudur. Onu dilediḡine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.”

daḥi mütena[‘]im ve müstefīd olmuş idim. Ben gibi bir Müselmānıñ kāfīristānda kendi kalemī kuvveti ile geçinmeginden nāṣi müşārün-ileyh baña āferīn-ḥ^vān olmuşdur.

Vaṭanım olan Dāğīstān’dan taḥṣīl için Paris’e geldiğimde gazetelerde maḳāle yazmağa kendimde cesāret görmez idim. Çünkü muḳaddem Fransız muḥarrirlerine karşı pek mübtedī bir ḥālde idim. Bir gün Paris soḳaḳlarından geçerken bir dervīşe rāst geldim. Baña ‘ādetā ḳoşarcasına sür[‘]atle gitmekte olan ahāliyi göstererek “bunlar nereye gidiyor?” dedi. Ben de bu dervīşin sözünü vesīle ederek, “Dervīş diyor ki” serlevḫasıyla dervīşin sözünü yazarak ilk def[‘]a olmaḳ üzere gazetelere gönderdim. Halk buña merāk ederek şifāhen ve taḥrīren benden istizāhalar baş gösterdi. Bu ardı arkası kesilmeyen suāllere dervīşden aldığım cevāpları yetiştirmeye mecbūr oldum.

İşte bu sāyede kalemime guşāyiş gelerek ciddī maḳāleler yazmağa başladım. Fransız maṭbū[‘]ātında neşr olunan maḳālelerimi Seyyid Cemāleddīn Mıṣır’da gördüğü için Paris’e geldiği zamān beni şahşen tanımadığı ḥālde ismimiñ āşināsi olduğundan benim gibi ‘āciz bir Müselmān muḥarririne bir iltifāt-ı maḥşūs olmaḳ üzere o ḳadar zevāt içinde beni der-ḥātır ederek baña misāfir ḳalmışlar idi.

İKİNCİ BÖLÜM

1. BURHĀNEDDĪN-İ BELĤĪ'NİN FARŞÇA DĪVĀN'ININ ÖZELLİKLERİ

Burhāneddīn-i Belĥī'nin, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1368 numarada kayıtlı nüshada Farşça ve Türkçe gazellerinden oluşan bir Dîvân'ı vardır. Belĥī'nin, Farşça Dîvân'ı 157 gazelden oluşmaktadır. Bu gazeller, oğlu Muḥammed Mūsā tarafından tertip edilerek temize çekilmiş ve Dîvân haline getirilmiştir.

Dîvân'da her harften bir ya da birkaç gazel bulunmaktadır. Gazellerin kafiyelerine göre dağılımı şöyledir:

“ا” Elif: 25, “ب” Be: 4, “ت” Te: 22, “ث” Se: 3, “ج” Cim: 2, “ح” Hâ: 1, “خ” Hı: 1, “د” Dâl: 19, “ذ” Zel: 1, “ر” Re: 5, “ز” Ze: 2, “س” Sin: 3, “ش” Şın: 5, “ص” Sad: 1, “ض” Dad: 2, “ط” Tı: 1, “ظ” Zı: 1, “ع” Ayn: 2, “غ” Gayn: 1, “ف” Fe: 4, “ق” Kaf: 4, “ک” Kef: 2, “ل” Lam: 2, “م” Mim: 26, “ن” Nun: 4, “و” Vav: 1, “ه” He: 2, “ی” Ye: 3.

Gazeller, beyit sayıları bakımından farklılık göstermektedir. Gazellerin beyit sayıları 5 beyitten 15 beyte kadar değişmektedir. Dîvânda toplam 1285 beyit yer almaktadır.

Muḥammed Mūsā Farşça gazellerin altına manzumelerin ne zaman ve nerede yazıldığına dair tarih kayıtlarını da düşmüştür. Bu kayıtlarda ailenin İstanbul'da kiracı olarak ikamet ettiği semt ve sokak isimlerinin, ayrıca oturdukları hane veya köşkerin ve sahiplerinin adlarının belirtilmiş olması bu kayıtları çok önemli kılmaktadır.

1.1. Yazma Nüshaları ve Tavsifleri

Dîvân'ın tenkitli metnini hazırlarken istifade ettiğimiz üç el yazması nüshanın tavsifleri şu şekildedir:

I. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar No: 1368

(Karşılaştırmada Z rumuzuyla belirtilmiştir.)

Mukavva üzerine ebru kaplı, miklepli, şirazeli bir cilt içerisinde; cilt ebadı 295x205 mm, yazı ebadı muhtelif. Muḥammed Mūsā tarafından talik hatla yazılmıştır. Gazeller, siyah ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Farsça ve Türkçe gazellerin yer aldığı bu nüsha, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 1 ve 129. sayfalar arasında Farsça gazeller, ikinci bölümde 1-93. sayfalar (yp. 66a-112a) arasında Türkçe gazeller yer alır. Gazeller kafiyelerine göre alfabetik olarak tertip edilmiştir.

Birinci bölümün ilk sayfasındaki kayda göre, Farsça gazellerin yazımına 10 Şubat 1340/27 Mart 1338/09 Nisan 1922 Pazar günü başlanmıştır. Birinci bölümün 15-16, 35, 37-38, 40-41, 43, 56, 62, 65, 73, 75, 79, 81, 85, 91, 93-95, 117, 119, 122, 126-129. sayfaları boş bırakılmıştır.

Bu bölümün sonuna düşülen istinsah kaydı şöyledir:

Pîr-i âzâde Muḥammed Burhāneddīn el-Belhī-zāde Muḥammed Mūsā el-Yemīnī el-Yesārī el-Ḥuseynī er-Rūmī -ḡufira lehu-.

Tārīḥ-i tahrīr: 25 Rebīʿulevvel sene 1349/21 Ağustos 1930 Perşembe Hegbeliāta (s.125).

İkinci bölümde s.1'deki (yp. 66^a) kayda göre, Türkçe şiirlerin yazımına 20 Ramazan 1340/5 Mayıs 1338 (Rûmî)/18 Mayıs 1922 tarihinde Perşembe günü başlanmış ve bu nüsha, Kadıköyü'nde Kurbağalı Dere Sultan Çiftliği Köşkünde yazılmış ve Burhān-i Belhī tarafından gözden geçirilmiştir.

Nüshanın 91. sayfasındaki istinsah kaydı şöyledir:

Cema'ahu ve ketebehu'l-fakīr Muḥammed Mūsā el-Yemīnī el-Yesārī el-Ḥuseynī el-İştānbūlī İbn es-Seyyid Muḥammed Burhāneddīn Kılç el-Ḥuseynī el-Belhī el-Ḳundūzī el-Ṭāleḳānī el-Çālī el-Ḥānḳāhī -ḡufira lehu-. Peder-i 'azīzimin nazar-ı taṣṣihlerinden geçmiştir.

II. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar No: 1379 (Birinci Defter)

(Karşılaştırmada Y rumuzuyla belirtilmiştir.)

Mukavva üzerine desenli kağıt kaplı cilt içerisinde; dış ebadı 192x125 mm, yazı ebatı ve satır sayısı muhtelif 56 yapraktan ibarettir. Muḥammed Mūsā'nın talik hattıyla yazılmıştır. Gazellerin sonunda nazım tarihi ve yazıldığı mekana dair kayıtlar mevcuttur. Bazı gazeller kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Gazeller kafiyelerine göre alfabetik olarak tertip edilmiş ve kurşun kalemle numaralandırılmıştır.

Farsça Dîvân'ın bu birinci defteri 1368 numaralı nüshada yer alan Farsça gazellerin ikinci kez yazılmış nüshasıdır. “ا” harfinden “ض” harfine kadar kafiye olan 1-95. gazelleri içerir. Defterin yazımı 26 Recep 1349/17 Kânûn-ı evvel 1930 Çarşamba günü Heybeliada'sında İcadiye Sokağında Yanko ve zevcesi Marika'nın 35 numaralı evinde ikamet esnasında Muhammed Mūsā tarafından yazılmıştır. Bu defterde 95 tam, 4 eksik gazel mevcuttur.

Muhammed Mūsā bu defter ve Farsça Dîvân ile ilgili şu bilgileri not etmiştir:

“Hâzret-i Vâlid-i Mâcid'in âşâr-ı kıymet-dârından bir kısmını teşkil edip ben ferzend-i derdmendi tarafından cem^c ve tertîp olunarak ikinci def'a tebyîz edilen bu Fârisî Dîvân'ının “ض” harfine kadar yazılan gazeller (26 Recep 1349 Leyletü'l-Mi'râc-17 Kânun-ı Evvel 1930 Yevmu'l-erba'a) târîhinde bu birinci defterde tamam olmuştur. 4'ü nâkış olmak üzere tam gazeller 95 'adedden 'ibârettir. Ve ikinci defterde gazeliyyâtın bâkiyesinin tahrîrine 'aynı leyle-i mübâreke-i mezkûrede başlanılmışdır. Heybeliada'sında İcâdiye Şoğasında Yanço ve zevcesi Marika'nın 35 numaralı hânesinde müste'ciren iḳâmet eşnâsında yazılmışdır. Ve merhûm ve mağfûr peder-i cennet-mekânın mezkûr hânede vefâtlarından târîh-i mezkûra kadar dokuz buçuk ay geçmiştir. Ketebehu'l-fakîr “Pîr-i âzâde Muhammed Burhâneddîn el-Belhî-zâde Muhammed Mūsâ el-Yemînî el-Yesârî -ğufira lehumâ-. 1348.” (yp. 56^a)

Devamında ise birinci defterde 95 tam, 4 eksik gazelin, ikinci defterde ise 53 tam gazelin, 5 adet de eksik gazelin; Dîvân'da ise toplamda 148 tam, 9 eksik gazelin bulunduğu dair şu kayıt mevcuttur:

“Bu birinci defterde mevcûd olan gazellerin tamı 95, nâ-temâm olanlar da 4 tanedir. Fârisî Dîvân'ın bâkiyyesi ikinci defterde yazıldığından oradaki tam gazeller 53, nâ-tamam gazeller de 5 tanedir. Mecmûc-ı Ğazeliyât-ı Dîvân-i Fârisî-i Hâzret-i Burhân-i Belhî 148 tam, 9 nâ-tamamdır.” (yp. 56^b)

III. Süleymaniye (Yazma Bağışlar) Ktp. No: 1378 (İkinci Defter)

(Karşılaştırmada Y1 rumuzuyla belirtilmiştir.)

Ebru kaplı mukavva cilt içerisinde; dış ebadı 190x130 mm, yazı ebadı ve satır sayısı muhtelif, talik ile yazılmış 98 yapraktan ibarettir. Gazeller farklı renklerde mürekkeple yazılmıştır.

Nüshanın 1^b-27^b yaprakları arasında, 96'dan 148'e kadar numaralandırılmış ve "ط" harfinden "ي" harfine kadar kafiyelerine göre alfabetik olarak tertip edilmiş 58 Farsça gazel mevcuttur.

Bu ikinci defter ve içerdiği gazeller ile ilgili nüshanın 27^b yaprağında şu kayıt mevcuttur:

"Dīvān-i Fārisī-i Ḥazret-i Burhān-i Belhī'den bākiye olup bu ikinci defterde mevcūd olan gazellerden tam 53, nā-temām 5 'adeddir. Birinci defterde yazılan gazellerden tam olanlar 95, nā-tamamlar da 4 tanedir. Mecmū'-ı gāzeliyāt 148 tam, 9 nā-tamamdır."

Bir sonraki sayfada Dîvân'ın bir kısmının 5 Mayıs 1884 tarihinde istinsah edildiği ve Dîvân'ın ikinci kez yazılmasının 17 Şubat 1931 tarihinde Perşembe günü saat 22.20'de tamamlandığına dair tarih ve saati de belirtir aşağıdaki not düşülmüştür. Nüshanın 28^a yaprağındaki ̈Farsça kayıt şöyledir:

۱۰ شهر رجب ۱۳۲۱ / ۱۹ ايلول رومی ۱۹۰۲ يوم الجمعة چامليجه. از لطف و کرم نامتناهی

حضرت الهی تمام شد. باقیه دیوان فارسی پدر بزرگوار عالیقدرم در تاریخ ۳۰ شهر مبارک رمضان

۱۳۴۹ و فی ۱۸ شوبات ۱۹۳۱ در شب پنجشنبه ساعت ۱۰ دقیقه ۲۰ گذشته بود و در هنگام اقامت هکبلی

آطه. کتبه الفقیر پیر آزاده محمد برهان البلخی - ۱۳۴۸ - زاده محمد موسی الیمینی الیساری غفر لهما.

Çevirisi:

10 Receb 1321 / 19 Eylül 1902 Rûmî (17 Şubat 1931) Cuma, Çamlıca. Yüce Allah'ın sonsuz lütuf ve keremiyle tamamlandı. Aziz babamın Farsça Dîvân'ının kalan kısmı, 30 Ramazan 1349 (Şubat1931) tarihinde Perşembe gecesi saat 10:20'de ve ikamet esnasında. Yazan: Pîr-i âzâde Muhammed Burhân el-Belhî (1348)-zâde Muhammed Musa el-Yem^nî el-Yesârî -Allah mağfiret etsin- Heybeliada.

Nüshanın ikinci bölümü (yaprak 28^b-98^a) ise Türkçe gazellere ayrılmıştır. 1'den 28'e kadar numaralandırılmıştır. Bu bölümde “” harfinden “” harfine kadar kafiyelerine göre alfabetik olarak tertip edilmiş Türkçe ve Çağatayca gazeller mevcuttur. İkinci bölümün yani Türkçe Dîvân'ın yazımına aynı tarihte 10 Receb 1321/17 Şubat 1931'de başlanmış ve 1350 yılı Rebiülevvel ayının on ikinci günü Heybeliada'da İcâdiye Sokağında 35 numaralı evde Muḥammed Mūsā tarafından yazılmıştır.

Türkçe Dîvân, üç defter halinde yazılmıştır. İkinci bölümü oluşturan bu defterin yazımı 12 Rebiülevvel 1350/28 Temmuz 1931 tarihinde tamamlanmıştır. Defterin yazımının tamamlandığı tarih ve içeriği hakkında yp. 98^aya düşülmüş kayıt şöyledir:

“Türkçe Dîvân'ından “” harfine kadar olan ḡazellerden bir kısmı bu ikinci defterde tamam oldu. Yine “” harfinden başlanmak üzere Dîvân'ın baḳiyyesi üçüncü defterde taḥrîr olunacaktır. İnşāllāhu Taʿālā 1350 sene-i hicriyyesine musādîf şehri Rebîʿu'l-evvel'in on ikinci Salı gecesi yani leyle-i mevlidü'n-nebî (s.a.v.)'de merḥûm ve maḡfûr peder-i cennet-maḳar ʿazîzimiñ ḳabr-i şerîfini baʿdeʿz-ziyâre iḳâmet eylediğimiz Heybeliada'da İcâdiye Şokağı'nda 35 numaralı ḥāneye ʿavdetle yatışı zamanı bu şatırları yazdım.”

“Pîr-i āzāde Muḥammed Burhāneddîn el-Belḥî"-zāde Muḥammed Mūsā el-Yemîni el-Yesārî el-Ḥuseynî el-İstanbûlî- gufira lehu. 1348.”

“1348 târiḥ-i irtihâldir.”

“Peder-i ʿazîzimiñ vefâtlarından soñra olduğu gibi ḥāl-i ḥayâtlarında daḥi 9 āsâr-ı kıymet-dârlarınıñ cāmîʿi ve mürettibi ve kâtibi ve muḥâfızı idim.” 28 Temmuz 1931.

Hazā min faẓli Rabbî ve'l-Ḥamdu lillāhi Rabbi'l-ʿālemîn

(28 Temmuz 1931)

1.2. Nüshaların İmlâ Özellikleri

Elimizdeki Farsça Dîvân'ın tenkitli metnini hazırlarken nüsha karşılaştırmasına Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1379 numarada kayıtlı nüsha (Birinci defter, Y), 1378 numarada kayıtlı olan ve ikinci kez temize çekilip yazılan nüsha (İkinci defter Y1) esas alınarak 1368 numarada kayıtlı nüsha (Z) ile karşılaştırılmıştır. Gördüğümüz bu yazma nüshaların imla özellikleri genel olarak şu şekildedir:

, بيزم Harf-i izafe olan به kendinden sonra gelen isme bitişik olarak yazılmış: بسركوى

كرفتم , كلرخ Kaf-1 Fârisiler (گ), kaf-1 arabi (ك) şeklinde yazılmış:

ميروم , ميگردم Fiil çekimlerinde می edatı bazen fiile bitişik yazılmıştır:

Nişane harfî olan را bazen kendisinden önceki isme veya zamire bitişik yazılmış:

مرا

افتاده İkinci tekil şahıs zamiri (ی), hemze (ء) ile gösterilmiştir:

Şimdiki zaman olumsuz çekimli fiiller نمی بیند ve bazen de نه بیند şeklinde yazılmıştır.

Emir kiplerinin başına gelen ن olumsuzluk eki yerine bazen م edatı kullanılmıştır:

مپرس

İsnadi fiile bitişen şahıs zamirleri ۱ kaynaştırma harfî kullanılarak yazılmıştır.

İkinci çoğul şahıs ekinin kullanımı için örnek: استادان اند

به نجف ön edatı bazı yerlerde در anlamında kullanılmıştır:

همی دويدم Şimdiki zaman çekim eki می yerine bazen همی biçimiyle kullanılmıştır:

ازين (از اين), اندرين (اندر اين) Vezin gereği kısaltmalar kullanılmıştır:

Çoğul eki olarak kullanılan ها çoğu zaman گفتهها , نالها , غافلها , ساحلها gibi kelimeye bitişik yazılmıştır.

Hazırlamış olduğumuz metinde, beyitlerin sol tarafına varak numaraları, sağ tarafına beyit numaraları verilmiştir. Farsça beyitler 3, 6, 9, 12, 15 olarak numaralandırılmış ve bu sıra numaraları da beyitlerin sağında yazılmıştır. Nüsha farklılıkları ise gazellerin sonunda dipnot ile gösterilmiştir.

Muhammed Mūsā, çalışmamızda Z olarak kodladığımız nüshada, temize çektiği nüshadaki farkları da bazen satır altlarında bazen de derkenarda yazarak göstermiştir. Bu farklar Z nüshasında çokça görülmektedir. Y nüshası, bu farklardan tercih yapılarak yazılmış olduğundan nüsha farklılıkları nadiren kaydedilmiştir. Muhammed Mūsā'nın satır altlarında ya da derkenarda gösterdiği bu farklar da çalışmamızda belirtilmiştir.

Çalışmamızda 73 numara ile gösterilen gazel Y nüshasında sonradan ince kalem ile beyit aralarına ve beyit numaraları verilerek yazılmıştır. Bu gazel de çalışmamızda Dîvân'a dahil edilmiştir. Dolayısıyla gazel sayısı Muhammed

Mūsā'nın verdiği gazel sayısından (148) bir fazla olmuştur. Dolayısıyla Dîvân'da yer alan gazel sayısı 149 olmuştur.

Karşılaştırmaya esas aldığımız ve çalışmamızda **Z** rumuzuyla gösterdiğimiz **1368** nolu nüshanın ilk sayfasında Burhāneddīn-i Belhī'nin, 'Abdulkādir Bīdil-i Buhārī'nin (öl. 1720) on iki beyitlik bir gazeline yazdığı tahmis bulunmaktadır. Belhī, bu çalışmada gazellerin sonunda metnini verdiğimiz bu tahmisi⁷³, 18 Safer 1342/29 Eylül 1923 tarihinde İstanbul Merdiven Köyü Karaman Çiftliğinde kiracı olarak ikameti esnasında nazmetmiştir. Muhammed Mūsā bu tahmisi babasının el yazısıyla yazılmış müsveddeden 15 Şevval 1348/15 Mart 1930 tarihinde temize çektiğine dair şu notu yazmıştır:

“15 Şevval 1348/16 Mart Efreni 1930 –Yevmu'l-aḥad. İstanbul Heybeliada'da 25 numaralı ḥānede müste'ciren muḳīm iken merḥūm peder-i 'azīzimiñ dest-i ḥaṭṭ-ı mübārekesi ile yazılmış müsveddeden iktibās olunarak buraya kaydedilmiştir. Burhānzāde Muhammed Mūsā Ğufire lehumā.”

“İşbu muḥammes 18 Şaferu'l-ḥayr 1342/10 Teşrin-i Evvel Efreni 1923-yevmu's-sulāṣā tārīhinde İstanbul'a tābi' Merdivan Köyü civārında Mü'min Deresi'nde Karaman Çiftliği ittişālinde kâin bir köşkte müste'ciren muḳīm iken tanzīm olunmuştur. Ğazel şāhibi Mīrzā Bīdil ḥāl-i ḥayātında kendi vefātına dair şu beyti söylemiştir:

بیدل طلب کرد تاریخ رخت خود آمدندا که بردند نور از چراغ عالم
(1089)

2 Şevvālū'l-mükerrem 1348 /2 Mart Efreni- 1930 Leyletü's-selāṣā tārīhinde Heybeliada'da dört ay tebdīl-i havāda iken irtihāl-i dār-ı beḳā edip maḥall-i mezkūr kabristānında muşallā taşının garbindeki demir parmaklık dibinde ve sıra serviler altında medfūn olan tahmīs şāhibi ḥaḳḳında da ikinci oğlu olan bu rāḳımu'l-ḥurūf tārīḥ-i vefātı olan şu (Pīr-i āzāde Muhammed Burhāneddīn el-Belhī) terkibi bulmuştur. 1348. Sinn-i şerīfī (84) idi.

⁷³ Bk. *Bu Çalışma*, (Farsça metin) s. 86

1.3. Farsça Dîvân'da Yer Alan Eksik Gazeller

1379 numaralı nüshada (Y) beş adet, 1378 numaralı nüshada (Y1) da yine beş adet tamamlanmamış gazel mevcuttur. Burhāneddīn-i Belhī yazmış olduğu bu gazellerden bir kısmının başına “Nā-tamām”, “*gazel-i nā-tamām*” bir kısmının başına da “*velehu eyzan, ez gazelīst*” gibi ibareler koymuştur.

Burhāneddīn-i Belhī'ye ait olan bu gazeller, çalışmamızda Dîvân metninden sonra gazellerin devamında “Nā-tamām Gazeller” başlığı altında toplanmıştır. Y nüshasındaki nā-tamām gazellere numara verilmemiş, Y1 nüshasında mevcut tamamlanmamış gazellere ise numara verilmiştir. Dîvân metninin sonunda yer alan eksik gazeller her iki nüshada (Y ve Y1) varak numaraları ile birlikte belirtilmiştir. Rakamsız gazellerin sıra numaraları tarafımızdan [] içerisinde gösterilmiştir.

1.4. Hazırlanan Metnin İmlâ Özellikleri

Çalışmamızda, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 1379 ve 1378 numarada kayıtlı nüshaları esas alarak ve 1368 numarada mevcut nüsha ile karşılaştırarak oluşturduğumuz Dîvân metninde Bugünkü Farsçanın yazım kuralları dikkate alınmış ve imlâda aşağıdaki değişiklikler uygulanmıştır.

Farsça Divân nüshalarında kaf-ı Arabî (ك) ile yazılmış olup kaf-ı Fârisî ile yazılması gereken kelimeler kaf-ı Fârisî (گ) ile yazıldı. هرگز , گرفتم , گلگشت

Harf-i izafe olan به kendinden sonra gelen isimlerden ayrı olarak yazıldı: به بزم , به سرکوی

Fiil çekimlerinde می edatı fiilden ayrı yazıldı: می روم , می گردم

Belirtili nesne durumunda olan isimlere bitişik yazılan harf-i nişâne را ayrı yazıldı.

Hâ-yı gayr-i melfûz üzerinde (ای) ile gösterilmiş ikinci tekil şahıs zamiri (ای-ه) ile gösterildi: ای افتاده

Nüshalarda کرده است , شدست , کردست şeklinde yazılmış fiiller کرده است , شده است , شدست şeklinde yazılmıştır.

topraklara karşı bir özlem duygusu olarak şairin yüreğinde hep yaşamış, duygularını beyitlere ve gazellerine yansıtmıştır:

Burhâneddîn-i Belhî, “hasret gecelerini ay yüzlü sevgilisinin hatıralarına terk ettikten sonra sevgilisinin siyah saçının kölesi olmuş ve bir daha da rahat yüzü görmemiştir. Sevgilisini görme ve ona kavuşma uğruna malını mülkünü, evini barkını terk etmiş onun aşkı uğruna gurbet mülkünün Edhem’i olmuştur. Şair, hayat şartları ve geçim derdinden dolayı Belh’ten ayrılmış, İstanbul’u gül bahçesinin bülbülü gibi kendisine yuva yapmıştır.

شدم تا بنده زلفت ندیدم روی راحت را	به یادت بگذرانم مهوشا شبهای حسرت را
به سودای تو گشتم همچو ادم ملک غربت را	به شوق قعبه کوی تو ترک ماملک کردم
که لانه ساختم زان همچو بلبل باغ ملت را	مرا آورد آب و دانه از بلخم به استانبول

“Ey ay yüzlü! Sana hatırlatayım mı, hasret gecelerini? Saçına köle oldum olalı rahat yüzü görmedim.

Senin mahallenin Kâbe’si hasretiyle, sahip olduğum her şeyi terk ettim, senin aşkınla gurbet mülkünün Ethem’ine döndüm.

Hayat beni Belh’ten İstanbul’a getirdi de senin gül bahçenin bülbülü gibi orada bir yuva yaptım.”⁷⁴

Burhan, “Belh” redifli gazelinde, Belh’i ve Belh’in baharını sevgilinin gül yüzüne benzetir. Her bahar sevgilinin derdiyle akan gözyaşları, Belh’in ırmakları gibidir. Belh’in sabahları sevgilinin beyaz yüzü, akşamları ise siyah saçı gibidir. Burhan’a göre Anadolu toprağının rengârenk gülleri, hoştur, güzeldir ancak şair bunları Belh’in dikenine değışmez. Belh’in, Mezar-ı Şerif’in toprağı mübarek zatlar yetiştiğinden kutsaldır. Şair de, Belh’in gül bahçelerinden ayrı düşen bülbül de feryad ve figan içerisinde inleyip durmaktadır:

⁷⁴ Gazel için bk. Bu çalışma (Farsça metin), s. 8

چون روی یارِ خوش گلِ سرخِ دیارِ بلخ چون حسن اوست فرخ و خرم بهارِ بلخ
هر نوبهار از غم آن گل شود فزون آبِ روانِ دیده که چون جویبارِ بلخ
روی سفید و زلفِ سیاه نگارِ من ماند به صبحِ روشن و به شامِ تارِ بلخ
خوشر نماید از گلِ خوش‌رنگ خاکِ روم در دیدهٔ غریب چو من تیره خارِ بلخ
اندر هوای خوش نشستم برهنه سر افسوس زیر سایهٔ سرو و چنارِ بلخ
ای دل طوافگاهِ همه انس و جان بُود دارد شرف چو کعبهٔ علیا مزارِ بلخ
خاکِ در مزارِ شریف و مقدس است دار الامانِ جمله صغار و کبارِ بلخ
همچو ادهم وه چه خوش بسی مردِ حق فیض و فتوح یافته‌اند در کنارِ بلخ
عمری شده‌است از گل و گلزارِ خود جدا نالد به آه و ناله چو برهان هزارِ بلخ

*“Güzel sevgilinin yüzü gibidir Belh diyarının kırmızı gülü
Onun güzelliği gibi neşeli ve sevinçlidir Belh’in Baharı*

*Her ilkbahar onun derdiyle çoğalır güller
Gözyaşları Belh’in ırmakları gibidir*

*Sevgilimin beyaz yüzü, siyah saçı
Belh’in aydın sabahına, kara gecesine benzer*

*Anadolu toprağının hoş renkli çiçeğinden daha güzel görünür
Benim gibi bahtı kara bir garibin gözüne Belh’in diken*

*Yazık ki güzel havasında başım çıplak
Oturdum Belh’in çamı, çınarı gölgesine*

*Ey gönül! İns ü canın da tavaf yeridir Belh
Yüce Kabe gibi şerefli dir Belh*

*Mezar-ı Şerîf’in toprağı kutsaldır
Büyük, küçük herkesin sığınağıdır Belh*

*Ne güzel! Edhem gibi birçok Hak eri
Belh’in yanbaşı bulmuşlardır feyiz*

*Gülünden gül bahçesinden ayrılmış bir ömür olmuş
Burhan gibi feryâd ü fîğanla inler Belh'in bülbülü⁷⁵”*

Dîvân'ın muhtelif manzumelerinde Burhâneddîn-i Belhî mezheb ve meşrebine değinir. 85. gazelde⁷⁶ soyunun 32 nesil öncesinden Hz. Hasan'a dayandığını ifade eder, Hz. Ali'ye muhabbetini dile getirir. Aşağıdaki beyitler şairin ehl-i beyt sevgisinin ifadeleridir:

هزار شکر که میر به دولتم امروز گدای درگه شاه ولایتم امروز
ز ملک و مال و متاع جهان نصیبم نیست ولیک مالک ملک محبتم امروز
اگر چه نیست مرا هیچ ثروت و سامان همین بس است مرا هست همتم امروز
به بطن سی و دو با بو الحسن رسد نسبم به کیست خلق بدانند نسبتم امروز
منم که گوهر دریای صلب پاک حسین که ناقدان شناسند قیمتم امروز

*“Binlerce şükür devletin emiriyim bugün
Şâh-ı Velâyet dergâhının dilencisiyim bugün*

*Dünya malından mülkünden nasibim yok amma
Muhabbet mülkünün sahibiyim bugün*

*Hiç servetim dirliğim olmasa da
Bana himmetimin olması yeter bugün*

*Otuz iki göbekten Hz. Hasan'a erişir nesebim
Bağlılığım kimedir bilsin halk bugün*

*Hz. Hüseyin'in temiz soy denizinin incisi benim
Kuyumcular bilsin kıymetimi bugün”*

⁷⁵ Bk. Bu çalışma (Farsça metin), 58. Gazel s. 30

⁷⁶ Gazel için bk. Bu Çalışma (Farsça metin), s. 45

102. gazel⁷⁷ yine şairin Hz. Ali'ye muhabbetini ortaya koyan manzumelerden biridir. Burhân, “Necef” redifli bu gazelin aşağıdaki beyitlerinde, Necef şahının kulu, gönlünün de Necef'teki Hz. Ali türbesinin kapıcısı olduğunu, Necef yolunun toprağını sürme gibi gözlerine sürdüğünü, yediği nimetlerin kendisine Necef'ten gönderildiğini söylemektedir:

من که هستم بنده شاه به نجف اوست شاه دو سرا جاه نجف
شاه تارم شد منور سربس از فروغ و فیض آن ماه نجف
وه چه خوش عمریست بر وفق مرام شد دلم دربان درگاه نجف
سرمه چشم جهان بین من است خاک چون اکسیر شهره نجف
من که گوناگون نعمت می خورم هر دم از خوان شهنشاه نجف

*“Ben kimim? Necef'teki şahın kuluyum.
Necef makamında iki âlemin şahı odur.*

*Gezenlerin şahı tamamen aydınlandı
Necef'teki ayın parlaklığı ve feyzi ile*

*Murad üzere sürülen ömür ah ne güzeldir!
Necef'teki Dergâhın kapıcısı oldu gönlüm*

*Benim dünyayı gören gözümün sürmesi
Necef yolunun iksir gibi toprağıdır*

*Ben çeşit çeşit nimetler yiyorum her an
Necef'teki şahlar şahının sofrasından”*

Burhâneddîn-i Belhî, şiirlerinde tasavvufî konulara da yer vermiştir. Hz. Mevlâna ve Mevleviliğe muhabbeti ve bağlılığını bildiğimiz şair, 92. gazel'de⁷⁸ Hz. Mevlâna'dan, semadan ve Şems-i Tebrizî'den bahsetmiştir. Şair bu gazelinde, vücudunun her parçasının her gün Tebriz'de Şems'ü-l Hakk'a doğru gittiğini;

⁷⁷ Gazel için bk. Bu Çalışma (Farsça metin), s. 54

⁷⁸ Gazel için bk. Bu Çalışma (Farsça metin), s. 49

gönlünün ney ve kudüm sesiyle sema'a başlayarak semaya yükseldiğini, aşıklar kâbesinde ihram giyerek niyazlarda bulunacağını dile getirmiştir:

هر روز که در جانبِ شمسِ الحق به تبریز اجزای وجودم که چو ذرات رود خوش
از صوتِ قدوم و نی منلا که دلِ من در رقص و سماع به سماوات رود خوش
این مستقرِ شمس و منازل که قمر راست دل روز و شب آنجا ز پی ذات رود خوش
در کعبتُ العشاق بخوهد برهان احرام بپوشد و به حاجات رود خوش

*“Hergün Tebriz’de Hakk’ın güneşine doğru
Zerreler gibi gider vücudumun uzuvları, hoş*

*Mevlâna’nın kudüm ve ney sesinden gönlüm,
Raks ve semâ’da göklere yükselir, hoş*

*Şems’in bu yörüngesi ve ayın bulunduğu menzillerde
Gönül gece gündüz oralarda varlığın peşinde dolaşır, hoş*

*Burhan, isterse âşıklar kâbesinde
İhram giyer, niyazlar eder, hoş”*

Burhâneddîn-i Belhî’nin bir diğer gazeli de “semâ” rediflidir. Şair bu gazelinde⁷⁹, semâzenlerin semâ meydanında can verdiklerini ve nefis cihadı ile meşgul olduklarını, mevlevîlerin semâ eyvanını gece gündüz tavaf etmek için büyük bir iştiaqla Dergâh’a koştuklarını tasvir etmiştir. Ney, Hz. Mevlâna ve Şemsi Tebrizî gibi tam bir huşu içinde akıl kulağı ile dinlenmelidir. Âsitân ve semân manevî havası gönülleri ölümlere İsa gibi ruh bağışlar. Allah erleri neyin sesiyle vecde gelirler:

در ره جانانه جان بازند مردانِ سماع با جهاد نفس مشغولند به میدانِ سماع
قدسیان هر روز و شب آیند با شوق و شتاب وه چه خوش بهر طواف خاکِ ایوانِ سماع

⁷⁹ Gazel için bk. Bu Çalışma (Farsça metin), s. 53

پای خوش می کوب و پایان شد مگو هم ای پسر عشرت از سر گیر مردانه به دورانِ سماع
همچو شمس و مولوی بشنو به گوشِ هوشِ خود از شکافِ سینۀ نای خوش الحانِ سماع
همچو عیسی روح می بخشند با دل مردگان آستانِ با صفای پرتو افشانِ سماع
از صدای نی به وجد آیند مردانِ خدای بهرِ ثبت مدعا اینست برهانِ سماع

*“Sevgili yolunda can verir semazenler
Nefis cihadıyla meşguldürler semâ meydanında*

*Kutsiler, her gece gündüz şevkle koşarak gelirler
Semâ eyvanının toprağını tavaf etmek üzere, ah ne güzel!*

*Güzelce sema et ve bitti de deme ey oğul!
Eğlencene başla yeniden semâ ederken*

*Şems ve Mevlâna gibi akıl kulağınla dinle
Semâın güzel sesli neyinin göğüs yarığından*

*Ölü gönüllere İsa gibi ruh bağışlar
Semâ'ın ıstık saçan mübarek âsitani*

*Ney sesiyle vecde gelir Allah erleri
İddiayı ispat için budur semâın burhanı”*

Belhî'nin şiirlerinde, topluma kötü örnek olan olumsuz kişilerle de karşılaşmaktayız. Şairin genel olarak şiirleri incelendiğinde belirli kalıplar içerisinde hareket eden, yeni düşüncelere kapalı medrese çevresinden ve medreseler arasındaki rekabet ve aralarındaki kısır tartışmalardan pek hoşlanmadığı anlaşılmaktadır. Belhî, şiirlerinde bu kişileri eleştirmiştir.

Şair “i'râz” (yüz çevirme) redifli 96. gazelinde⁸⁰ medreselerin savaşımdan usandığını, riyakâr şeyhlerin hilelerinden yüz çevirdiğini ifade etmiştir. Belhî, halk nezdinde itibarı olmayan ancak şehirde ‘şeyh’ unvanıyla dolaşan liyâkatsiz şeyhleri “şeyhek” sıfatıyla vasfetmiştir.

⁸⁰ Gazel için bk. Bu Çalışma (Farsça metin), s. 51

کند از جنگِ مدارس دلِ محرمِ اعراض وز دغل‌های صوامع بکند هم اعراض
بین آن شیخِ سالوس و قباپوش کند که ز رندانِ صفابخش دمام اعراض
همچو مردانِ خدا کش غمِ دین در عالم نیز مردانه بکن از غمِ عالم اعراض

*“Mahrem gönül medreseler savaşından da uzak durur
Manastırların hilelerinden de uzak durur*

*Bak o riyakâr ve cübbeli şeyh bozmasına
Gönle safa bağışlayan rintlerden hep uzak durur*

*Hem Allah erleri gibi dünyada dinden yana kaygı duy
Hem dünya kaygısından yiğitçe uzak dur”*

Şair 108. gazelinde⁸¹ yine medrese çevresini konu edinerek eleştirilerine devam etmiştir.

Belhî bu gazelinde medreselerden kaynaklanan fikrî tartışmaların dedikodu mesabesinde olduğu ve bu düşüncelerin laftan ibaret kaldıkları düşüncesindedir. Dünyada iyi bir insan olarak anılmak için tatlı dilli ve vefalı bir kişi olmak gerekmektedir.

حاصلِ اهلِ مدارس همه لفظ است چو قال حرفِ عشق است همه با معنی و دلجوی رفیق
گر تو خواهی شوی محبوبِ خلاق به جهان باش خوشگوی و وفا پیشه و خوشخوی رفیق
پشت پای تو بزَن بر سرِ این زالِ عقیم بی وفائیت جفاجوی و کشد شوی رفیق

*“Medrese ehlinin kazancı dendiği gibi hep laftır
Aşk sözüdür anlamlı olan ve dostun gönlünü alan*

*Eğer dünyada insanların sevgilisi olmak istiyorsan
Dosta tatlı dilli, vefalı ve güzel huylu ol*

*Bu kısır ak saçlı ihtiyarın başına ayağının topuğuyla vur
Zalim olmak vefasızlıktır ve dostun dostunu öldürür”*

⁸¹ Gazel için bk. Bu Çalışma (Farsça metin), s. 57

Burhâneddîn-i Belhî 51. gazelini⁸² eşi Sadberg Hanım hakkında söylemiş, bazen eşi Sadberg Hanım'a hayalî sevgili gibi hitap etmiştir. Divan'ında eşinin ölümünden sonra nazmettiği gazeller ise hüznölüdür. Sadberg Hanım'ın vefatından duyduğu üzüntü ve hüznü içeren aşağıdaki gazelde eşine "Gülümün Sadbergi" diyerek hitap etmiş; yanında olmadığından iki gözünün yaşlı ve kalbinin yaşlı olduğunu dile getirmektedir:

صدبرگِ گلم حیف به پیشِ نظرم نیست دردا و دریغا بیرم سیمبرم نیست
از دردِ جدائی وی ای ناصحِ بی‌درد تا ظنِ نبری خونِ دو چشم و جگرَم نیست
چون قیس که دیوانهٔ لیلایی شدستم در دهر به جز عشقِ او کارِ دگرَم نیست
هر راهروی رهبری دارد به ره دور جز عشقِ او در راهِ غمش راهبرم نیست
به آتشِ دل بر ره عشقِ او زدم پای جز آبِ روانِ چشمِ سر هم‌سفرم نیست
یارم که بگفتا چه هنر داری بگوی گفتم که به جز عاشقی تو هنرم نیست

*"Sadberg'imın gülü yazık ki gözümün önünde değil,
Yazık, çok yazık! Gümüş tenlim kucagımda değil artık*

*Onun ayrılık acısından ey dertsiz öğüt veren!
Yüreğimde kanım, iki gözümde kanlı yaşım yok zannetme artık*

*Kays gibi bir Leyla'ya vuruldum vurulalı
Dünyada onun aşkından başka işim yok artık*

*Her yolcunun bir rehberi vardır uzak yollara
Onun derdi yolunda onun aşkından başka kılavuzum yok artık*

*Onun aşkının yolunda gönül ateşiyle yürüdüm
Gözümün akan yaşlarından başka yoldaşım yok artık*

*Sevgilim dese ki "De bakalım ne hünerlerin var?"
Dedim "Sana âşık olmanın dışında hünerim yok artık"*

⁸² Gazel için bk. Bu Çalışma (Farsça metin), s. 26

Şair, Dîvân'ın 116. gazelinde,⁸³ hattını ve şiirdeki üslubunu beğenmektedir. Burhâneddîn Belhî, sevgilisine kanlı gözyaşıyla bir mektup yazmıştır. Ulaktan bu mektubu bir an önce gideceği yere ulaştırmasını İster. Çünkü sevgilisinin güzel yüzü hatırına mektupta yazılanları güzel hat ile yazmaya, aşkını dile getirmeye çalışmıştır:

ز خونِ دیده مکتوبی که با محبوب بنوشتم رسان ای قاصد او را من به خطِ خوب بنوشتم
 چه خوش کردم فرستادم به یوسف نامهٔ خود را که من او را به آبِ دیدهٔ یعقوب بنوشتم
 به یادِ روی زیبای تو ای سلطانِ مہرویان به کاغذِ هر چه بنوشتم ولی مرغوب بنوشتم
 من آن میرِ سخندانم که حرفِ عشقِ لیلا را به لوحِ دل چو قیصِ عامرِ مجذوب بنوشتم
 علی‌رغمِ عطار و شعرهای همچو شعرِی را چو برهانِ سخنِ پرور بدین اسلوب بنوشتم

*“Gözyaşım kanıyla sevgiliye bir mektup yazdım
 Ulaştır onu ey ulak! Onu ben güzel hattımla yazdım*

*Ne iyi ettim de gönderdim mektubu Yusuf’a
 Çünkü ben onu Yakub’un gözyaşıyla yazdım*

*Senin güzel yüzünün hatırına ey ay yüzlülerin Sultanı!
 Kâğıda her ne yazdıysam güzel yazdım*

*İşte o büyük şair benim! Leylâ’nın aşk sözünü
 Âmir kabilesinin meczup Kays’ı gibi gönül levhasına yazdım*

*Attar’ın ve onun uzun saç gibi şiirlerine rağmen
 Şair Burhân gibi bu üslupta yazdım”*

⁸³ Gazel için bk. Bu Çalışma (Farsça metin), s. 62

1.7. Nazım Şekilleri ve Vezinler

Burhâneddîn-i Belhî'nin Dîvân'ında 149 tam gazel, 10 eksik gazel bulunmaktadır. Belhî'nin Dîvân'ında geçen vezinlere bakıldığında ise, aruz vezninden 6 bahri kullandığı görülmekte olup, 9 vezinle en çok Hezec ve 4 vezinle Remel bahirlerini kullanmıştır. Hezec bahrinde toplam 49 gazel, Remel bahrinde ise toplam 68 gazel yazmıştır. Gazellerin nazmında daha çok remel bahri kullanılmıştır.

Divânda yer alan manzumelerin bahir ve vezin dağılımları aşağıda gösterilmiştir.

Hezec Bahri:

1) Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ûlün

9, 31, 48, 73, 74, 106, 121, 126, 127, 133, 137, 145 ve 148. gazeller olmak üzere 13 gazel bu vezin ile nazmedilmiştir.

2) Mef'ûlü Mefâîlün

Yalnızca 12.gazelde kullanılmıştır (vezin bozuk).

3) Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

14, 16, 17, 18, 23, 24, 63, 72, 115, 116, 118, 123, 128, 129, 130, 131, 132, 142, 147. Gazeller olmak üzere 19 gazel bu vezin ile nazm edilmiştir.

4) Mef'ûlü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ûlün

27, 92 ve 136. gazel ile beraber 3 gazel bu vezin ile nazm edilmiştir.

5) Mef'ûlü Mefâ'îlün Mef'ûlü Mefâ'îlün

36, 38, 39, 40 ve 54. gazel olmak üzere 5 gazelde kullanmıştır.

6) Mef'ûlü Mefâ'îlün Fe'ûlün

1, 59 ve 120. gazellerde kullanılmıştır.

7) Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Mefâ'ilü

32, 33 ve 51. gazeller olmak üzere 3 gazelde kullanılmıştır.

8) Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fâ'ilün

Yalnızca 139. gazelde kullanılmıştır.

9) Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ilün

Yalnızca 141. gazelde kullanılmıştır.

Muzari Bahri:

10) Mef'ûlü Fâ'ilâtün Mef'ûlü Fâ'ilâtün

Yalnızca 2. gazelde kullanılmıştır.

11) Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

4, 58, 71, 113, 125, 138. gazeller olmak üzere 6 gazelde kullanılmıştır.

Remel Bahri:

12) Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

5, 7, 10, 11, 13, 15, 25, 26, 34, 35, 41, 60, 64, 80, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 105, 110, 114, 119, 124, 135, 143, 144, 146. gazeller olmak üzere 29 gazel bu vezin ile nazm edilmiştir.

13) Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

21, 28, 29, 49, 50, 55, 57, 102 ve 109. gazeller olmak üzere 9 gazel bu vezin ile nazm edilmiştir.

14) Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

3, 6, 8, 19, 46, 56, 61, 62, 65, 66, 67, 70, 75, 76, 77, 79, 89, 93, 94, 96, 104, 107, 108, 112, 117 ve 122. gazel olmak üzere 26 gazel bu vezin ile nazm edilmiştir.

15) Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

22, 52, 69 ve 84. gazeller olmak üzere 4 gazelde kullanılmıştır.

Müctes Bahri:

16) Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

20, 42, 43, 44, 45, 47, 68, 81, 82, 83. ve 85. Gazeller olmak üzere 11 gazel bu vezin ile nazm edilmiştir.

17) Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün

95. ve 111. Gazeller olmak üzere 2 gazel de kullanılmıştır.

Hafif Bahri:

18) Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

30, 37, 53, 78, 86, 87, 88, 90, 91, 134 ve 149. Gazeller olmak üzere 11 gazel bu vezin ile nazm edilmiştir.

Recez Bahri:

19) Müstef‘ilün Müstef‘ilün Müstef‘ilün Müstef‘ilün

140. gazelde kullanılmıştır.

1.8. Manzumelerin Yazım Tarihleri

Divân'da, Burhâneddîn-i Belhî'nin oğlu Muhammed Musa'nın gazellerin altına yazmış olduğu notlar yer almaktadır. Bu notlarda Muhammed Musa ailesi ile birlikte ikamet ettiği İstanbul'da ki cadde, sokak, mahalle ve köşkleri belirtmiş ayrıca görüşmüş oldukları aile dostlarının isimlerini not almıştır.

GAZELLER:

Gazel No: 1

19 Rebî'ü'l-evvel 1344/8 Teşrîn-i evvel 1925 leyletû'l-cum'a Üsküdar Acıbadem'de Dört Yol Ağzında 6 numaralı köşkte muķim iken tanzîm kılınmıştır.

Gazel No: 2

19 Şaferu'l-hayr 1342/20 Eylül 1922 leyletû'l-işneyn Merdiven Köyü civârında Mü'min Deresinde Karaman Çiftlik'i ittisâlindeki köşkte muķim iken Küçük Çamlıca'da müsâferet eşnasında nazm edilmiştir.

Gazel No: 3

22 Şafer 1342/3 Teşrîn-i evvel sene 1922 rûzı çehârşenbe Küçük Çamlıca'da başlanılmış ve Merdiven Köyü civârında Mü'min Deresinde ikmâl edilmiştir.

Gazel No: 4

1303 târihinde Eyüp Sultân Nişâncasında kâ'in Hânķāh-ı Murâdiye-i Nakşibendiye'den Üsküdar'da Topķāneli Oğlunda Koşuyolunda Sarây Karşusına Şağır Kâtib Köşküne nakl olunduğı vakit inşâd edilmiştir.

Gazel No: 5

1 Şehr-i Şevvâl 1319/29 Kânûn-i evvel 1900 yevmu's-şebt Hegbeliâta.

Gazel No: 6

15 Rebî'ü'l-evvel 1308 târihinde Eyüb Nişâncası'nda Hânķāh-ı Murâdiye'de muķim iken Karabiğa ve Bandırma taraflarına seyahat eşnasında inşâd edilmiştir.

Gazel No: 7

20 Rebî'ü'l-âhîr sene 1308 Hâzret-i Hâlid Ebî Eyyüb-i Enşârî civârında Şeyh Murâd Buķârî Tekyesi'nde Yeni Kıpıda Lanfeye tebdîl-i mekân edildiğı zaman söylenmiştir.

Gazel No: 8

12 Rebî'ü'l-evvel 1312 Yevmu'l-erba'a Ayâşofya'da Seyyidhân Mağallesinde Cānķurtaran Soķağında Ahırķapu Meydanı'na nāzır bir hānede muķım iken tanzīm kılınmışdır.

Gazel No: 9

Fi 10 el-^cĀşirü Muħarremu'l- Ĥarām 1315 Ķartal.

Gazel No: 10

Fi 24 Rebî'ü'l-evvel sene 1314 ve Fi 21 Ağustos Rūmî 1895 çehārşenbe Yaķacık Ķaryesi'nde iķāmetimiz zamānında yazılmışdır.

Gazel No: 11

16 Cemādiye'l-āħir sene 1341/2 Şubat 1922 yevmu's-sebt (nısfu'l-leyl) Nerdübān Ķaryesi'nde Mü'min (Mīmî) Deresinde Ağaoğlu Köşkü'nde muķım iken tanzīm olunmuşdur.

Gazel No: 12

21 Rebî'ü'l-āħir sene 1344/26 Teşrîn-î evvel Rūmî 8/ Teşrîn-î şānî efrencî 1925 pazar (1 Rūz Ķāsım) Ĥaydar Paşa Civārında Acıbādem nam mağalde İsmed Paşa Soķağında 25 numaralı Süleymān Paşa Köşkü'nde muķım iken nazm edilmişdır.

Gazel No: 13

16 Muħarrem 1315/6 Haziran Rūmî 1896 “yevmu'l-cum'a” Ķartal'da Mağalle içindeki Hāneden Yaķacıkta Çalkantı Çeşmesine gidecek yol üzerinde Muħācir Yaħyā Ağa'nın hānesine nakl-i mekān edildiği zaman nazm olunmuşdur.

Gazel No: 14

Fî 18 Zilhicce 1202 Eyüb Sultān Civārında Nişāncı Muştafā Paşa Mağallesinde Münzevî Sokağında Murād Buħārî Dergāh-ı Şerifin'de muķım iken tanzīm olunmuşdur.

Gazel No: 15

16 Şafer 1342/27 Eylöl 1923 pençşenbe Merdiven Köyün'de Mü'min Deresinde muķım iken tenezzüh için Küçük Çamlıca'ya gidildiği eşnāda inşād kılınmışdır.

Gazel No: 16

21 Rebî'ü'l-evvel Sene 1326/9 Nisan Rūmî 1907 çehārşenbe Yaķacık'ta Çalkantı Çeşmesi ķurbinde ve Aydos tağına gidecek yol üzerinde müteveffā 'Alî Şāmil Paşa Zevcesi 'Ayşe Nazire Hānım'ın müste'ciren iķāmet eylediğimiz Köşkü'nden

Üsküdar'da Kısıklı civārında Millet Bağçesi kırbında ve Beglerbegi'ne gidecek yolbaşında ve Şîr Doktor Nâfîz Paşa Köşkü karşıısında müteveffâ Ser'asker Râşid Paşa'nın kerîmesi Fâtma Zehrâ Hânım'ın Köşküne nakl olunduğu sırada inşâd edilmiştir.

Gazel No: 17

Fî 22 Teşrîn-i şânî Rûmî 1908 Üsküdar'da Nûh Kuyu'da dere içinde Çiçekci Soğanın'da Nâfîz Beg'in Köşkü'nde muķîm iken inşâd olunmuştur.

Gazel No: 18

Gazel No: 19

28 Şafer 1221/22 Kânûn-i şânî Rûmî 1912 yevmu'l-erba'a Üsküdar'da Vâlide Bağ Sarayı karşıısında Râtîp Efendi'nin Köşkü'nde muķîm iken tanzîm olunmuştur.

Gazel No: 20

25 Rebî'ü'l-âhir 1342/ Kânûn-i evvel 1923 leyletü'l-erbe'a Nerdibân Köy Mü'min (Mîmî) Dere.

Gazel No: 21

18 Rebî'ü'l-evvel 1314/15 Ağustos 1895 Pençşenbe Yağacık Karyesi'nde Vezîr Çeşmesi karşıısında Memdûh Beg'in hânesinde muķîm iken inşâd edilmiştir.

Gazel No: 22

19 Şa'bân 1340/18 Nisan 1922 Yevmu's-sulâsâ Kağıköyü'nde Kırbagalı Dere Sultân Çiftlik'i Köşkü'nde muķîm iken tanzîm edilmiştir.

Gazel No: 23

Ğurre-i Şehr-i Şafer 1319/7 Mayıs Rûmî 1900 yevmu'l-işneyn Hegbelîata'da Yanı Kalfa hânesinde muķîm iken tanzîm olunmuştur.

Gazel No: 24

Gazel No: 25

Boğaziçi'nde 23 Rebî'ü'l-evvel 1348/29 Ağustos 1929 pençşenbe Paşabağçe'de Tepe Köyü'nde 2 Numaralı 'Ali Beg'in Köşkü'nde berây-î tebdîl-i hevâ müste'ciren muķîm iken tanzîm olunmuştur. Ve merhûm peder-i 'azîzimin marâz-ı mevtlerinde söyledikleri soñ gazelleri olup rakamu'l-hurûf ferzend-i derdmendi tarâfından zabt olunmuş idi. Bu târihten soñra Hegbelîata'da vefâtlarına kadar altı ay mu'ammer olmuşlardır.

Gazel No: 26

Fî 26 Recep 1321 ve fî 11 Eylöl Rûmî 1902 leyletü'l-mi'rac Büyük Çamlıca'da Çakāl Tağında Tomruk Suyı ğarbinde Xanbūr Muştafa Pāşā Köşkü'nde muķīm iken inşād olunmuşdur.

Gazel No: 27

Gazel No: 28

22 Şa'ban 1340/21 Nisan 1922 yevmu'l-cum'a Kağıköy Kurbagalı Dere Sulţan Çiftlik'i.

Gazel No: 29

27 Rebî'u's-sānî 1344/15 Teşrin-i sâni 1925 yevmu'l-aħad Vaķtû'z-zuhr Kağıköy-Acibādem.

Gazel No: 30

5 Zilhicce 1306 Kızıltoprak'ta Haţ Boyunda kâin bir köşkte muķīm iken nazm edilmiştir.

Gazel No: 31

29 Rebî'u'l-evvel 1314/ 25 Ağustos Rûmî 1895 yekşenbe –Yakacık-Vezirçeşme.

Gazel No: 32

Fî 8 Zilka'de 1316/ ve fî 8 Mart Rûmî 1897 Yevmu'l-işneyn Küçük Çamlıca'da Menemenli Muştafa Paşa Köşkü'nde muķīm iken tanzīm olunmuşdur. Gazelin altıncı beyti Büyük Çamlıca Menba'ı'nda söylenmiştir.

Gazel No: 33

Fî 25 Zilhicce 1316/24 Nisan Rûmî 1897 yevmu'l-cum'a Küçük Çamlıca.

Gazel No: 34

24 Zilhicce 1317/11 Nisan Rûmî 1898 (Küçük Çamlıca).

Gazel No: 35

Ğurre-i Şehr-i Muħarremü'l-ħarām 1326/22 Kanûn-i sâni Rûmî 1907 yevmu's-sulāsa Yakacık –Çalkantı Çeşmesi.

Gazel No: 36

Gazel No: 37

Gazel No: 38

Gazel No: 39

Gazel No: 40

Gazel No: 41

3 Rebî'ü'l-âhir 1331/27 Şubat Rûmî 1912 yevmu'l-erba'a Üsküdar Vâlide Bağı.

Gazel No: 42

Gazel No: 43

17 Rebî'ü'l-evvel 1332/19 Kânûn-ı evvel Rûmî 1917 yevmu's-sulâsâ Kartal'da Rahmânlarda Şâlih Zekî Kapudan'ın zevcesi Vedî'a Hânım'ın Köşkü'nde muķim iken inşâd olunmuştur.

Gazel No: 44

Gazel No: 45

28 Rebî'ü'l-evvel 1342/8 Teşrin-i sâni 1922 leyletü'l-cum'a Nerdbânköy-Mü'min (Mîmî) Dere.

Gazel No: 46

21 Zilka'de 1332/29 Ağustos Rûmî 1917 yevmu'l-hamîs Kartal- Rahmânlar.

Gazel No: 47

18 Zilhicce 1323/30 Kânûn-i sâni Rûmî 1904 yevmu'l-işneyn Maltepe'de Başbüyük Karyesi Caddesinde İhsân Beg'in Köşkü'nde mukim iken tanzîm olunmuştur.

Gazel No: 48

30 Rebî'ü'l-evvel 1328/29 Mart Rûmî 1909 Üsküdar-Nûh Kuyu-Dere İçi-Çiçekçi Sokağı.

Gazel No: 49

23 Şa'bân 1340/23 Nisan 1921 Yevmu's-sebt -Kağıköy- Kurbağalı Dere-Sultân Çiftlik'i.

Gazel No: 50

Âhir-i Rebî'ü'l-âhir 1244/18 Eylül 1925 yevmu'l-erba'a (vaktü'l-âşr) Haydar Paşa-Acibâdem.

Gazel No: 51

23 Rebî'ü'l-evvel 1342/3 Teşrin-i sâni 1923 yevmu's-sebt (Vaktü'd-duhâ) Nerdbânköy-Mü'min Dere -Karaman Çiftlik'i.

Gazel No: 52

28 Şa'bân 1340/27 Nisan 1922 Pençşenbe İstanbul'da Kağıköy'nde Kurbağalı Dere Sultân Çiftlik'i Köşkü'nde muķim iken nazm olunmuştur.

Gazel No: 53

6 Şehr-i Ramazānū'l-mübārek 1340/30 Nisan 1922 leyletü'l-işneyn Kaḍıköy-Kurbağalı Dere- Sultān Çiftlik'i.

Gazel No: 54

5 Cemādiye'l-evvel 1344/22 Teşrîn-i şānī 1925 yekşenbe vaqtü'l-ʿaşr İstanbul'da Haydar Paşa'da İbrāhīm Ağa Maḥallesinde Acıbadem'de Esʿad Paşa Soğagında 65 numaralı Süleymān Paşa Köşkü'nde müste'ciren muḳīm iken inşād kılınmıştır.

Gazel No: 55

29 Şaʿbān 1340 /14 Nisan Rūmī 28 Nisan Efrenci 1922 Ramazān-ı Şerīf'in dāḥil olduğu cumartesi gecesi muḳīm olduğumuz Kurbağalı Dere Sultān Çiftlik'i Köşkü'nde tanzīm edilmiştir.

Gazel No: 56

17 Cemādiye'l-āḥir 1344/ 6 Kānūn-i şānī 1926/ yevmu's-sebt İstanbul-Kaḍıköy-Acıbadem.

Gazel No: 57

28 Şaʿbān 1340/27 Nisan 1922 leyletü'l-cumʿa (İstanbul-Kaḍıköy-Kurbağalı Dere-Sultān Çiftlik'i).

Gazel No: 58

5 Ramazānū'l-mübārek 1340/3 Mayıs 1922 çehārşenbe -Kaḍıköyünde Kurbağalı Dere Sultān Çiftlik'i Köşkü'nde muḳīm iken inşād edilmiştir.

Gazel No: 59

12 Rebīʿu'l-mevlūd 1320/5 Haziran Rūmī 1901 yevmu'l-erbaʿa -İstanbul'da Hegbeliaṭa'da Yanı Kalfa Ḥānesinde müste'ciren muḳīm iken nazm olunmuştur.

Gazel No: 60

Ğurre-i Şehr-i Zilhicce 1325/23 Kānūn-i evvel Rūmī 1902 yekşenbe -İstanbul'da Bostancı'da Kılavuz Çayırı'nda Ḥazine-i Ḥaşşa'ya ʿāid bir köşkte muḳīm iken tanzīm edilmiştir.

Gazel No: 61

1305 tārīḥinde Eyüp Sultān civārında Nişancı Maḥallesinde Şeyḥ Murād el-Buḥārī Dergāh-i Nakşbendiyesinde muḳīm iken inşād kılınmıştır.

Gazel No: 62

20 Zilhicce 1325/11 Kānūn-i s̱ānī Rūmī 1902 yevmu'l-cum'a İstanbul'da Yakacık Karyesi'nde Çalkantı Çeşmesi Üstünde ve Aydos Tağına gidecek yol üzerinde kâin bir köşkte muķīm iken nazm edilmiştir.

Gazel No: 63

19 Rebī'ü'l-evvel 1325/19 Nisan Rūmī 1902 pençşenbe İstanbul'da Bostancı'da Kılavuz Çayırında Hazine-i Haşşa'ya 'āid bir köşkte müste'ciren muķīm iken inşād olunmuştur.

Gazel No: 64

26 Receb 1321/5 Teşrīn-ī evvel Rūmī 1902 (leyletü'l-mi'rāc) İstanbul'da Büyük Çamlıca'da Çakal Tağında Tomruk Suyı civārında bir köşkte müste'ciren muķīm iken nazm edilmiştir. Tārīh-i tahrīr: 6 Recep 1349/27 Teşrīn-i s̱ānī 1930 Leyletü'r-Regāib -Hekbeliāta.

Gazel No: 65

20 Cemādiye'l-evvel 1242/7 Kānūn-i s̱ānī 1924 yevmu'l-işneyn-Merdiven Köy – Mü'min Dere.

Gazel No: 66

18 Zilhicce 1325/9 Kānūn-i s̱ānī Rūmī 1902 çehārşenbe Yakacık Köyü- Çalkantı Çeşme.

Gazel No: 67

20 Zilhicce 1325/yevmu'l-cum'a- Yakacık- Çalkantı Çeşme.

Gazel No: 68

10 Şehr-i Ramazānū'l-mübârek 1318/19 Kānūn-i evvel Rūmī 1899 yevmu's-sulāṣā-Hegbeliātası'nda iķāmet eşnāsında inşād edilmiştir.

Gazel No: 69

24 Şaferü'l-hayr 1221/20 Kānūn-i s̱ānī Rūmī 1912 yekşenbe -Üsküdar'da Vālide Bağında Veysī Paşa Soķağında bāğ içerisindeki maşlaklı Köşkü'nde müste'ciren muķīm iken tanzīm olunmuştur.

Gazel No: 70

13 Cemādiye'l-āhīr 1329/28 Mayıs el-Rūmī 1910 şenbe -Üsküdar'da Bağlarbaşı Caddesinde Üsküdar mutaşarrıfı Hamdi Beg'in Kerīmesi Fāṭma Zerrīn Hānım'ın Hānesinden Kuzguncu Tepesinde Beglerbeg'i Caddesinde mektep karşusunda 'Arab

Bağında Sa'îd Beg'in Haremi Sa'âdet Hânım'ın Hânesine nakl eylediğimiz zamân nazm olunmuştur.

Gazel No: 71

9 Şa'bân 1334/28 Mayıs Rûmî 1915 şenbe Maltepe'de Ayazma Caddesinde Remzi Beg Haremi Lûtfiye Hânım'ın Hânesinde müste'ciren muķîm iken inşâd kılınmıştır.

Gazel No: 72

5 Cemâdiye'l-evvel 1317- Küçükçekmece

Gazel No: 73

3 Cemâdiye'l-evvel 1328/29 Nisan Rûmî 1909 yevmu'l-hamsîn. Üsküdar'da Nûh Kuyuda kâin bir hânede sâkin iken nazm olunmuştur.

Gazel No: 74

10 Zilkâ'de 1318/14 Temmuz Rûmî 1920 seşenbe -İstanbul'da Bostancı'da Su'âdiye İstasyonu karşısında Bağdat Caddesinde Sa'dî Beg Köşkü Mutaşarrıfı A'yân A'zâsından 'Abdülkâdir Kürdî Efendi'nin muķîm olduğumuz dâiresinden Pendik Karyesine Bağdat Caddesinde Hâzım Beg ve zevcesi Madam Obery Köşküne nakl-i mekân eylediğimiz zamân inşâd edilmiştir.

Gazel No: 75

25 Rebî'u'l-evvel 1342/5 Teşrîn-i şânî 1923 duşenbe -nışfu'l-leyl -İstanbul'da Nerdibân Karyesi civârında Mü'min Deresi'nde Karaman Çiftlik'i ittişâlinde Āğaoğlu Ahmed Beg ile refîkası Sitâre Hânımın Köşkü'nde muķîm iken tanzîm olunmuştur.

75 . Gazel 2^{ab}:

23 Rebî'u'l-evvel 1242/2 Teşrîn-i şânî 1922 yevmu's-sebt Nışfu'l-leyl -Mü'min Dere.

Gazel No: 76

3 Ramazânü'l-mübârek 1342/7 Nisan 1924 duşenbe -İstanbul'da Merdiven Köyü ile Bakkal Köyü arasında Mü'min Deresi'nde kâ'in Āğaoğlu Köşkü'nde muķîm iken nazm olunmuştur.

Gazel No: 77

9 Zilhicce 1337 yevmu'l-'arâfât -İstanbul'da Bostancı'da Su'âdiye İstasyonu karşısında Bağdat Caddesi'nde Çınar ve Çam koruluğu içindeki köşkte muķîm iken nazm edilmiştir.

Gazel No: 78

4 Ramazānū'ş-şerīf 1340/3 Mayıs 1922 leyletü'l-erba'a -Kağıköy Kurbagalı Dere Sultān Çiftlik'i.

Gazel No: 79

29 Şa'ban 1323/10 Teşrin-i evvel Rūmī 1904 yekşenbe -Yağacık Karyesi'nde Ayazma Caddesinde Kızlar Ağası Māhir Ağa'nın Hazine-i Haşşa'ya 'aid olan Köşkü'nde müste'ciren ikaemet esnasında inşad olunmuştur.

Gazel No: 80

15 Nisan 1917 -İstanbul'da Kartal Kazasında Rahmānlarda Şam Mıntıka Kumandanı Mīr-i Alay Cihād Beg'in Köşkü'nde müste'ciren muķim iken Eyüb Nişāncasında kā'in Hānkāh-i Murādiye'de musaferet esnasında nazm edilmiştir.

Gazel No: 81

5 Cemādiye'l-āhir 1337/21 Şubat Rūmī 5 Mart efrenci 1919 çehārşenbe -Kartalda Rahmānlarda Suvaklar yolunda muķim olduğumuz bağı köşkten Bostancı'da Su'adiye'de Bağdat Caddesinde Koruluk içindeki köşke nakl eylediğimiz vakit söylenmiştir.

Gazel No: 82

30 Zilhicce 1303- İstanbul'da Üsküdar'da Topḥāneli Oğlunda Altunizāde Maḥallesinde Koşuyolunda Sağır Kātibzāde Mes'ūd Beg'in Harāb Köşkü'nde muķim iken nazm olunmuştur.

Gazel No: 83

1307 Tārīhinde Eyüp Sultān Nişāncası'nda Hānkāh-i Murādiye'de muķim iken nazm olunmuştur.

Gazel No: 84

18 Rebī'u'l-evvel 1331/12 Şubat Rūmī 1912-yevmu's-sulāsa -Üsküdar'da Vālide Tağı Sarāyı karşısında kā'in maşlaklı ve Bağlı bir köşte muķim iken tanzim edilmiştir.

Gazel No: 85

7 Şaferu'l-hayr 1325/9 Mart 1902 yevmu'l-cum'a-İstanbul'da Bostancı'da Kılavuz Çayırında Hazine-i Haşşa'ya 'aid olan köşte muķim iken nazm olunmuştur.

Gazel No: 86

3 Cemādiye'l-āhır 1313/8 Teşrîn-i şānī Rūmī 1894 çehārşenbe -İstanbul'da Yağacık Karyesi'nde hamām karşısındaki Tağ eteginde kā'in Nūrī Beg'in köşkü'nde müste'ciren ikāmet zamānında inşād olunmuştur.

Gazel No: 87

26 Cemādiye'l-evvel 1324/6 Haziran Rūmī 1904-yevmu'l-hāmīs -İstanbul'da Kartal kazāsına tābī^c Soğanlı Karyesi ğarbında kā'in Hünkār H^vācesi Mecīd Efendī'nin kerimesi Mecīdiye Hānım'ın Köşkü'nde müste'ciren muķīm iken nazm edilmiştir.

Gazel No: 88

6 Şa^cbānu'l-mu^cazzam 1325/1 Eylöl Rūmī 1902 yevmu's-sebt -Yağacık Karyesi'nde Çalkantı Çeşmesi kurbinde ve Aydos Tağı'na gidecek yol üzerinde kā'in bir köşkte muķīm iken tanzīm kılınmıştır.

Gazel No: 89

1308 tārīhinde Eyüp Sultān civārında kā'in Murād el-Buhārī Tekyesi'nden Yeñikuyu'ya nakl-i hāne eylediğimiz zamān inşād olunmuştur.

Gazel No: 90

13 Şevval 1324/17 Teşrîn-i şānī Rūmī 1905 yevmu'l-cum^ca -Şoğanlık Köyünden Bostancı'da Kılavuz Çayırındaki köşke nakl eylediğimiz zamān inşād olunmuştur.

Gazel No: 91

13 Şevvālū'l-mūkerrem 1324/17 Teşrîn-i şānī 1905 yevmu'l-cum^ca - Şoğanlık Karyesi.

Gazel No: 92

18 Zilhicce 1327/18 Kānūn-i evvel Rūmī 1908 -Üsküdar'da Nūh Kuyusunda Çiçekçi Soğagında bağı ve maslaklı bir köşkte muķīm iken tanzīm olunmuştur.

Gazel No: 93

12 Cemādiye'l-āhır 1341/30 Kānūn-i şānī 1923 yevmu's-sulāsā (nışfu'l-leyl)-Nerdibān Köyünde Mü'min Deresinde Karaman Çiftlik'i ittışālinde kā'in bir köşkte muķīm iken inşād olunmuştur.

Gazel No: 94

6 Cemādiye'l- evvel 1341/25 Kānūn-i evvel 1923 yevmu'l- işneyn-Nerdibānköy - Mü'min Dere.

Gazel No: 95

10 ‘Aşir-i Rebîu’l-âhîr 1341/30 Teşrînü’l-âhîr 1922 -yevmu’l-ḥamîs -
Nerdibānköy Mü’mîn Dere.

Gazel No: 96

11 Rebîu’l-âhîr 1341/31 Teşrîn-i şânî 1922 yevmu’l-cum‘a -Nerdibānköy -
Mü’mîn Dere.

Gazel No: 97

21 Rebîu’l-âhîr 1341/11 Kānûn-i evvel 1922 -yevmu’l-işneyn Vaktü’-duḥā -
İstanbul’da Üsküdar’da Nerdibān Karyesi’nde Mü’mîn (Mîmî) Deresinde Karaman
Çiftlik’i ittişâlinde kâ’in Āgaoglu Köşkü’nde müste’ciren muḳîm iken tanzîm
olunmuştur.

Gazel No: 98

26 Rebîu’l-âhîr 1341/16 Kānûn-i evvel 1922 yevmu’ş-sebt- Vaktü’-duḥā
Nerdibānköy.

Gazel No: 99

8 Rebîu’l-şânî 1341/28 Teşrîn-i şânî 1922 yevmu’ş-sulâsâ -Nerdibānköy -Mü’mîn
Dere.

Gazel No: 100

‘Aşir-i Rebîu’l-âhîr 1341/30 Teşrîn-i şânî 1922 çehârşenbe -Nerdibānköy Mü’mîn
Dere.

Gazel No: 101

10 Şehr-i Ramazānü’l-mübârek 1312 yevmu’l- ḥamis-Ayasofyâ-yı Kebîrde
Seyyid Ḥasan Maḥallesinde Canḳurtaran Soḳağında Āhîr Kapu Meydânına nâzır
ḥānede iḳāmetimiz eşnâsında inşâd olunmuştur.

Gazel No: 102

Fî 2 Zilhicce 1340 ve fî 27 Temmuz 1921 yevmu’l-ḥamis Merdivenköy -Mü’mîn
Dere.

Gazel No: 103

Fî 22 Rebîu’l-evvel 1341 ve fî 17 Teşrîn-i şânî 1922 yevmu’l-cum‘a -
Nerdibānköy ile Küçük Baḳḳalköy arasında Mü’mîn Deresinde Karaman Çiftlik’i
ittişâlinde kâ’in bir köşkte muḳîm iken tanzîm olunmuştur.

Gazel No: 104

Rebîu'l-evvel 1341-17 Teşrîn-i şânî 1922 yevmu'l-cum'a –Nerdibānköy - Mü'min Dere.

Gazel No: 105

Fî 26 Cemâdiye'l-evvel 1341 ve fî 14 Kânûn-i şânî 1922 Yekşenbe Nerdibānköy - Mü'min Dere.

Gazel No: 106

27 Rebîu'l-evvel 1341-18 Teşrîn-i şânî 1922 yevmu's-sebt –İstanbul'da Nerdibān Karyesi civārında Mü'min Deresinde muķim iken nazm olunmuşdur.

Gazel No: 107

29 Şehr-i Rebîu'l-evvel 1341/20 Teşrîn-i şânî 1922-yevmu'l-işneyn-vaktü'l-ʿaşr. Nerdibān Karyesi'nde Mü'min Deresinde kâ'in bir köşkte muķim iken inşād kılınmıştır.

Gazel No: 108

11 Rebîu'l-âhîr 1341/31 Teşrîn-i şânî 1922-yevmu'l-cum'a Nerdibānköy - Mü'min Dere

Gazel No: 109

19 Cemâdiye'l-evvel 1341/7 Kânûn-i şânî 1923 yekşenbe nışfu'l-leyl – İstanbul'da Nerdibān Karyesi'nde Mü'min Deresinde iķāmet eşnāsında söylenmiştir.

Gazel No: 110

11 Rebîu'l-âhîr 1341 -31 Teşrîn-i şânî 1922-yevmu'l-cum'a. Vaktü'l-ʿaşā-Nerdibānköy-Mü'min Dere.

Gazel No: 111

14 Rebîu'l-âhîr 1341/3 Kânûn-i evvel 1922 leyletü's-şölāsā -Nerdibānköy - Mü'min Dere.

Gazel No: 112

15 Rebîu'l-evvel 1312 –Ayasofyā'da Āhîr Kuyu Meydānına nāzır bir hānede muķim iken inşād olunmuşdur.

Gazel No: 113

27 Zılka'de 1340/24 Temmuz 1921 Rûz-i duşenbe –Nerdibānköy -Mü'min Dere.

Gazel No: 114

6 Şa‘bân 1310 -Hâzret-i merhûm peder-i bozorgvârının yerine seccâde-nişîn olan birâder-i ekberi Şeyh Seyyid ‘Abdülkâdir-i Belhî Hâzretlerin meşîhati zamânında Eyüp Sultân civârında Nişâncı Maħallesinde kâ’in Murâd el-Buhârî en-Nakşibendî Dergâh-i şerîfî’nde muķim iken tanzîm kılınmışdır.

Gazel No: 115

Ğurre-i Rebîu’l-evvel 1307 –Edirnekapı ĥâricinde kâ’in Ĥangâh-i Murâdiye’de iķâmet eşnâsında inşâd olunmuşdur.

Gazel No: 116

Fî 27 Ramazânü’l-mübârek 1320 ve fî 13 Kânûn-i evvel Rûmî 1901 yevmu’l-cum‘a-Hegbeliaťa’da (17 Teşrîn-i Sâni 1901) târihinde tebdîl-i iķâmet ile Göztepe ve Erenköy arasında kâ’in bir köşkte muķim iken inşâd olunmuşdur.

Gazel No: 117

7 Zilhicce 1318/15 Mart er-Rûmî 1899 yevmu’l-ĥamîs -Hegbeliaťa.

Gazel No: 118

Ğurre-i Şehr-i Şafer 1312-Ayasofya’da Āĥir Kuyu’da muķim iken berây-i ziyâret-i Boğaziçi’nde Aķbaba Karyesi’ne gidildiği vaķit Begkoz Çayırı’nda söylenmişdir.

Gazel No: 119

1 Şehr-i Şaferü’l-ĥayr 1312 -Hâzret-i şâ‘ir, Sarâyburun ĥurbinde kâ’in Āĥir Kıpuda muķim iken Yahyâ Kemâleddîn (maĥdûmları), râķamu’l-ĥurûf, Süleymân Celâleddîn ile Belĥ’e tâbî‘ çeşme-i Kāvānlı Ĥâcî Gül Muĥammed nâmındaki nevkeri ma‘iyyetinde olduğu ĥâlde ziyâret ve tenezzüh için Aķbaba’ya gider iken Bekķüz şaĥrâsında nazm edilmişdir.

Gazel No: 120

24 Rebîu’l-âĥir 1321/7 Temmuz Rûmî 1902 -yevmu’l-işneyn -Büyük Çamlıca menba‘ı altında Tunus Bağına gidecek yol üzerinde kâ’in bir köşkte muķim iken inşâd kılınmışdır.

Gazel No: 121

Yekşenbe 8 Cemâdiye’l-evvel 1321/20 Temmuz Rûmî 1902 -İstanbul Büyük Çamlıca.

Gazel No: 122

1303 tārīhinde Üsküdar'da Tophānelioğlu'nda muķīm iken inşād olunmuşdur.
Tārīh-i tahrīr: 14 Şa'ban 1349/3 Kānun-i şānī yekşenbe leyletü'l-berāt Hegbeliāta.

Gazel No: 123

Fī ğurre-i Rebīu'l-evvel 1308 -Ebā Eyyüb Hālid civārında Nişāncı Maħallesinde Hānkāh-i Murādiye'de muķīm iken nazm olunmuşdur.

Gazel No: 124

1310 senesinde Sultān Bayezid'de Tavşan Taşı'nda kā'in bir konağında muķīm iken inşād kılınmışdır.

Gazel No: 125

26 Recep 1317-18 Teşrin-i şānī Rūmī 1898 leyletü'l-mi'rāc -Küçük Çamlıca'da Üsküdar ve Kağıköy Caddeleri başında kā'in Menemenli Köşkü'nde muķīm iken nazm olunmuşdur.

Tārīh-i tahrīr: 1 Şehr-i Ramazānū'l-mübārek 1349/20 Kānūn-i Şānī 1931 salı, Hegbeliāta.

Gazel No: 126

12 Rebīu's-şānī 1331-8 Mart Rūmī 1912 yevmu'l-cum'a (Nevrūz-i Sultānī) Üsküdar'da Vālide Bağında Veyis Paşa soğağında kā'in bir köşkte müste'ciren muķīm iken nazm olunmuşdur.

Gazel No: 127

14 Rebīu'l-āhır 1331-10 Mart Rūmī 1912 yekşenbe-Üsküdar'da Vālide Bağı karşısında kā'in maslaklı bir köşkte muķīm iken inşād edilmiştir.

Gazel No: 128

15 Rebīu'l-evvel 1335/27 Kanūn-i evvel Rūmī 1912 İstanbul'a tābi' Kartal kazāsında Rahmānlar nām maħalde Kaynak suyu hāvī Kuyulu Köşkte muķīm iken inşād edilmiştir.

Gazel No: 129

15 Cemādiye'l-evvel 1336 - Kartal kazāsında Rahmānlarda kā'in bağı köşkte müste'ciren muķīm iken Eyüb Nişāncası'nda Hānkāh-i Murādiye'de musāferet eşnāsında inşād olunmuşdur.

Gazel No: 130

28 Cemādiye'l-āhîr 1336 yevmu'l-ḥamîs –Ḳartal'da Raḥmānlar'da baġlı köşkte muḳîm iken Eyüb Nişāncasında Ḥankāh-i Murādiye'de musāferet eşnāsında nazm edilmiştir.

Gazel No: 131

30 Cemādiye'l-āhîr 1336-14 Nisan 1917 yekşenbe - Ḳartal'da Raḥmānlar'da baġlı köşkte muḳîm iken Eyüb Nişāncas'ında Ḥankāh-i Murādiye'de musāferet zamānından inşād olunmuştur.

Gazel No: 132

12 Recebū'l-mürecceb 1336/26 Nisan 1917 -yevmu'l-cum'a -Peder-i 'azîzim Ḳartal'da Raḥmānlarda baġlı köşkte müste'ciren muḳîm iken Eyüb Nişāncas'ında Murād el-Buḥārî Tekyesi'nde büyük birāderleri –Şeyḥ 'Abdülkādir-i Belḥî nezdinde misāfir iken ḥastalanarak kesb-i 'āfiyet ettikten sonra inşād ettiği gāzellere dendir.

Gazel No: 133

19 Rebîū's-şānî 1331/15 Mart Rūmî 1911 -yevmu'l-cum'a -Üsküdar'da Vālide Baġı Karşısında kā'in maslaklı ve baġlı köşkte müste'ciren muḳîm iken tanzîm olunmuştur.

Gazel No: 134

Fî evāḥîr-i şehri Receb 1324 -Ḳartal ḳazāsına tābi' Soğanlık Ḳaryesi'nde Ḥünkār Ḥ'ācesi Köşkü'nde müste'ciren muḳîm iken nazm olunmuştur.

Gazel No: 135

1387-Ebā Eyyüb el-Enşārî raḍiye 'anhū'l-bārî civārı Sa'ādet-medārında Naḳşî Murād el-Buḥārî Dergāhı'nda peder-i bozorgvār-i 'ālî-miḳdārı Şeyḥ Seyyîd Süleymān el-Belḥî Ḥāzretlerinin post-nişānı zamānında nazm olunmuştur.

Gazel No: 136

7 Rebîū'l-āhîr 1342/16 Teşrîn-i şānî 1923 -yevmu'l-cum'a, vaḳtū'l-ʿaşā – İstanbul'a tābi' Üsküdar Sancaġı ḳaryelerinden Merdiven Köyü civārında Mü'min (Mîmî) Deresinde kā'in köşkte muḳîm iken tanzîm olunmuştur.

Gazel No: 137

4 Rebîū's-şānî 1342-13/Teşrîn-i şānî yevmu's-sulāsā, vaḳtū'd-duḥā -1923 - Nerdibān Ḳaryesi'nde Mü'min Deresinde muḳîm iken inşād kılınmıştır.

Gazel No: 138

3 Rebîü'l-âhîr 1342/12 Teşrîn-i şânî 1923-yevmu'l-işneyn -vaqtü's-seher -
Nerdibānköy civārında Mü'min Deresinde muķīm iken nazm edilmiştir.

Gazel No: 139

11 Rebîü'l-âhîr 1342/20 Teşrîn-i şânî 1923-leyletü'l-erba'a -Nerdibānköy -
Mü'min Dere.

Gazel No: 140

Fî Şehr-i Ramazān 1312 yevmu's-sebt -İstanbul'da Ayasofyā'da Āhîr Kuyuda
Seyyid Hasan Mahallesinde Canķurtaran Soķağında kā'in bir hānede muķīm iken inşād
edilmiştir.

Gazel No: 141

5 Muħarrem 1328/4 Kānūn-i şânî 1909 -yevmu'l-işneyn -Üsküdar'da Nūħ
Kuyuda Çiçekçi Soķağında kā'in baēlı ve maslaklı bir köşkte muķīm iken inşād
olunmuştur.

Gazel No: 142

Fî 8 Cemādiye'l-âhîr 1336 -yevmu'l-cum'a -Kartal'da Raħmānlar'da kā'in baēlı
köşkte muste'ciren muķīm iken Eyüb Nişāncası'nda Hānkāh-i Murādiye'de müsāferet
zamānında tanzīm kılınmıştır.

Gazel No: 143

9 Zilhicce 1311-Ayasofyā'da Āhîr Kuyuda muķīm iken nazm edilmiştir.

Gazel No: 144

24 Cemādiye'l-evvel 1341/11 Kānūn-i şânî 1923 -nişfu'l-leyletü'l-cum'a -
Nerdibān Karyesi'nde Mü'min Dere'de kā'in bir köşkte müste'ciren iķāmet esnāsında
tanzīm olunmuştur.

Gazel No: 145

15 Cemādiye'l-evvel 1341/3 Kānūn-i şânî 1922 -yevmu'l-erba'a -vaqtü'l-ʿaşr -
Nerdibān Karyesi'nde Mü'min Dere'de Karaman Çiftlik'i ittishālinde kā'in bir köşkte
muķīm iken nazm edilmiştir.

Gazel No: 146

14 Mart Rūmî 1917 -Kartal'da Raħmānlar'da baē içindeki köşkte muste'ciren
muķīm iken Edirneķuyu hāricinde Münzevî Soķağında Hānkāh-i Murādiye'de
müsāferet zamānında tanzīm kılınmıştır.

Gazel No: 147

Fî Ğurre-i Şehr-i Rebîü'l-âhîr 1318 ve fî 15 Temmuz Rûmî 1899 -yevmu's-sebt-Hegbeliağa'da Emānetçi Andre Yağo hānesinde ve zevcesi Madam Şofi hānesinde müste'ciren muḳīm iken nazm olunmuştur.

Gazel No: 148

20 Rebîü'l-evvel 1342/13 Teşrîn-i evvel 1923 -yevmu'l-erba'a -Vaḳtü'z-zuhr-Nerdibānköy civārında Mü'min Dere'de muḳīm iken inşād kılınmıştır.

Gazel No: 149

10 Şehr-i Receb 1321/19 Eylöl Rûmî 1902 -yevmu'l-cum'a -Çamlıca-

Eksik gazellerin yazım tarihleri

Y 34^b Ez Ğazelîst (1)

12 Rebî'ü'l-mevlūd 1320/5 Haziran Rūmî 1901 yevmu'l-erba'a -İstanbul'da Hegbeliada'da Yanı Kalfa hānesinde müste'ciren muķīm iken nazm olunmuşdur.

Y 45^a Ez Ğazelîst 2 :

30 Zilhicce 1327/30 Kānūn-i evvel Rūmî 1908 -Üsküdar'da Nūh Kuyusu'nda Çiçekçi Soķağında maslaklı köşkte muķīm iken inşād kılınmıştır.

Y 45^a Ğazel

30 Zilhicce 1327/30 Kānūn-i evvel Rūmî 1908 -Üsküdar'da Nūh Kuyusu'nda Çiçekçi Soķağında maslaklı köşkte muķīm iken inşād kılınmıştır.

Y 45^b Ez Ğazelîst 3:

‘Āşr-i Cemādiye'l-āhir 1316 -Üsküdar'da Küçük Çamlıca'da Menemenli Köşkünde muķīm iken inşād olunmuşdur.

Y 54^b Ez Ğazelîst: (4)

9 Zilhicce 1327/9 Kānūn-i evvel Rūmî 1908-Üsküdar'da Nūh Kuyusunda Çiçekçi Sokağında Kā'in Bir Köşkte muķīm iken nazm edilmiştir.

Y1 21^b Ez Ğazelîst 5

Y1 21^b Velehu İzan 6

Y1 21^b

غزل پسر که کاتب این دیوان پدر است
من قطره ناچیزم و آن بحر معانی
من ذره کم مایه ام نو مهر منور

İşbu ğazel, merhūm peder-i ‘azizimiñ hāl-i hayātlarında nazm edilmiş ve nazar-ı taşhīhlerinden geçmiştir. Li-kātibihi.

14 Şehr-i Rebîu'l-âhir 1321 Yevmu'l-cum'a -Çamlıca- İşbu ğazel merhūm peder-i ‘azizimiñ hāl-i hayātlarında nazm edilmiş ve nazar-ı taşhīhlerinden geçmiştir.(li-kātibihi).

Y1 23^b 7

‘Āşir-i Muḥarremu’l-ḥarām 1320/6 Nisan Rūmī 1901 -yevmu’ṣ-ṣebt -
Hegbeliaṭasın’da muḫīm iken inşād olunmuşdur.

Y1 25^b Ğazel-i Nātāmām 8:

26 Rebīu’l-āḥir 1306 -Ḥānkāh-i Murādiye’de muḫīm iken inşād kılınmıştır.

Y1 27^a Velehu

Y1 27^a 10 Şehr-i Receb sene 1321/19 Eylül Rūmī sene 1902 yevmu’l-cum‘a –
Çamlıca.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğunun son asrında yaşayan Muhammed Burhâneddîn-i Belhî, önemli bir aileden gelmekte olup, babası Süleyman-i Belhî ve ağabeyi Abdülkadir-i Belhî de tasavvuf çevrelerince yakından tanınmaktadır. Burhâneddîn-i Belhî ailesi ile birlikte Osmanlı Sultanı Abdülaziz'in daveti üzerine 1278/1861 yılında İstanbul'a gelerek hayatını bu şehirde geçirmiş ve Heybeliada'da vefat etmiştir. Süleyman-i Belhî ve Abdülkadir-i Belhî İstanbul'da Şeyh Murâd Buhârî Dergâhı'nda şeyhlik makamında bulunmuşlardır. Bu dergâh İran, Afganistan, Hindistan ve Türkmenistan'da bulunan medrese ve dergâhlarla ilişki içerisinde olmuş, hatta Osmanlı Sultanı Abdülhamid Pan-İslamizm politikaları çerçevesinde bu dergâhlardan istifade etmiştir.

Burhâneddîn-i Belhî, siyasi yönü ön planda olmasa da döneminin önemli şahsiyet ve devlet adamları ile görüşmüş olması ve mektuplaşması, dönem itibarıyla şahsiyetini ve edebî yönünü önemli kılmaktadır. Gelenekten farklı olarak manzumelerinin sonuna düştüğü kayıtlar, sokaklarıyla, köşkleriyle İstanbul'un edebî mekânlarını günümüze taşımaktadır. Farsça Dîvân'ı incelendiğinde şiirlerine döneminin sosyal olaylarının, medrese kesimi ile tarikat çevreleri arasındaki fikir ayrılıklarının yansımaları da görülmektedir.

Burhâneddîn-i Belhî ve Farsça Dîvân'ının tenkitli metni çalışmasıyla, bugüne kadar hiçbir çalışmaya konu olmayan şairin Farsça Dîvân'ının metni ortaya konulmuştur. Ayrıca sadece şiirle meşgul olmuş ve mütevazı bir hayat sürmüş olan şairin Dîvân'ının, bu dönemin tarihi, edebiyatı ile ilgilenenler için de önemli ipuçları sunacağı kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

ALKAN, Mehmet Hilmi, *Abdulkâdir-i Belhî'nin Sunûhât-ı İlâhiyye Mesnevîsi ve A. Gölpınarlı'nın Manzum Türkçe Çevirisi*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 2005.

AZAMAT, Nihat, “Abdülkâdir-i Belhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul 1988, s. 231-232.

BELHÎ, Ahmed Muhtâr, *Şâh-ı Velâyet Sırr-ı Hidâyet Hazret-i İmâm Ali* Yayına hazırlayan Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul 2012.

BELHÎ, Burhâneddîn, *Defter-i Mesneviyât*, Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar nr. 1374.

BELHÎ, Burhâneddîn, *Defter-i Kuyûdât*, Yazma, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi nr. Y.56

BELHÎ, Burhâneddîn, *Farsça ve Türkçe Dîvân*, Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar nr. 1368.

BELHÎ, Burhâneddîn, *Farsça Dîvân (Birinci Defter)*, Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar nr. 1379

BELHÎ, Burhâneddîn, *Farsça Dîvân (İkinci Defter)*, Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar nr. 1378

BELHÎ, Burhâneddîn, *Mecmûa-i Tahmîsât*, Yazma, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmalar Merkezi Kütüphanesi (SÜSAM) Uzluk Arşivi Y 23.

BELHÎ, Burhâneddîn, *Türkçe Dîvân (Üçüncü Defter)*, Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar nr. 1380.

ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, Cilt I-II, İstanbul, 1936.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, Mevlâna Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, Cilt I-II, 1996.

IŞIN, Ekrem, “Abdülkâdir-i Belhî”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt I, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 44.

İBNÜLEMİN, Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cilt I-II, 3. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1988.

KAHRAMAN, Bahattin, *Burhân-i Belhî ve Türkçe Dîvân'ı*, Kömen Yayınları, Konya 2012.

KARA, İsmail, *Din İle Modernleşme Arasında- Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

KARAMAN, Hayreddin, "Efgânî, Cemâleddin" *DİA*, Cilt10, Ankara, 1994, s.456-466.

MAHZUMÎ PAŞA, Muhammed, *Cemâleddîn Afgânî'nin Hatıraları*, 2. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2010.

MARDİN, Şerif, "Türkiye'de Din ve Siyaset" *Makaleler* 3, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, 18. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2013.

MARDİN, Şerif, "Türk Modernleşmesi" *Makaleler* 4, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, 22. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2013.

ÖZ, Yusuf, "Afgan Türkistanı Muhacirlerinden Seyyid Süleyman Belhî ve Defter-i Kuyûdât Fihristi, *Bilig*, Sayı: 23, Güz, 2002, s.157-186.

ÖZ, Yusuf, "Süleyman Belhî Ailesi ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları", *X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C I-, 2-3 Mayıs-2002, Konya, SÜ Basımevi, s. 149-161.

ÖZ, Yusuf, "Nâme-nigârî-i Du Dûst: Şeyhu'r-Reis Ebu'l-Hasan Mîrzâ ve Seyyid Burhâneddîn-i Belhî", *Mirror of Heritage (Ayene-ye Miras)*, Vol. I, Issue No. 4 (23), Winter, 2004, s. 185-200.

ÖZ, Yusuf, "Nâmeî be Sefîr-i Kebîr-i İran der İstanbul", *Mirror of Heritage (Ayene-ye Miras)*, New Series Vol. 3, Issue No. 2 (29), Summer, 2005, s. 263-271.

ÖZ, Yusuf, "Abdûlbâki Gölpınarlı'nın Sunûhât-i İlâhiyye Tercümesi", *Bilgi Yolu*, Yıl 4, Sayı 5, 2004, s. 50-51.

ÖZ, Yusuf, "Burhaneddin Belhî ve Türkçe Mektupları", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Yıl 2006, Sayı: 15, s. 203-224.

ÖZCAN, Azmi, "II.Abdülhamid Döneminde Afganistan ile İlişkiler ve İngiltere", *Afganistan Üzerine Arşatırmalar*, editör: Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV Yayınları, İstanbul 2002, s. 83-102.

ÖZEMRE, Ahmed Yüksel, *Üsküdar'ın Üç "Sırlısı"*, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Baskı, İstanbul 2012.

ÖZCAN, Azmi, "İttihâd-ı İslâm", *DİA*, Cilt 23, Ankara, 2001, s.470-475.

PERVANE, Bayram, "Şarkın Büyük Filozoflarından Cemâleddîn Afgâni Onun Türk Dünyasına Tesirleri", Qafqaz Üniversitesi, Bakü-Azerbaycan.

Journal.qu.edu.az/article_pdf/1030-346 Erişim Tarihi:04.05.2014

ŞİMŞEK, Taceddin, *Cemaleddin Afgani ve Mücadelesi*, Ders Notları,

<http://serdargunes.files.wordpress.com/2012/06/cemaleddin-afgani-ve-mc3bccadelesi.pdf>. Erişim Tarihi: 04.05.2014.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, *Cemaleddin Afgani*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/136, Ankara, 1994.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, "İslâmcılık," *DİA*, Cilt 23, Ankara, 2001, s.60-62.

YAMAN, Hakan, "Burhaneddin Belhî ve Farsça Tahmisleri", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Seminer Ödevi*, Danışman Yrd. Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER, Konya 2011.

İNDEKS

A.Gölpınarlı	14
A.Hamdi Efendi	4
Abdulkâdir Bîdil-i Buhârî	26, 49
Abdulkâdir Kürdî Efendi (Sadi Bey Köşkü Mutasarrıfı, Ayan Azası)	20, 71
Abdulkâdir-i Belhî (Seyyid)	5, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 28, 31, 76, 78
Abdulkâdir-i Geylânî	26
Abdullah Cevdet	16
Abdurrahman Câmî	24, 26
Abdurrahman Şeref Bey (Sultanî Medresesi Müdürü)	22
Abdülhamid II. (Sultan)	2, 3, 4, 5, 83
Abdülvahid Çelebi	17, 31
Acıbadem	17, 18, 20, 64, 65, 67, 68, 69
Adanalı Hacı Hayret Efendi	25
Afgânî, Cemâleddîn	3, 4, 5, 26, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40
Afganistan	3, 4, 5, 9, 16, 29, 31, 83
Afrika	2
Ağaoğlu Ahmed Bey (Agayef)	4, 39
Ağaoğlu Ahmed Bey Köşkü	18
Ahirkapı Meydanı	20, 65
Ahmed Dede	10
Ahmed İsa	21, 22, 23
Ahmed Muhtar (Seyyid, Belhî)	12
Ahmed Said (Seyyid)	9, 10
Ahmed Yesevî	25
<i>Ahsenu'l-Kasas</i>	24, 27
Akbaba (Karyesi) Köyü	10, 30, 76
Aksaray	10
Ali Bey'in Köşkü	20, 30, 66
Ali Seyfullah (Seyyid)	12
Ali Şamil Paşa	18, 65
Aliye-i Kubrâ (Seyyide)	12
Aliye-i Suğra (Seyyide)	12
Andre Yako Hanesi	20, 45, 80
Arzu Meral	12
Attar	60
Aycan, (Seyyide)	9, 10
Ayasofya	17, 20
Aydos Dağı	19, 70, 73
<i>Ayîne-i Dil-i Burhân</i>	27
Aykuzu (Seyyide)	9
Ayşe Nazire Hanım	19, 65
Bağdat	9
Bağdat Caddesi	20, 71, 72
Bakkalköy	18, 74

Bandırma	30, 64
Bedahşan	9
Behcet Abdalbâki (Seyyid)	12
Begümcan (Seyyide)	9
Bekir Reşat Efendi	12
Belh	16, 25, 29, 36, 51, 52, 53, 54
Berrâ (Seyyide)	10
Beykoz	10, 30, 76
Biga	14, 15
Biga Tahtani Medresesi	31
Boğaziçi	20, 30, 66, 76
Bostancı	20, 69, 70, 71, 72, 73
Buhara	36
Burhâneddîn-i Belhî	5, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 36, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 54, 59, 64, 83
Burhân-i Belhî: bk. Burhâneddîn-i Belhî	
Burhâneddin Kılıç (Özkent Hükümdarı)	11, 16
Bursa	10, 21, 22
Büyük Britanya	4
Büyük Çamlıca	17, 19, 67, 70, 76
Cader Erkılıç	14
Cami: bk. Abdurrahman Cami	
Cami-i el-Ezher	39
Cankurtaran Sokağı	20, 65, 74, 79
Charles Crone (Mr. Crone)	33, 34, 36
Çakal Dağı	19, 67, 70
Çal	28
Çalkantı Çeşmesi,	17, 19, 65, 67, 70, 73
Çekirge Askeri Hastanesi	21
Çelebi Sultan Mehmed (5. Osmanlı Padişahı)	21
Dağıstanî Ali Efendi	31
Darulfünun	38, 39
<i>Defter-i Kuyûdât</i>	14, 21, 22, 23, 24, 28, 31
<i>Defter-i Mesneviyât</i>	24, 27
<i>Defter-i Rubaiyyât</i>	24, 26
Dehli	9
Devlet Bey	9
<i>Divan-i Hâfız</i>	29
Durdane	9
Ebâ Eyyüb el-Ensâri	19, 64
Ebu'l-Hasan Mîrzâ-yi Kâçârî	17, 31
<i>Ecma'u'l-Fevâid</i>	11
Edirnekapi	20, 76
<i>el-Vâridâtü'l-Burhâniyye</i>	27
Erenköy	20, 76
Eski Cami	39
<i>Esrâru't-tevhid</i>	13

Eyüp Sultan Nişancası : bk. Murad Buhâri Dergâhı	
Fatıma Necîbe (Seyyide)	10
Fatma Zehra Hanım Köşkü	18, 66
Fatma Zerrin Hanım (Mutasarrıf Hamdi Bey'in Kerimesi)	18, 70
Hanesi	
Fethali Şah	17, 31
Feyzî-i Hindî	26
Feyziye (Seyyide)	15
Feyzullah Efendi (Hafız, Nakşi Şeyhi, Mesnevihân)	10
Fransa	39
<i>Futûhât-ı Mekkiyye</i>	9
Fuzulî-i Bağdâdî	25
<i>Gıbtatu'l-Emân</i>	11
<i>Gulşen-i Esrâr</i>	13
Göztepe	20, 76
Hâcu-yi Kirmânî	26
Hâfız-ı Şirâzî	26
Hâfız Refî' Efendi	14
Halep	9
Hamdi Bey (Üsküdar Mutasarrıfı)	18, 70
Hanekin	9
Hanife Hanım	15
Hânkâh-ı Murâdiye: bk Murad Buhâri Dergâhı	
Hasan Fehmi Bey (Biga Kaymakamı)	31
Feyziye (Seyyide)	15
Hatice Hanım	15
Haydar Paşa	17, 20, 65, 68
Heğbeliada	16, 17, 20, 21, 30, 44, 45, 46, 47, 49, 64, 66, 69, 70, 76, 77, 80, 81, 82, 83
Herat	36
Hidiv İsmail	39
Hindistan	2, 5, 9, 29, 31, 83
Hürrem Hayriye Hanım	14
Hünkâr Hâcesi Köşkü	19, 78
Hız. Ali	12, 54, 55
Hız. Hasan	54
Hız. Hüseyin	54
Irak	9
İbrahim Lütî Beg	15
<i>İcâzu'l-Kur'ân</i>	11
İhsan Bey'in Köşkü	20, 68
İngiltere	4
İran	2, 5, 9, 11, 29, 31, 32, 37, 83
İsa	56, 57
İsmetullâh Buhârî	26
İstanbul	2, 3, 4, 5, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 25, 25, 27, 28, 31, 32, 33, 38, 43, 49, 51, 52, 64, 68, 69, 70,

	71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 83
Jön Türkler	4
Kabataş	10
Kadıköy	17, 19, 20, 44, 66, 67, 68, 69, 72, 77
Karabiga	29, 64
Karaman Çiftlik'i	18, 27, 64, 68, 71, 73, 74, 79
Kartal	17, 19, 28, 65, 68, 72, 73, 77, 78, 79
Kanbur Mustafa Paşa Köşkü	19, 67
Kavanlı Hacı Gül Muhammed	76
Kays	59, 60
Kerbela	9
Kısıklı	18
Kılavuz Çayırı	20, 69, 70, 72, 73
Kızıltoprak	20, 67
Kızlarağası Köşkü	19, 27
Kızlarağası Mahir Ağa	72
Konya	9, 31
Kunduz	11, 16, 28, 29, 51
Kuneser	36
<i>Kunûzu'l-ârifin</i>	13
Kurbağalı Dere Sultan Çiftlik'i Köşkü	20, 66, 67, 68, 69, 72
Kuzguncu Tepesi	20, 70
Küçük Çamlıca	17, 19, 64, 65, 67, 77, 81
Kütüb-i Sitte	10, 11
Leyla	59
Lütfiye Hanım'ın Hanesi (Remzi Bey Haremi)	20, 71
M. Emin Yurdakul	4
Madam Obery Köşkü (Hazım Bey Zevcesi)	20, 71
Madam Sofi Hanesi (Andre Yako Zevcesi)	20, 80
Mahmud Kamil Bey (Biga Kaymakamı)	31
Mahmud Sadreddin Çelebi (Mevlâna Dergahı Postnişini)	17, 31
Maltepe	20, 68, 71
<i>Maşriku'l-ekvân</i>	11
Maveraünnehir	9
Mecid Efendi (Hünkar Hâcesi) Köşkü	27, 78
Mecidiye Hanım Köşkü	19, 73
<i>Mecmûa-i Tahmîsât</i>	25
Mehmed Said Hemdem Çelebi	9
Mehmet Akif	4
Memduh Bey'in Hanesi	19, 66
Menemenli Mustafa Paşa Köşkü	19, 67
Merdiven Köyü (Nerdbân Karyesi)	18, 27, 49, 64, 65, 66, 68, 71, 73, 74, 75, 78, 79, 80
Meşhed	9, 36
Mevlânâ (Celâleddîn)	12, 13, 32, 33, 55, 56, 57
Mezâr-ı Şerif	52, 53
Mısır	2, 31, 38, 39, 40

Millet Bahçesi	18, 66
Mirza Bidil: bk Abdulkadir Bidil-i Buhari	
Mîrza Mehdî Âkâ-yi Buşehri	11
Mîrza Muhsin Han	32
Muhâcir Yahya Ağa'nın Hanesi	19, 65
Muhammed Alî (Seyyid)	9, 10
Muhammed Bahâuddînu'l- Hak (Seyyid)	9, 10, 14, 15
Muhammed Beg Efendi	15
Muhammed Burhaneddin Kılıç (Seyyid): bk. Burhâneddîn-i Belhî	
Muhammed Habîbullah (Seyyid)	15
Muhammed Mûsâ	11, 15, 16, 17, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 64
Muhammed Mûsâ Efendi (Seyyid): bk. Muhammed Mûsâ	
Muhammed Tahir-i Tebrîzî	11
Muhammed Takî Mîrzâ (Husâmu's-Sultân)	17, 31
Murad Buhârî Dergâhı	5,10, 11, 19, 20, 28, 38, 39, 64, 65, 72, 76, 77, 78, 79, 83, 83
Mustafa Nureddin (Seyyid)	12
Mû'min (Mîmî) Deresi	18, 27, 49, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 78, 79, 80
Mû'mine (Seyyide)	15
Mû'mine Zehra (Seyyide)	12
Nafiz Bey'in Köşkü	17, 66
<i>Nakaratlî Manzûmât ve Şarkıyyât</i>	24, 26
Nasır-ı Husrev	26
Nasıreddin Kaçar (İran Şahı)	37
Necef	9, 55
Nef'î	25
Nevâyî, Ali Şîr	16, 25, 29
<i>Nevrûziye</i>	24, 26
Nî'metullâh-ı Velî	26
Nişancı Mahallesi	18, 69, 76, 77
Nuh Kuyu	17, 18, 66, 68, 71, 73, 79, 81
Nuri Bey'in Köşkü	19, 73
Osman Selahaddin Mevlevî	10
Örfî-i Şîrâzî	26
Paris	39, 40
Pendik Karyesi	20, 71
Rahmanlar	17, 19, 68, 72, 77, 78, 79
Râtip Efendi'nin Köşkü	18, 66
Reşat Bey (Maliye Nezareti Muhasebecisi)	31
Rızâ Dâniş Hân (Erfa'uddevle)	26, 31
Rusya	4, 37
Rüstem Paşa	3
Saâdet Hanım'ın Hanesi (Sa'id Bey'in Haremi)	20, 71

Sadberg Hanım	21, 59
Said Nursi	4
Sa'ide (Seyyide)	9
Sa'ide Bibi	15
Sa'dî-i Şîrâzî	26
Sağır Kâtibzâde Mesud Bey	18, 72
Salih Bey (Binbaşı Dr.)	21
Salih Zeki Kapudan	19, 68
Saliha (Seyyide)	15
Seyyid Bey	4
Seyyid Hân Mahallesi	20, 65
Seyyid Nizamuddîn	12
Seyyide (kendi kızı)	15
Sitare Hanım Köşkü	18, 77
Soğanlı (Soğanlık) Karyesi	17, 19, 28, 73, 78
Sudan	2
Sultan Abdülaziz	10, 83
Sultan Bayezid	20
Sultaniye (Sultânî) Medresesi	21, 22
<i>Sunûhât-ı İlâhiye ve İlhamât-ı Rabbâniye</i>	13, 14, 26
Suvaklar	18, 72
Süleymân-i Belhî (Seyyid, Şeyh)	5, 9, 10, 11, 31, 38, 51
Süleyman Celâleddîn (Seyyid)	21, 22, 76
Süleyman Paşa Köşkü	20, 65, 69
Sülüklü	10
Şam Mıntıka Kumandanı Mir-i Alay Cihâd Bey'in Köşkü	19, 72
Şemseddin Günaltay	4
Şems-i Tebrizî	32, 55, 56, 57
Şeyh Murad Buhârî Dergâhı : bk. Murad Buhârî Dergâhı	
Şeyh Sâlûs	27
Şeyhu'r-Reîs Ebu'l-Hasan Mîrzâ	17, 31
Tahsin Efendi (Hâce)	38
Tebriz	55, 56
Tomruk Suyu	19, 67, 70
Türkmenistan	5, 83
Üsküdar	10, 11, 18, 19, 28, 64, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 81
Üsküdar Acıbadem	18, 64
Üsküdar Bağlarbaşı	18, 70
Üsküdar Kısıklı	18, 66
Üsküdar Nuh Kuyu	17, 18, 66, 68 71, 73, 79, 81
Üsküdar Tophanelioğlu	17, 18, 64, 77
Üsküdar Valide Bağı	17, 18, 66, 68, 70, 72, 77, 78
Vedi'a Hanım'ın Köşkü (Salih Zeki Kapudan'ın Zevcesi)	19, 68
Veysi Paşa Sokağı	18, 28, 70, 77
Yahya Kemâleddin Efendi (Seyyid)	15, 21, 76
Yakacık Karyesi	17, 19, 27, 65, 66, 70, 72, 73

Yakacık Köyü Çalkantı Çeşme	17, 19, 70, 73
Yakacık Vezir Çeşme	17, 66
Yakub	60
Yanı Kalfa Hanesi	20, 66, 69, 81
<i>Yenâbi'ü'l-hikem</i>	13
<i>Yenâbi'ü'l-mevedde</i>	11
Yeni Kuyu	73
Yunus Vehbi Efendi (Hâce)	38
Yusuf	60
Yusuf Akçura	4

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

بسم الله الرحمن الرحيم

۱

(هزج: مفعول مفاعلهن فعولن)

- ^{1b} ای روی تو گُل به رویِ دلها می‌خندی به آرزویِ دلها
- دلها به تو مایلند سراسر هم میل تو هست سویِ دلها
- ³ در بزمگه غمت همیشه چشمان سراسر سبویِ دلها
- با یادِ قدِ تو تا قیامت باقیست که های‌وهویِ دلها
- اوصافِ جمیلِ توسلِ الحق پیرایه گفتگویِ دلها
- ⁶ از آتشِ عشقِ جان فروزت افزوده‌است آبرویِ دلها
- ^{2a} از سوز ز دیده‌ها روان است با جوش و خروش جویِ دلها
- دلها به جمالِ توسلِ مشتاق دارد که چه خوب خویِ دلها
- ⁹ جویایِ تواند همچو برهان بیهوده نه جستجویِ دلها

۲

(مضارع: مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن)

- من ملتمس ندارم جز حضرتِ تو یارا شاهی به در هزاران داری چو من گدا را
- اندر دلم چو گنجی مهرت نهان نمودی با بی نوائی چون من دادی چو وی نوا را
- ³ در شاه راهِ عشقت همراهِ من تو کردی خونا ب چشم و آه آتش فشانها را
- ^{2b} بهر جمال چون تو جانانه برگرفتم اندر برم که چون دل مرآتِ باصفا را
- چشمم به نورِ رویت روشن از آن ببینم در قطرهٔ یم به ذره خورشیدِ پرضیا را
- ⁶ دانم به جمله عالم غیر از تو یار نبود خود را کنی به شکلِ اغیار آشکارا
- بیگانه را ندیدم هر سو نگرم که بینم دیدار لعمه پاش همچون تو آشنا را

۱

- وصفِ بلند حسنِ عالم فروزت الحق کرده‌است لال و ابکم هر واصف رسا را
- 9 سر می‌نهم زبهر شکرانه من به پایت روشن ز مهر رویت چشم و دلم نگارا
- آورده‌اند حکیمان دارو به دست بسیار کی یافتند ایشان چون درد تو دوا را
- در مدرسه و صوامع کمیاب پاکبازی است می‌پرورد خرابات بس رند پارسا را
- 12 بر خواند ار دبیرِ گردون همین غزل را در رقص آورد خوش رقاصهٔ سما را ^{3a}
- صاحب دلان بدانند دل را تو نیز برهان بشناس قدر چون وی جام جهان نما را

۳

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فععلن)

- عاشقِ رویِ نگاراست جفاکش دلِ ما در ازل با میِ عشقش بسرشتند گلِ ما
- ما نه نوحیم ولی ما هم ملامت کیشانیم هست اندر تهِ طوفانِ غمش ساحلِ ما
- 3 ما علیرغمِ قمرِ طیّٰ منازلِ کردیم ره ندارد که قمر هیچ بسر منزلِ ما
- هله سودایِ سرِ زلفِ تو اندر سرِ ماست آتشِ عشقِ تو است در دل بیحاصلِ ما
- 3^b حالِ ما را که ندانند همین بیِ دردان درد و غم یاراست چه خوش حاصلِ ما
- 6 بنده برهان صفت ار مشکلی داریم چه غم حل شود از مددِ شاهِ نجف مشکلِ ما

۴

(مضارع: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن)

- از چاشنی وصلِ تو ذوقیست مر مرا کین نخلِ طورِ عشقِ تو داراست بر مرا
- از نقشِ غیر ساده بود لوحِ خاطرَم نبود جز از خیالِ تو شغلِ دگر مرا
- 3 بنهاده‌ام به خاکِ درت سر زجان و دل کان می‌کندم بهر دو جهان تا جور مرا
- افتاده‌ام ز لانه چو مرغِ شکسته بال دردا که نیست سایهٔ بالی به سر مرا
- دارم زُیْمَنِ عشقِ لبِ خشک و چشمِ تر خوانندم ارسزد که شه بحر و بر مرا

- 6 از خانقه به میکده خواهم کشید رخت تا زرق زاهدان ندهد دردِ سر مرا ^{4a}
- گردِ رهم که سرمه چشمِ زمانه شد شناسد ار چه باک که هر کور و کر مرا
- برهان دلم که مشرق مهر و محبت است شمس و قمر که کیست بود هم اثر مرا

5

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- تا شدم عاشق گرفتم بر کفِ خود جام را بر نهادم در دل عشقِ یارِ گل اندام را
- با نگارِ ماهرویی داده‌ام عمریست دل بگذرانم با غمِ زلفِ سیاهش شام را
- دانم آن گلروی من از بهرِ چون من بیدلی ³ بر نهاده همچو زلفِ پر خمِ خود دام را
- من به عالم دیده‌ام رندان عیسی دم بسی ^{4b} کی پسندم زاهدانِ پخته خورانِ خام را
- در طریقِ عشقِ مردمخوار در گامِ نخست مرد عاشق می‌دهد بر باد ننگ و نام را
- شد برون از خانقه دیرست ای همدم بجوی ⁶ از درونِ میکده برهان دردِ آشام را

6

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن)

- به رنجِ سرِ زلفِ بتان بستم دلِ خود را دریغا ساختم دیوانه میرِ عاقلِ خود را
- مقامی روشنی دارم چو مردم در دلِ دریا همیشه در تهِ طوفانِ بینم ساحلِ خود را
- چولاله داغ دردل دارم و دردا تهی دستم ³ چوئی بر باد کردم ز آه و ناله حاصلِ خود را
- درین میدان که باشد یگه تاز این دلدلِ طبعم ^{5a} مده جولان ای زاهد خرِ پا در گلِ خود را
- چو برهان عشق را بازیچه دانستم شدم عاشق فغان پنداشتم آسان که کار مشکلِ خود را

7

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- رهرو هامونِ غم شد کین دلِ ناشادِ ما اشک چون سیمِ روان است اندرین ره زادِ ما
- می‌کشیم ای گل غمِ روی و بلایِ زلف تو روز و شب زان همچو بلبل ناله است اورادِ ما

- 3 از فراقِ روی چون ماه تو در شبهای تار شمعِ شب آرا بود آه دلِ غمزادِ ما
- 5^b داغ و درد عشق تو داریم در دل همچوئی شعله خیز است و شرانگیز زان فریادِ ما
- عشق سر مشقی دهد ما را ز قدی چون الف در دبستانِ محبت کو بود استادِ ما
- 6 بود ما را پیش ازین جای تکلف خانقاه شد کنون میخانه مأوای نشاطِ آبادِ ما
- دور جامِ چون گل و خاک در میخانه شد سبحة صد دانه و سجاده ارشادِ ما
- همچو برهان اوفتاد افغان بدام عشق تو شاهبازِ سدره پروازِ دل آزادِ ما

۸

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن)

- نامه مهر و وفا یار فرستاد مرا کرد ز آن روی بسی خرم و دلشاد مرا
- 6^a سر زفرمانِ خطِ آن شه خوبان نکشم کرد سلطان رخس بنده منقادِ مرا
- 3 مرده بودم ز غم و درد مسیحا نفسی که ز انفاسِ خوشش جانِ نوی داد مرا
- نظرِ عاطفتِ یار مرا هست چه غم که ز اغیار رسد طعنه و بیدادِ مرا
- عقلِ گمره به سر من که چها می آورد پیرِ عشق تو نمی کرد گر ارشادِ مرا
- 6 رهروِ وادیِ دردم که درین ره باشد نقدِ جان و گهرِ اشکِ روانِ زادِ مرا
- در ره هجر و غمت خاک و غباری شده ام دور نبود که بکویت ببرد بادِ مرا
- یار کی عارض همچون قمرش بنماید تا زبندِ شبِ هجران کند آزادِ مرا
- 9 همدی کو که کنم شرحی غمِ دل چو هزار همدی نیست جز از ناله و فریادِ مرا
- 6^b طرفه معمار بود عشق مرا کرد خراب در خرابم که بخواهد کند آبادِ مرا
- همچو برهان به کمندِ غمِ تو افتادم برهاند که ز دامِ چو تو صیادِ مرا

^۱ تا ز بند Y: کی ز بند Z

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

- نگویم با کسی غمهایِ خود را ز یاران پوشم این سودایِ خود را
- به زنجیرِ سرِ زلفش ببستم دلِ دانشور و دانایِ خود را
- 3 بهامون طلبِ مانندِ مجنون هله جویندهام لیلائیِ خود را
- به راهِ عشقِ صد بار آزمودم کمیتِ همتِ والایِ خود را
- رسیدم برسرِ کویِ سرِ آزاد به راهِ وی زدم تا پایِ خود را
- 6 بیابم روزی و در خوابِ بینم شبی آن ماهِ مهر آسایِ خود را
- هزاران دل چو من افتاده بینی به دامِ زلفِ عنبرسایِ خود را
- نماند منکرِ روزِ قیامت نمایی قامتِ بالایِ خود را
- 9 بهشتِ نقد باشد کویِ تو زان به کویِ ساختم مأوایِ خود را
- شود آشفته خلقی گر نمایم عروسِ طبعِ گوهرزایِ خود را
- 7^a چو برهان هرچه ماخواندیم و کردیم فراموش این همه دعوایِ خود را

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- شد گرفتارِ غمت جانا دلِ غمگینِ ما اوفتاد افغان به دامِ عشقِ تو شاهینِ ما
- در دلِ صدپاره‌ای داریم سوزت چون هزار دردهایِ توسست ای گلِ مونسِ دیرینِ ما
- 3 بعد از این وصفِ خط و خالِ تو یاران بشنوند از دمِ عنبرِ فشانِ خامهٔ مشکینِ ما
- جان بر افشانم به راهش گر قدم رنجه کند در مقامِ ما شبی آن ماهِ مهر آیینِ ما
- همچو صوفی یابد از آینهٔ رویش صفا این دلِ حیران و دیدهٔ حق‌بینِ ما

- 6 در نظرها کی نماید نورِ ماه و آفتاب گر بر اندازد نقاب از رخ جمال الدین^۲ ما^۲
- چون می گلگون دهد در مجلسِ رندان فروغ نظمِ نو آهنگِ ما و نکته رنگینِ ما^{7b}
- شیشه می را به جیب خرقه پنهان کرده‌ایم عیبهایِ ما بپوشد خرقه پشمینِ ما
- 9 گر به نظم آریم چون برهان بدینگونه غزل می‌گشاید لب دبیرِ چرخ بر تحسینِ ما

۱۱

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- تا نمودم آشنای عشقِ جانانِ خویش را ساختم بیگانه این عقلِ هزار اندیش را
- دلبرا بی ماه‌روی تو در این شبهایِ تار من به جای می خورم خونابِ چشمِ خویش را
- 3 صرف کردم عمری بایاد تو من انقاسِ خود تو نکردی یاد چون من عاشقِ دل‌ریش را^{8a}
- در حریم وصلِ خود مهرم نمی سازی مرا^۳ همچو من شیدای مهرآیین و محنت‌کیش را
- من که چون یوسف شدم مهجور از یعقوبِ خویش هم به سجن غم کشیدم درد از حدِ بیش را
- 6 غره ای خواجه مشو با نوش امروز فلک می چشاند با تو فردا ز هر تلخ نیش را
- چون مسیح از احمقان بگریز آن تیره‌دلان همچو کوراند کی بینند پس را پیش را
- پا بزن مردانه بر فرقِ سرِ زالِ عقیم سه طلاقش ده بران آن شوی کُشِ بداندیش^۴ را
- 9 همّت از شاه نجف برهان بخواه اکرام او مالکِ دینار سازد همچو تو درویش را

۱۲

(هزج: مفعول مفاعلن)

- ای رویِ تو کرده شیدا دلِ ما را زلفِ تو فکنده بر سرم سودا را^{8b}
- با یادِ رخ چون گلِ خندانِ تو نوشم در شامِ فراقِ تو می حمرا را

^۲ در حق استاد خود شیخ جمال الدین الحسینی الافغانی فرموده علیهما الرحمة و الرضوان

^۳ مرا Y: چرا Z

^۴ بد اندیش Y: بدکیش Z

- 3 عشقِ تو ببرد هرچه در خانهٔ دل بُود عادت که نموده غارت و یغما را
- رحمی نکنی به حالِ دل^۵ زارم تو مگر داری ببرِ خود دل چون خارا را
- دیدم همه شهر را سراسر لیکن هرگز که ندیدم چو تو مه سیما را
- 6 عَنَابِ لِبِ تَسْت به دردم درمان من چه کنم دَوایِ بوعلی سینا را
- برهان ز غم عشق^۶ تو حاصل کرده‌است چون آبِ روان چشمِ خود دریا را

۱۳

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- 9^a از همه رو تافتیم و دل به تو دادیم ما از غمت شادیم و در بندِ تو آزادیم ما
- با تو ای گلروی ما را گلخنی گلشن شود با تو دلشادیم ما و بی تو ناشادیم ما
- 3 بعد از این گویم بر جور و جفایت مرحبا در طریقِ عشق اکنون پای بنهادیم ما
- شاهبازِ سدره پروازِ کمالیم و ولی در کمند زلف پرچینِ تو افتادیم ما
- نغمه‌ای داریم پر سوز و نوای دلفروز همچو بلبل در فنون ناله استادیم ما
- 6 عاشق مستیم و رند لالابالی مشربیم تارکِ سجّاده و تسیح و اورادیم ما
- همچو برهانِ سخن پرور به بازار سخن گوهر مضمون بفروشیم و نقّادیم ما

۱۴

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- 9^b مپرس احوالِ عشق و عاشقی ای دل ز عاقل‌ها که اسرار الهی را کجا دانند غافل‌ها
- نشستن شیوهٔ رسمِ زنان باشد تو چون مردان بزَن بر ره قدم مردانه بهر قطعِ منزل‌ها
- 3 بسی راهست نازک رهنوردانِ بلا توشه ببین با رشتهٔ جان‌ها که بندند محمل‌ها
- به راهِ عشق غیر از فقر نبود توشه و زادی که گنجی هست اندر کنج هر ویرانهٔ دل‌ها

دل^۵ : Y - Z

عشق^۶ : Y - Z

- به دل مهر رخِ سیمین‌بری مه پیکری دارم زهر پیچ و خم زلفش به سر افتاد مشکل‌ها
- 6 بغیر از دانه اسپند خال آتشین رویی کجا برداشتم زین کشتزار عمرِ حاصل‌ها
- 10^a طلاطم زد یکی از بادِ سردِ عشقِ بحرِ دل بسی لؤلؤ لالاً ریخت بر دامنِ ساحل‌ها
- بخواند داستانِ عشقِ برهان برسرِ منبر بیایند عاشقان هر سو بیارایند محفل‌ها

۱۵

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- سوی تو یارا کشد عشقِ دلِ شیدا مرا در حریم قرب تو دامن برد سودا مرا
- گر نه بردارم سر از خاک درت معذور دار عشقِ تو کرده‌است همچون کوه پا برجا مرا
- 3 نیستم فارغ دمی از یادِ تو شادم که وی کرد فارغ از غمِ دنیا و مافیها مرا
- 10^b روی خود سازم مقابل با رخت بی اختیار جذبۀ مهر عذارت کرد چون حربا مرا
- من که بشگفتم به داغ و درد در آغوشِ عشق عاشقان بینند از آن چون لاله در صحرا مرا
- 6 مهر پاکِ آل امجادِ شهنشه رسل کرد ای برهان بدار غربتم احیا مرا

۱۶

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- به یادت بگذرانم مهوشا شبهای حسرت را شدم تابنده زلفت ندیدم رویِ راحت را
- شده سرمایه سوداگران مشکِ دو گیسویت گل رویِ تو کرده گرم این بازارِ عشرت را
- 3 به شوق قعبۀ کوی^۷ تو ترکِ ماملک کردم به سودای تو گشتم همچو ادهم ملک غربت را
- 11^a مرا آورد آب و دانه از بلخ به استانبول که لانه ساختم زان همچو بلبل باغِ ملت را
- به روی دلفروز و حسنِ عالم سوزِ جانانم نثاری می‌کنم جان و گل و گلزارِ جنت را
- 6 ز بهرِ قطعِ منزلها علی‌رغمِ مه و خاور به جولان آورم رخسِ صبا رفتارِ همت را
- دل و دینم به یغما برد وه آن ترکِ یغمایی که عادت کرده چون چشمانِ مستِ خویش غارت را

^۷ کوی Y: روی Z

- به نسیه کی دهم نقدینه عمرِ عزیزِ خود که من مردانه نفروشم به جنت کنجِ عزلت را
- 9 به خاکِ درگهت عمری که من مردانه بنشستم چون من هرگز نیابی مرد صاحبِ استقامت را
- مپرس ای جان تو از سالوسیان آیینِ مجلس را که از رندانِ عیسی دم پیرس آدابِ صحبت را ^{11b}
- علی‌رغمِ فقیه خشک سر در بزمگاهِ دل کشیدم از کفِ پیرِ مغان جامِ محبت را
- 12 دل و دنیا و دین را دادم از مستی ز دست اما که بگرفتم چو برهان دامنِ شاهِ ولایت را

۱۷

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- به کویش آمدم کرده دلیلی اشکِ حسرت را که تا خواهم شبی بینم چو او یک ماهِ طلعت را
- رسیدم با شتاب و شوق اندر منزلِ جانان چه خوش دریافتم مردانه این دربارِ دولت را ^{12a}
- 3 به شام وصل می‌خواهم به غمِ زاهدِ سالوس کشم از دستِ ماهِ خویش جامِ عیش و عشرت را
- اگر خواهی شوی واقف به احوالِ جهانِ یکسر که چون مردان معنی برگشا چشمانِ عبرت را
- به رغمِ چون تو سفله پروری ای مادرِ ایام به مهرِ آبایِ علوی پرورد اربابِ همت را
- 6 برآید مردِ حق آزاده سر چون یوسف از زندان نیالاید به چرکابِ هوا دامنِ عصمت را
- به اقلیمِ محبت ما که سلطانِ ابنِ سلطانیم ز همت ما گدا خوانیم شاهِ ملک صورت را
- به روی همچو قرآن خال همچون نقطه‌البایش بگوید فاش مانندِ علی اسرارِ وحدت را ^{12b}
- 9 شهنشاهِ رخت آورده یکسر خطِ ریحانی مگر پوشیده‌است او خلعتِ خاصِ خلافت را
- من از اشعارِ چون لعلِ بدخشان جوهری داند که فیض آباد کردم همچو برهان دارِ غربت را

۱۸

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- ز دیده باغمش بر خاک ریزم اشکِ حسرت را ز دل بر دامنِ گردون فشانم نارِ فرقت را
- چو رویش مه چو زلفش شام دارد عالمِ حسنتش به هر سودا سرانجامش نماید نور و ظلمت را

- 3 به راه عشق یاری سر بده سرّی مده ای دل که عاشق دوستتر دارد ز سر سرّ محبت را ^{13^a}
- به صحرا در بهاران لاله‌وش جامی به کف گیرم کنم با ساده‌رو ساقی باده تازه الفت را
- نخواهم رفعت دنیایِ دون از سیم و زر اما که من از همتِ والایِ خود می‌خواهم عزت را
- 6 مرا به آبای علوی پرورد با مهر خرسندم نه بینم گرچه غم از مام دهر سفله شفقت را
- ز بهر ذکر خیرم اندرین دیر خراب‌آباد بمانم یادگار این زاده حسن طبیعت را
- زبانم قاصر است اندر ادای شکر این نعمت که از فضلش به ما یزدان پاکم داده عصمت را
- 9 اگر خواهی شوی مانند برهان محرم اسرار بخوان هر روز و شب آیاتِ تطهیر و مودت را

۱۹

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن)

- می‌کشم بارِ بلایِ بتِ مه‌سیما را کو فکنده به ره عشقِ چو من شیدا را ^{13^b}
- به سوزِ دل که همیشه به پایش افشانم ز دیده گوهر اشک بسان دریا را
- 3 خیال زلف سیاه تو ماهرو آورد که بر سر من خاطر پریش سودا را
- من بدور قمر عارضِ تو می‌بینم زلفِ مشکینِ سیاه چو شبِ یلدا را
- همین دو عارضِ گلگون و قدِ موزونت مرا بس است چه کنم آن بهشت و طوبا را
- 6 شوم ز لطفِ سؤالِ تو زنده‌دل چه عجب لب‌ت که داده جوابِ دمِ مسیحا را
- ز شوقِ زهره چنگی به رقصدار خوانم به شام وصلِ تو شعرچو نجمِ شعری را
- 14^a چو لاله جام به کف دارم به دلِ داغ من هم افروخته‌ام دامن این صحرا را
- 9 به ملک روم که دارم گداز و سوز چو موم مجو ز تیره‌دلان آتشِ دلِ ما را
- بنده برهان وه چه خوش با هر دو دست گرفته دامن چون بوتراپ مولی را

(مجتث : مفاعِلن فعلاَتِن مفاعِلن فعِلن)

- جهان بگشته‌ام و دیده‌ام که هر جا را ندیده‌ام چو تو یار فرشته‌سیما را
نشسته خال که بر مهر روی روشن او تو گویی کرده به خود هم‌نشین مسیحا را
3 نشسته خسرو خوبان به تختگاه دلم به نیم جَو نخرم تاج و تخت دارا را
چون قیس به هامون جنون می‌گردم دیوانه نمود زلف لیلا ما را 14^b
تنها نه منم عاشقِ رویش دارد اندر خم زلفِ خود بسی دلها را
6 چون عشقِ نگار غمگساری دارم می‌پرورد او که همچو من شیدا را
شاید عشقِ من است این دو صفت دارم دل زار و سرِ پرسودا را^a
فشانم از دلم آتش ز عشقِ لاله رخم ز آب دیده کنم تر که روی صحرا را
9 صبا چه خوش به شامم به شام تار آورد که بوی زلفِ دل آویز گل سرخ ما را
چو بنده هست که سوداگری به کشور عشق نموده‌ام هله سرمایه سود سودا را
نموده از گل و باغم جدا درونِ قفس فلک نهاده چو من بلبل خوش آوا را 15^a
12 درین دیار پر آسیبِ غربت ای برهان که حرزِ جان نمودی تو مهرِ قریبی را

(رمل: فاعلاَتِن فاعلاَتِن فاعِلن)

- دولت هر دو سرا داریم ما شوکت فقر و فنا داریم ما
التفاتی به شهان می‌نکنیم در دل این کنج غنا داریم ما
3 بس بود این شرف و شان ما را به سرِ کوی تو جا داریم ما
دردمندیم و ز داروی لب که تمنای شفا داریم ما

^a ابیات ۴، ۵، ۶، ۷ در نسخه Z وجود ندارد.

به رَهت همچو غبارِ افتادیم از تو امیدِ وفا داریم ما
 6 هر چه داریم که چون افسرِ فقر همه از لطفِ شما داریم ما
 بجز از یارِ نداند احدی در دلِ زارِ چه‌ها داریم ما
 همچو برهانِ بلاکش افسوس یارِ پر جور و جفا داریم ما⁹

۲۲

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلن)

15^b یار داند که همه کار مرا کس نداند ره و رفتار مرا
 ماهِ من دوش در آمد ز درم کرد روشن که شبِ تارِ مرا
 3 شربتِ لعل لبش درمان است که به دردِ دلِ بیمارِ مرا
 مشعلِ بزمِ غمش کرد چه خوش آهِ جانکاهِ شرربارِ مرا
 هر که داند این جنونِ عشق من بیند ار دیده‌ خونبارِ مرا
 6 شده نادیده بسی خلقِ عاشق کم کسی دیده که دلدارِ مرا
 دلِ سودازده‌ من عمری می‌گشود بارِ غمِ یارِ مرا
 آورد صبا دی به مشامِ جانم بویِ گلِ صدبرگِ رخِ یارِ مرا
 9 سزد ار رقص‌کنان بر خواند زهره با صوتِ خوشِ اشعارِ مرا
 اشکِ چون سیم فشاند چشمم بر رخِ زرد چو دینارِ مرا
 جامِ دارم به جیبِ چون برهان کس ندیده جامِ سرشارِ مرا

۲۳

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

به یادِ رویِ لیلی سر زدم چون قیس بر صحرا شگفتم همچو لاله با دل پر داغ در صحرا
 16^a ز فیضِ نکهتِ بادِ بهاران خاک شد خرم که شد مقبول طبعِ خوب اربابِ نظر صحرا

⁹ داریم ما Z : ما داریم Y

3 چو وامق با غمِ عذرا شوم صحرا نشین هرگه ز آه دلفروز من بیابد تاب و فر صحرا
 به صحرا با خیالِ لاله رویِ خویش می‌گردم که زائر دارد همچون دیده و دل هر سحر صحرا
 ز تابِ عارضش شد دیدهٔ ما روشن ای برهان ز لاله می‌شود آری مزینِ سربسر صحرا

۲۴

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

غمت بر خاکِ راحت ریخت آبِ چشمِ گریان را هوایت برد بالا دودِ آهِ آتش‌افشان را
 زمردم داشتم پنهان به صدجان در دلم اما سرشکم فاش کرد افسوس رازِ چون تو جانان را
 3 به زندان فراق تو تسلی می‌دهم خود را به شام تیره خوانده قصه‌هایِ ماه کنعان را^{16b}
 بنازم با چو تو یاری غمت هم مایهٔ شادیست ز دردت دردمندان تو می‌یابند درمان را
 بزد بر خرمنِ زهد آتشِ عشقِ دخترِ ترسا ز کنج صومعه آورد در بتخانه صنعان را
 6 چرا دل از تو بر گیرم چرا مهر از تو بر دارم که بنده کردهٔ تو صد هزاران خان و خاقان را
 حذر کن ای دل از شیخِ ریایی مرقعِ پوش زند با سجه و سجاده راهِ رهنوردان را
 بسی خواهم ببوسم رویِ گلگونش هزار افسوس ز بوسه کرده مفتی منع چون او پاک قرآن را
 9 شهان عالمِ فقرند درویشانِ دلریشان کسی شناسد اندر دهرِ دون هرچند ایشان را
 دل مولی طلب بیزار است از دنیا طلب صد بار برایِ درهمی کو کرده ضایع دین و ایمان را^{17a}
 من از بهرِ هلاکِ دشمنِ فرعون کیش خود^{۱۰} کلیم آسا گرفتم در کفم چون خامه ثعبان را^{۱۱}
 به بزم می گل صد برگ رویش رونقی داده ریاضیِ حسنِ او پرورده چون برهان هزاران را

^{۱۰} کلیم ... ثعبان را Y : که بر گرفتم کنون در دست همچو خلقه ثعبان را Z
^{۱۱} من از ... کیش خود Y : چو موسی بر هلاک دشمن فرعون کیش خود Z

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- کس نداند قیمت دُرِ بناگوشِ مرا کس چه داند رازهایِ دل خاموشِ مرا
- حرف بی مغز و مألِ خلق نشنیدن خوش است زین سبب کر کرد بار مهربانِ گوشِ مرا
- 3 جانِ من همبزمِ جانانست اما محرمان خالی از گلِ چهره‌ای بینند آغوشِ مرا
- 17^b هیچ نفریند سالوسانِ صحنِ صومعه این دلِ آزادهٔ سرمست و مدهوشِ مرا
- جوشِ من در بونّهٔ عشق است ولی پنهانِ زغیر بیند اربابِ نظر الا همین جوشِ مرا
- 6 مهر و مه روپوش دارد ابروشِ منظورِ خلق می نه بیند هیچکس در دهر روپوشِ مرا
- هوشیارانِ زمانه دیده‌اند شکرِ خدا پای بر جایست مانند جبلِ هوشِ مرا
- پیرِ زالِ دهر دون کینه‌ور یکسر ز جور تلخ کرده‌است عیش شیرینِ مرا و نیز هم نوشِ مرا
- 9 گرچه بر من می‌رسد از مردمِ عالم ستم بر سر و دیده بسی مالند پاپوشِ مرا
- 18a سرخ و سبزی بود سرپوشم کنون چرخِ کبود که سیه کرده‌است همچون قیر سرپوشِ مرا
- بس خطوطِ نادره بنوشته‌ام با خونِ چشم داند عطارد که قدر خطِ منقوشِ مرا
- 12 دردمندانِ بلاکش عاقبت سازند مطاف جای جان غمکش و جسم نمد پوشِ مرا
- شاه مردان می‌رسد برهان که برامدادِ من کرده‌است گردون گرانبار از جفا دوشِ مرا^{۱۲}

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- 18^b مونس جانم بود درد و غمت هر روز و شب ریزم از هجرِ رخت از دیده گوهر روز و شب
- هر کجا یابم نشانِ پایِ او می‌مالمش باهزاران شوق چشم و روی و سر هر روز و شب
- 3 بر رخت افکنده‌ای زلفِ سیه بر شهر روم می کشی از کافرستان جیش و لشکر روز و شب

^{۱۲} این غزل نسخه Z وجود ندارد

میبری دین و دل آزادگان عشق را گر بیاویزی به رخ زلف معنبر روز و شب
 من به یاد روی گلگون و قد موزون تو ساغر صباکشم همچون قلندر روز و شب
 6 با چو من مردِ غریب و بی‌دل و بی‌توشه‌ای می‌کند جور و جفا شوخ ستمگر روز و شب
 ای شه خوبان به قرطاس محبتِ وصفِ تو می‌نویسد کلک برهان سخنور روز و شب

۲۷

(هزج: مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن)

داری اگرم درد دوا را دریاب در حرمگاهِ دل آن ماه‌لقا را دریاب^{19a}
 در هر درِ درگاهِ مزین سر چو گدایان از خانهٔ دل کنزِ خفا را دریاب
 3 مردِ ره‌باش و بکنِ قطعِ منازل شب و روز چون مهر و مه آن نور و ضیا را دریاب
 باش مردانه تو با رزقِ مقدرِ قانع که ز ویرانهٔ دل کنجِ غنا را دریاب
 می‌باش مجرد ز علایق چو مسیحا انفاس خوش و روح‌فزا را دریاب
 6 مگذار غبارِ غیر در آینهٔ خویش در سینهٔ بی‌کینه صفا را دریاب
 یکسر ز غم او بطلب شادی خود را از درد او تو نوش دوارا دریاب
 مردانه ز ظلمات طبیعت بگذر چون خضر نبی آب بقا را دریاب
 9 برهان صفت از خوانِ شهنشاهِ ولایت هر شام و سحرگاه نوآرا دریاب

۲۸

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

من که از سوز رخ چون آفتاب دارم آتش در دل و در دیده آب
 با خیال زلف و رخسارش گذشت چون لیالِ تارم ایامِ شباب
 3 من مدام از حسرت لعل لبش می‌خورم خونِ دلِ خود چون شراب
 شعلهٔ عشقش که در جانِ من است برکشم از سینه آه چون شهاب

می‌روم سویِ حرمگاهِ وصال می‌رود^{۱۳} دل نیز با شوق و شتاب

6 در شبِ بزمِ این غزل خواند سزد زهره رقصه با بانگِ رباب^{19b}

دل به عیش و عشرتِ عالمِ مده نوشِ او نیش است همه بی ارباب

از پسِ دنیایِ دون رفتن خطاست پا بزن مردانه بر راهِ صواب

9 همچو برهان در حریمِ قُربِ حق می‌روم از شاه راهِ بوتراب

۲۹

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

رویِ گلگونِ نگار است همچو رخشان آفتاب دارد او زلف چو ابر نو بهاران خوش نقاب

بنگرم هرگه به رویِ چون مهش او از حجاب خوش بهانه می‌کند بر رویِ خود گیرد کتاب

3 چون خیال زلف او هر شام دارد^{۱۴} همنشین هم به یادِ لعلِ نوشین خوشش نوشم شراب

از دلم بر خیزد آتشِ هردم از عشقِ رخس وز غمش بر خاک ریزد آبِ چشمم چون سحاب

از غم هر دو جهان ما را چه خوش و ارسته کرد عشقِ جان افروزِ جانانم در ایامِ شباب

6 می‌سزد این شعرِ شعری پرتوِ ما را به شوق زهره رقصه برخواند به آوازِ رباب

20^a در ره فقر و فنا مردانه می‌کردی دلا همچو برهان خواه همت از جنابِ بوتراب

۳۰

(حقیف: فعلاتن مفاعلن فعلن)

آفتِ جانِ عاشقان زلفت رهنِ دینِ رهروان زلفت

شاهبازِ دلِ بلندِ مرا آشیانیست ای جوان زلفت

3 بر سپهرِ جمالت ای مه نو عارضت مهر و سایبان زلفت

دیرگاه‌یست ای پری رخ من شده از چشم من نهان زلفت

^{۱۳} می‌رود Y : می‌دود Z
^{۱۴} دارد Y : دارم Z

راست گویم قیامتست قدت فتنه آخر الزمان زلفت

6 کرد ای شوخ ترکِ یغمایی دین و دل غارت الامان زلفت^{20b}

بنده برهان دل پریشان را کرد بی تاب و ناتوان زلفت

۳۱

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

به شهری شور محشر زایِ ما هست به دهری غلغل و غوغایِ ما هست

درین توحید خانه تا قیامت صدای و صوت هوی و هایِ ما هست

3 بلایِ جانِ خصمِ خویش باشیم به شهرِ دل بلی به لوایِ ما هست

چو ماهِ چارده نوری مجسم نگار خوب و خوش سیمایِ ما هست

نمی گردیم بی باعث درین دشت چو قیس عامری لیلایِ ما هست

6 زُیْمُنِ دولتِ فقرِ محمد به شاهان نیز استغنایِ ما هست

چو نظمِ ما درین بازارِ سودا درخشان لؤلؤی لالایِ ما هست^{21a}

چو کویِ حضرتِ جانانه برهان مقامِ امن و روح افزایِ ما هست

۳۲

(هزج: مفعول مفاعیل مفاعیل)

شمس است نگارِ منِ شیدا که قمر نیست در دیدن رویش که مرا تابِ نظر نیست

اندر رهش از دیده بسی اشک فشانم افسوس که شایسته درین بحر گهر نیست

3 دردش به تنِ خشک و دل سوخته دارم گردِ قدمش حیف که بر دیده تر نیست

اسبابِ طرب جمله مهیاست چه حاصل کان سرو قد و گلرخِ پر عشوه به بر نیست

بالی به هوایش بزند زار بنالد شوریده دلِ من که کم از مرغِ سحر نیست

6 بشنید فغانِ من و احوالِ نپرسید فریاد که فریاد مرا هیچ اثر نیست^{21b}

اندر شبِ هجرانِ تو ای ماهِ دل افروز چون شمع جز از سوز مرا شغلِ دگر نیست
 جز سیم و زرِ اشک روان و رخِ زردم کاندَر ره عشقِ تو مرا زادِ سفر نیست
 9 از هجر و غمت خاک شدم بر سرِ راحت ترسم که برین خاک ترا میلِ گذر نیست
 برهانِ بلاکش بکشد جورِ تو لیکن بر جورِ توام طاقتِ ابنایِ بشر نیست

۳۳

(هزج: مفعول مفاعیل مفاعیل مفاعیل)

دلدار که در خانهٔ دل هست دگر نیست جز پرتو خورشیدِ جمالش به نظر نیست
 گر طائفِ کعبه‌ام و گر زائرِ دیرم مقصودِ من آن یارِ جفا جوست دگر نیست
 3 هر گه بیرم یار من اغیار ببینند 22^a از رشک زند طعنه مرا هیچ ضرر نیست
 بی‌خوف و خطر سر بنهادم به ره تو هر چند ره عشقِ تو بی‌خوف و خطر نیست
 سودای نگاری بستم هست چو برهان هر چند خیال دو جهانم که به سر نیست

۳۴

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

در بهاران شمع جمعِ مجلسِ مستان گل است ساز شوق‌انگیزِ این محفل صدایِ بلبل است
 قامت و زلفِ نگارم رشکِ سرو و سنبل است عارضِ همچون گلش پیرایهٔ بزمِ مُل است
 3 رند سر مستم که دارم عشرت و عیش خوشی در کفم جامِ مُل و در بر نگار چون گل است
 22^b من اسیرِ عشقِ هستم نیستم آزاده‌سر حلقهٔ زنجیرِ پایِ دل که تارِ کاکل است
 فارسانِ وقت می‌دانند کارزارِ من اندرین میدان که طبعِ یکه‌تازم دلدل است
 6 همچو کویِ حضرتِ جانان دلم دارد مقام آری نخلِ جان‌فزایِ گل که جایِ بلبل است

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

- هر که تیغی بر میان بندد مگو مرد آن زن است ذوالفقارِ کلکِ تر امروز دردستِ من است
- خوب بشناسد مرا هر مردِ میدان سخن حیدرِ طبعِ دلیرِ من غضنفر افکن است
- 3 خاکدان بنماید اندر چشم من کمتر ز جو کنبِدِ گردان به پیشِ همتم چون ارزن است
- قیمت هر آدمِ خاکی به قدرِ همت است معنیِ این قولِ عالی همچو خاورِ روشن است
- 23^a نزد این برهانِ بلخ از حرفِ شیرینِ دگر سخنِ سخت و درشت و تلخ یارم احسن است

(هزج: مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن)

- عکسِ رخِ چون ماهش در آیینۀ جان است در دیدهٔ چون بحر است چون زهره به میزان است
- آن زلف که بر قدش زنجیرِ اسیران است و آن خال که بر رویش داغِ دلِ سوزان است
- 3 مژگانِ تو چون تیرِ سام است به سرتیزی چشمِ تو به خونریزی چون تیغِ نریمان است
- چون خالِ رخت دارم منزل به سر آتش چون حالِ من بی‌دلِ زلفِ تو پریشان است
- دیوانۀ آن زلفم کو هالۀ آن ماه است پروانۀ آن رویم کو شمع شبستان است
- 6 آواره دل من که به سودای تو عمری در راهِ غم و عشق تو سر گردان است
- 23^b بنوشت بسی وصفِ رویش قلمِ ساحر کان همچو گلستانِ سعدی سخندان است
- مردانه دود اشک چشمم به ره عشقت امروز درین میدان کو سرور مردان است
- 9 صف بشکنم ارزید چون حیدر شیر افکن هان دلدلِ طبعِ من اینک که به میدان است
- در عالمِ نظم امروز ای طبعِ تو خاقانی آثار تو چون خاور آرایشِ دوران است
- داند سخن سنجان ما را و عطارد را من خسرو دورانم او کاتب دیوان است
- 12 هر دل که اسیر غم چون تو ماه است یوسف صفت او به مهر جان سلطان است

دیدار که مقصودِ هر عارفِ روشن دل دینار که معبودِ مخلوق پرستاران است
 برهان چو مه کنعان بیرون شده از زندان آن یوسف بن یعقوب این ابن سلیمان است

۳۷

(حقیف: فعلاتن مفاعلن فعلن)

- یار سلطانِ ماهرویان است تختگاهش دلِ فقیران است ^{24^a}
- امروز که لعلِ لبِ او لقمان است دردِ وی دوايِ دلِ بیماران است
- ³ خاکپایش که سُرْمهٔ چشم است سرکوبش که قبلهٔ جان است
- دلم آتشکده است از تَفِ عشق دیده‌ام نیز بحرِ هجران است
- غم و اندوهِ حضرتِ جانان مونسِ جانِ دردمندان است
- ⁶ مردِ حق از قیودِ آزاد است وز لباسِ رسومِ عریان است
- شعرِ رنگین همچو شَعری‌ام رونقِ بزمِ می پرستان است
- مهر دارد فروغ و من دارم طبعِ روشن که هر دو یکسان است
- ⁹ گل صد برگِ آسمان مهر است دلِ برهان هزار دستان است

۳۸

(هزج: مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن)

- دادم به نگاری دل کو سرورِ خوبان است زلفش شبِ تاریک و رویش مهِ تابان است ^{24^b}
- دردیست که بی دردی کو قابلِ درمان نیست گر هست که درمانی درد و غمِ جانان است
- ³ گریانیِ چشمانِ پر خونِ من خسته از حسرتِ رخسارِ همچون گلِ خندان است
- دانم که غبارِ غیر در آیینۀ دل نیست گر هست درو چیزی عکسِ رخِ جانان است
- خاکِ درِ والایِ شاهِ نجف ای برهان سر منزلِ مقصودِ انس و ملک و جان است

(هزج: مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن)

- یا قوت لبِ جانان یاقوتِ دل و جان است یا جامِ میِ احمر یا لعلِ بدخشان است
- دیوانه دلمِ عمری اندر طلبِ لیلی در وادیِ عشق و غم چون قیس که پویان است
- 3 قطعِ ره عشقِ ای دل کاریست بسی مشکل گر بدرقهٔ راهست همت شود آسان است
- 25^a مدرسه جدل‌خیز است صومعه دغل‌انگیز رندانِ مسیحادم از هر دو گریزان است
- منعم مکن ای مفتی بوسم اگر از تعظیم رخسارِ چو قرآنش با خطِّ چو ریحان است
- 6 درگلشنِ حسنِ او تنها نه تو نالانی مانندِ تو ای برهان بلبل که هزاران است

(هزج: مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن)

- سرمایهٔ شادی دلها غمِ جانان است ای من به فدایِ او دردش همه درمان است
- از حسرتِ رخسارِ مانندِ گلِ خندان کین دیدهٔ گریانم چون ابر بهاران است
- 3 من بندهٔ سلطانِ رخسارِ توام گرچه در بارگهت چون من چاکر که فراوان است
- چون نوح به گردابِ غمِ مردمک افتاده از سیلِ بلایِ اشکِ این دیده چو طوفان است
- 25^b هرچه طلبی برهان از شاهِ ولایت خواه کو خسروِ مردان و خاقانِ کریمان است

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- زیبِ بازارِ محبتِ سوز و دردِ عاشق است اشکِ گرمِ دردمند و آهِ سردِ عاشق است
- عرصهٔ عشقِ توام دارد بسی خوف و خطر مردِ آن میدانِ دل دادی‌نوردِ عاشق است
- 3 دردمندِ عشقِ دارد چون تو لقمانِ ای نگار نوشِ دارویِ لبِ درمانِ دردِ عاشق است
- عیسیِ گردون نشین است والهِ مهرِ رخت خاکِ راهِ تو دلِ افلاکِ گردِ عاشق است
- بلبلی داری تو چون عاشق به باغِ حسنِ خود رویِ خندانِ دل‌افروزِ تو دردِ عاشق است

- 6 زاده راه عشق مردم افکن و مرد آزمای سیم اشک است زر رخسار زرد عاشق است
- نگذری تا از سر و جان پا منه در راه عشق راه عشق او که میدان نبرد عاشق است
- مردم چشم تر من غرق دریای غم است همچو برهان نزار او نیز مرد عاشق است ^{26a}

۴۲

(مبحث : مفاعلهن فعلاتن مفاعلهن فعلن)

- قدت که سرو چمان است و روی تو سمن است غذای جان من ناتوان درین چمن است
- به نقد وقت خرم که نعیم فردا را بهشت را چه کنم روی تو بهشت من است
- 3 کسی که پا ننهد بر ره تو از سر صدق به اعتقاد من آن مرد نیست کم ز بیوه زن است
- کشد اگر چه دل من غم ترا عمریست ولیک فارغ و آزاده از غم زمن است
- به دور لعل لب چون تو نوشگفته گلی جلیس و همدم من جام باده کهن است
- 6 چه خوش به دولت عشق تو من جوان بختم مدام محرم من یاد چون تو گلبدن است ^{26b}
- عذار تو گل صد برگ بنده برهان است ¹⁵ به باغ حسن تو کو بلبل هزارفن است

۴۳

(مبحث : مفاعلهن فعلاتن مفاعلهن فعلن)

- درین بهار که زیب چمن نگار من است قد چو سرو چمانیش در کنار من است
- بسوز و ساز شب و روز چون هزار آواز که ناله کردن دل بهر گلعدار من است
- 3 خیال و یاد چو تو ماهروی زهره جبین بشام تار غمت یار غمگسار من است
- به پای نازک همچون تو نازنین کردی نشسته آن دل بیمار و خاکسار من است
- همیشه آب روان دو دیده تر من به راه عشق تو همراه جانسپار من است
- 6 ز کار دهر چو دیوانه دل شدم فارغ و لیک عاشقی و مشق عشق کار من است

¹⁵ قبل از این بیت در نسخه Z این مصرع می آید: به کشور غم و غربت که مرد ممتحن است

- 27^a به دهر هست چو بنده هزار فن صیاد که آهوانِ سخن سربسر شکارِ من است
- بگفته‌ام که چو شعری فروغِ شعری چند به شاعرانِ سخن سنجِ یادگارِ من است
- 9 مجردم ز علایق به یمنِ دولتِ فقر مدام کو سبب عزّ و افتخارِ من است
- جزایِ دشمنِ کافر نهادِ خویش دهم به خامهٔ دودم خود که ذوالفقارِ من است
- بیارد ار ز فلک تیرِ فتنه ای برهان چه غم ولایِ علی حرزِ من حصارِ من است

۴۴

(مجتث: مفاعِلن فعلاتن مفاعِلن فعلن)

- بهار آمد و هرکس که زائر^{۱۶} چمن است دلم که مایلِ قدِ چو سرو و نارون است
- کسی که پا ننهد بر ره تو از سرِ صدق که در عقیدهٔ من مرد نیست کم ز بیوه زن است
- 3 چکد ز هجرِ لبّ قطره قطره خون ز چشمِ ترم تو گویی آن چو عقیقِ ولایتِ یمن است 27^b
- چو من مسیحِ دمی را رقیبِ خر نشناخت ادیب داند و اعجازِ بنده در سخن است
- به دوستانِ خدا دشمنی اگر کسی بکند بصورتِ آدم است اما به معنیِ اهرمن است
- 6 حذر کن ای پسر از خرقه‌پوشِ سبجه به دست نَشسته‌است به ره دین ولیک راهزن است
- بجز غم و المی نیست دردِ یار دگر خوشی و خرمی گر هست در دل وطن است
- هزار شکر درین ملک غربتِ ای برهان معین و ملتسم شاهِ دین ابو الحسن است

۴۵

(مجتث: مفاعِلن فعلاتن مفاعِلن فعلن)

- 28^a ز هجرِ رویِ او آتشِ نمون که داغِ من است که داغهایِ دل و سینه چارِ باغِ من است
- من آن بلاکش و غمکیشم و به جایِ شراب همیشه خونِ دل و دیده در ایاغِ من است

^{۱۶} زائر Y: زایر Z

- 3 من آن قلندر بی‌نام و بی‌نشانم لیک که عاکفانِ حرم از پیِ سراغِ من است
 فتد به راهِ تو دردانه‌هایِ چشمِ ترم^{۱۷} به شامِ هجرِ تو هر یک که شب‌چراغِ من است
 به شهرِ غربت و غمِ ملک و مکتبی دارم که داغهایِ دل و سینه باغ و راغِ من است
 6 به شامِ تارِ فراقش چراغم ای برهان شعاعِ آه شبانگاهِ همچو کاغِ من است

۴۶

(رمل : فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن)

- 28^b بهتر از کویِ خرابات به عالمِ جانِ نیست اندر آن جایِ صفا اهلِ ریا اصلا نیست
 همچو زلفت به چمنِ سنبلِ تر پیدا نیست چو رخت در همه گلشن که گلِ حمرا نیست
 3 چون تو لیلی به دل حجله نشینان نبود هله مجنونِ چو من نیز درین صحرا نیست
 بر ره عشق نهد پای به صد صدق و صفا در سرِ عاشقِ شوریده به جز سودا نیست
 همچو نظمِ ترِ ما که به صدف هست گهر همچو چشم و دلِ غم‌دیده ما دریا نیست
 6 هست اندر دلِ ما مهرِ رخِ دلداری چه غمِ ار درهم و دینار به جیبِ ما نیست
 حالیا چون دل نالنده برهانِ غریب اندرین صحن چمن بلبل خوش آوا نیست

۴۷

(مجتث : مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن)

- 29^a غمِ نگار لبم خشک و دیده تر کرده است به ملک عشقِ مرا شاهِ بحر و بر کرده‌است
 دلِ بلاکش و غمدیده ام که مرد ره است به رهنمونیِ عشق از وطن سفر کرده‌است
 3 چو من مسیحِ دمی را که دیده نشانسد فقیهِ مدرسه را چون خدایِ خر کرده‌است

^{۱۷} چشم ترم Y : اشک چشم Z

خیالِ زلفِ تو ای ماهرو که صبح مرا ز شامِ تیره و تارم سیاهتر کرده‌است
 به پندِ ناصحِ مشفق که چون شوم عامل مرا که یاد تو از خویش بیخبر کرده‌است
 6 ز سوزِ دل بکشم آهِ سرد با رخِ زرد که تیرِ غمزه تو از دلم گذر کرده‌است
 فغانِ بلبلِ دل را شنیده و دیده نگارِ چون گلِ خندان به خنده سر کرده‌است
 هزار شکر که برهانِ زار و مخلص را ولایِ پاکِ علی صاحبِ نظر کرده‌است

۴۸

(هزج : مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

29^b دلم از عشقِ آن گل داغدار است چو بلبلِ کارِ من ز آن آهِ و زار است
 نوایردازیِ چون من هزاران به فصلِ پر نشاطِ نوبهار است
 3 ز سودایِ سر زلفِ سیاهش دلِ شوریده من بی‌قرار است
 بنازم من به آن رندی^{۱۸} که هر شب به کف جام و هوش اندر کنار است
 ز سوزِ هجرِ شوخِ گلعداری که چشمِ خون‌فشانم جویبار است
 6 درین فصلِ گل و مل جای برهان لبِ جویِ خوش وزیرِ چنار است

۴۹

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

دلبرا خواهم نشینم در برت برخورم^{۱۹} هم از نهالِ نوبرت
 دیشب آمد نامه مهرِ تو داد وه چه خوش آن قاصد پیغام برت
 3 قبله رویِ تو کویت کعبه‌ام سرمه چشمِ من است خاکِ درت 30^a
 با مشامِ جانِ من آورد دوش باد بویِ دلکش و جان پرورت

^{۱۸} رندی Y: رندی Z

^{۱۹} برخورم Y: برخودم Z

بردرت ای خسروِ خوبانِ من هست همچون من هزاران چاکرت
 6 آبِ چشمی داری عاشقِ روی زرد در ره عشق این بود سیم وزرت
 کی رود از خاطر من تا زنده‌ام یادِ زلف و قامتِ چون عرعر
 می‌پرد برهان به افلاکت ز خاک شاهبازِ همتِ بالا پرت

۵۰

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

من که نه امروز هستم می‌پرست مستِ جامِ عشقِ یارم از الست
 هر شب اندر دورِ جامِ لعلِ او هست همچون من بسی مدهوش و مست
 3 دامن این سودای هر دو زلف او در سرِ صد همچو من دیوانه هست
 تا بدیدم چهرهٔ جان‌پرورش وه چه خوش اندر دلم مهرش نشست
 تا گرفتم جامِ گلگون از کفش برفکندم سبحةٔ مرجان ز دست 30^b
 6 می‌پرد شیدا دلم با بالِ شوق وه چه خوش بر عالمِ بالا ز پست
 از غم دارین برهان وا رهید تا دلِ خود را^{۲۰} در خمِ زلفش بیست

۵۱

(هزج: مفعول مفاعیل مفاعیل مفاعیل)

صدبرگِ گلم حیف به پیشِ نظرم نیست دردا و دریغا بیرم سیمبرم نیست
 از دردِ جدائی وی ای ناصحِ بی‌درد تا ظنِ نبری خونِ دو چشم و جگر نیست
 3 چون قیس که دیوانهٔ لیلایی شدستم در دهر به جز عشقِ او کارِ دگر نیست
 بستم به سیه زلفِ نگاری دلِ خود را ای شیخِ زمان چون تو دلِ دربردم نیست
 از بادهٔ گلگونی لبِ لعلِ تو آنسان مدهوش و خرابم که ز خود هم خبرم نیست

^{۲۰} خود را Y: خود Z

- 6 هان اشکِ سفید و رخِ زردم ز غمش هست هرچند که درکیسه من سیم وزرم نیست ^{31^a}
- هر راهروی رهبری دارد به ره دور جز عشق او در راه غمش راهبرم نیست
- به آتش دل بر ره عشق او زدم پای جز آب روان چشمِ سرِ هم سفرم نیست
- 9 یارم که بگفتا چه هنر داری بگوی گفتم که به جز عاشقی تو هنرم نیست
- عمریست به سر منزل مقصد نرسیدم فریاد که تأثیرِ دعایِ سحرم نیست
- ای طعنه گر پخته خور خام بخوانم نان و تره‌ام هست که حلوی ترم نیست
- 12 برهان به ولای علی مشهور چو مهمم ز آن روی که با سایه نشینان نظرم نیست

۵۲

(رمل : فعلاتن فعلاتن فعلن)

- 31^b دل ز عشقِ یارِ سوزانِ الغیاث وز غمش هم دیده گریان الغیاث
- مردم چشمم چو نوح افتاده است که به سیلاب چو طوفان الغیاث
- 3 همچو یوسف از غمِ اخوانِ خویش هستم اندر بندِ زندان الغیاث
- دور و مهجورم ز یار و دارِ خود مانده‌ام در دشتِ حرمان الغیاث
- تا نفس دارم من اندر بزمِ عشق همچو نی نالم ز هجران الغیاث
- 6 افتاده در دلِ حسرت‌کشم آتشِ رخسارِ جانان الغیاث
- از غمِ زلفِ پریشانش شده سر بسر حالم پریشان الغیاث
- سویِ گلرئی روم هم می‌کشم زحمتِ خارِ مگیلان الغیاث
- 9 اندرین دیرِ خرابِ آبادِ من دل خرابم همچو برهان الغیاث

(حقیف: فعلاتن مفاعِلن فعلن)

- کند عارف ز علم حالی بحث که علی‌رغمِ اهلِ قالی بحث ^{32a}
- نکند هیچ‌گه که اهل کمال که به خود کام بی کمالی بحث
- ³ پیش شمعِ رخِ یاری هر شام کنم از وصفِ زلف و خالی بحث
- از فنونِ جنون که چون مجنون کرده‌ام بس که ماه و سالی بحث
- سزد از حسن و عشقِ چون برهان کنم اندر شبِ وصالی بحث

(هزج: مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن)

- عشقت به بقایِ دل ای دوست بود باعث چون ماه نداری تو نی ثانی و نی ثالث
- از دل بشنو رازِ سر بسته جانان را هر واعظِ کرسی جا از وی نبود باحث
- ³ دل شرح کند حدیثِ جان بخشِ نگارِ خود را نبود به همه عوالم مانندِ او محدث ^{32b}
- با باده عشق زاهد سرمست نگشت اما گوید به خیالِ خام خود مادرِ خبائث
- از دل پیرس هر دم اسرارِ بو البشر را با معنی و علم او جز دل نبود وارث
- ⁶ جز دل کسی ندیده حالاتِ عشق یکسر جز دل کسی نداند سرِّ قدیم و حادث
- در کشتزارِ جانش برهان زار کشته تخمِ وفا و مهرِ یاری بسانِ حارث

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعِلن)

- شربتِ لعلِ توام یارا علاج که به دردِ بی دوايِ ما علاج
- چون لبِ لقمان دارم وی دهد با چو منِ دلخسته و شیدا علاج
- ³ تو دهی درمان به دردِ عاشقان که بداده بو علی سینا علاج

خواهد از جانان چو من سودا زده از برای علتِ سودا علاج^{33a}

مردمِ چشمِ ترم افتاده است در میانِ لَجَّة غم نا علاج

⁶ با مریضِ عشق هم با لاله روی در بهاران گشتنِ صحرا علاج

با چو تو بیماری ای برهان بود صحبتِ دلدارِ مه سیما علاج

۵۶

(رمل : فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن)

چو به درد دل هر عاشق سودایی مزاج هر دو غُثَّابِ لبِ سرخِ نگار است علاج

اندرین خانه ویرانه دلِ من هر شب هست همچون ماهرویِ یارِ من روشن چراغ

³ ای تو با رهنِ گیسوی خم اندر خم خود سرسِرِ کردی همین ملکِ دلم را تاراج

تیرِ این غمزه جادویِ بلاجویِ توام یکسره سینه سوزان مرا کرد آماج

^{33b} خاک پایِ تو بود سرمه چشمِ سرِ من سنگِ چون لعلِ تو کمری دارم و تاج

⁶ من که با عشقِ تو مستغْنِم از هر چه که هست لیک با یک نظرِ لطفِ تو هستم محتاج

چه خوش از عشقِ دل آرا و روان افروزت کارهایِ منِ سودازده بس یافت رواج

من غمِ هر دو جهان را که به مهرِ رخِ تو همچو برهان ز دلِ خویش نمودم اخراج

۵۷

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

روی تو یارا که چون صبح است صبیح نیز رفتارت چو گفتارت ملیح

این سراپایِ حسنِ دلکشِ تست که سزاوارِ صد هزارِ مدیح

³ خوش نوازش هایِ دل افروزِ تو جان به من بخشد چو انفاسِ مسیح

^{34a} جمله غمهایِ چو تو جانانه را می کنم با همه شادی ترجیح

شیخِ سالوسِ طرفه صیّاد است دانه دامِ او شده تسبیح

6 سخن عشق را چو خامه من گفته‌اند عارفان دهر صریح
آفرین برهان به طبع ماهر می‌نهد معنی به الفاظ فصیح

۵۸

(مضارع: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن)

چون روی یار خوش گل سرخ دیار بلخ چون حسن اوست فرخ و خرم بهار بلخ
هر نوبهار از غم آن گل شود فزون آب روان دیده که چون جویبار بلخ
3 روی سفید و زلف سیاه نگار من ماند به صبح روشن و به شام تار بلخ
خوشر نماید از گل خوش‌رنگ خاک روم در دیده غریب چو من تیره خار بلخ
اندر هوای خوش نشستم برهنه سر افسوس زیر سایه سرو و چنار بلخ 34^b
6 ای دل طوافگاه همه انس و جان بود دارد شرف چو کعبه علیا مزار بلخ
خاک در مزار شریف و مقدس است دار الامان جمله صغار و کبار بلخ
همچو ادهم وه چه خوش بسی مرد حق فیض و فتوح یافته‌اند در کنار بلخ
9 عمری شده‌است از گل و گلزار خود جدا نالد به آه و ناله چو برهان هزار بلخ

۵۹

(هزج: مفعول مفاعیلن فعولن)

خلوتگه قرب منزلش بود آیین حق^{۲۱} دلش بود 35^a
مانند او مهر کس ندیده ماهی چو علی مقابلهش بود
3 ارکان کرام دین پاکش هان آل ابوالفضایلش بود
در جمله پی‌بران نبوده آن حسن که در شمایلش بود

^{۲۱} : حقنما Y : خدانما Z

- جبریل امین به شام اسری پروانه شمع محفلش بُود
 6 این کنبدِ تَه طباقِ عالی هر یک پله منازلش بُود
 در بزمگهش قنادیل انجم شمس و قمر از مشاعلش بُود
 از خلقتِ آدم و عوالم مقصودِ وجودِ کاملش بُود
 9 از بحرِ ثبوتِ بعثتِ او آیاتِ شهودِ عادلش بُود
 علمِ ازل و ابد سراپا از فضلِ خدای حاصلش بُود 35^b
 بی مثل بیافریدش ایزد تا ظنِ نبری معادلش بُود
 12 گفتارِ گزیده‌اش که هر یک دردانه قُلزم دلش بُود
 صد شکر که از دمِ الستم چون بنده محبِ مقبلش بُود
 برهانِ غریب لغت خوانش در روضه‌اش از عنادلش بُود

۶۰

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- معجزاتِ انبیا را کافران نشناختند وارداتِ اولیا را منکران نشناختند
 هیچ شناسند حق را اهلِ بطلان و سعیر حیدرِ کرّار را سفیانان نشناختند
 3 دولتِ دارین از مهرِ علی داریم ما دوستانِ داند ما را و دشمنان نشناختند
 ما که شبلِ شیرِ یزدانیم و شمشیرِ نبی راستانِ داند و روبه خصلتان نشناختند 36^a
 نسلِ پاکِ شاهِ حسینِ کربلا هستیم ما شِعْمَرِ کیشان و یزیدی سیرتان نشناختند
 6 آدم و عالمِ مَرایای رخِ زیبای دوست کاملانِ داند اما ناقصان نشناختند
 همچو خضرِ آبِ بقا دارد چه خوش پیرِ مغان چون فقیهِ مدرسه دلِ مردگان نشناختند
 من که هستم رندِ عیسی دم ز فیضِ روحِ قدس گرچه ما را زمرهٔ سالوسیان نشناختند
 9 یوسفی دارد همین یعقوبِ گریان دلم حسنِ روز افزون آن اخوانِ فغان نشناختند

همچو طبعم خاوری دارد جهانِ جانِ من فاش می‌گویم که این نادیدگان نشناختند

نظم چون لؤلوی من منگوش گوشِ هوش شد وه که نادانانِ دورانِ قدرِ آن نشناختند^{36b}

12 با خطِ مانندِ یاقوتم عطارد مشتریست قیمتش را حیفِ ابنای زمان نشناختند

نکته را دانشورانِ عصر بشناسند ولیک جانِ معنی را چو برهانِ بیان نشناختند

۶۱

(رمل: فعلاتن فعلاتن فععلن)

دلِ غم‌دیده بسی دردِ نهانی دارد صنمی سنگدلی آفتِ جانی دارد

ز سرزلف چو سنبل ز قد همچون سرو تُرکِ غارتگر من تیر و کمانی دارد

3 چمنستانِ خیالم چو رخ و قامتِ تو گل نو خواسته سروِ چمانی دارد

ز غم داغِ جگر سوزِ فراقِ چون نی دلِ من هر شب تارِ آه و فغانی دارد

یار دارد رخ چون مهرِ درخشان برهان آهِ شعله فکن و برق فشانی دارد^{37a}

۶۲

(رمل: فعلاتن فعلاتن فععلن)

چه خوش ای جان شهِ خوبانِ من آنی دارد که تو گویی چو جمالش جهانِ دارد

ماهرویا دلِ من از غمِ زلفِ سیهت هر شبِ تار بسی آه و فغانی دارد

3 غمِ آفاتِ جهان را نکشد ز آن دلِ من چون سرکوی تو خوش دارِ امانی دارد

دلِ نالانِ من افسوس درین کشورِ روم صنمی سنگدلی آفتِ جانی دارد

مرد آنست که هر شام علی‌رغمِ فقیه جامِ دردست و به بر غنچه دهانی دارد

6 یادِ پیری کن و غره به جوانیِ تو مباش هر بهاری تو نه بینی که خزانی دارد

37b خسروِ طبعِ من امروز جهان افروز است نظمِ جان پرور چون آبِ روانی دارد

رند عیسی نفسی هست چو برهانِ غریب در خراباتِ مغان نام و نشانی دارد

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- ز چشمانم سرشک اندر ره جانانه می‌ریزد به ساحل آری از دریای غم دردانه می‌ریزد
- ز دستِ ساقیِ گلرخ اگر جامی کشد زاهد به دلّیِ تقویِ خود باده را مستانه می‌ریزد
- 3 برای صیدی مرغِ دلِ ببین شوخِ فسونگر را ز زلفش می‌نهد دام و ز خالش دانه می‌ریزد
- حدیثِ آشنا واعظ بگوید برسرِ کرسی ولیکن آبرو بر پای هر بیگانه می‌ریزد
- 38^a لبِ خشکِ فقیهِ مدرسه تر از کجا گردد که جویِ فیضِ دائم بر درِ میخانه می‌ریزد
- 6 بگویم فاش اگر سرِّ اناالحقِ خون منصورش که از بام و در و دیوار و سقفِ خانه می‌ریزد
- به فرقِ نفسِ کافر می‌زند تیغِ دو دم عاشق که خون مُرجی را چون علی مردانه می‌ریزد
- درین بزمِ صفا برهانِ شیدا بی تو ای گلو به جای باده خونِ دیده بر پیمانه می‌ریزد

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- بزمیان حرفم بیزم باده حمرا برند رزمیان نامم به گلگون عرصه هیجان برند
- خامه‌ام چون ذوالفقار مرتضیِ حاضر جواب گفتگوی من به قلبِ لشکرِ اعدا برند
- 3 دلدلِ طبعم کند جولان به میدانِ غازیان غلغلِ صیت و صدای من به صد غوغا برند
- 38^b تیغِ بهرام از کف اندازد به خاک افلاکیان داستانِ خامه گیتی‌ستانِ ما برند
- قدرِ مهر و ماه گردد پست گر کروبیان شعرِ شعری سوزِ من بر عالمِ بالا برند
- 6 پیش روی همچو ماهِ تو نگارا ناقلان قصه زلفِ درازت در شبِ یلدا برند
- از من مجنون به سوی چون تو لیلائی زمن محرمانم نامه سر بسته سودا برند
- جادوانِ تو که سرمستند و قصدِ جان کنند گیسوانت رهنانند و دلِ ما را برند
- 9 تربتِ پاکِ شهیدانِ غمت را زائران همچو گل و توتیا با دیده بینا برند

گر کنی از لعلِ جان پرور خرابم زاهدان رشک بر مستانِ جام و ساغرِ صهبا برند
 ماجرای ما و تو باشد چنین محفلِ فروز کی به لبِ یاران حدیثِ وامق و عذرا برند
 12 روحِ خواجو خرم و خشنود گردد قاصدان گر به کرمان نظمِ برهان سخن آرا برند

۶۵

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلمن)

39^a من که دیدم دغلِ صومعه ایامِ چند ز آن برفتم به خرابات و زدم جامی چند
 خوش عشرت و عیش بودم و کرم الفت با مسیحا دمِ خوشحال و می آشامی چند
 3 در مدرسه یک عاشقِ دلسوخته‌ای نیست لاجرم هست مگر پخته خورِ خامی چند
 با چو من والهِ مشتاقِ تو یارا از مهر بنما چهره‌ همچون مهِ خود شامی چند
 اندرین فصلِ بهاران به سرشکِ گلفام می‌نویسم بنگار چو تو پیغامی چند
 6 قیمتِ گوهرِ عشقِ تو بدانند خواص قدرِ او را نشناسند مگر عامی چند
 دون پرور است این زال عقیم صفله هان می‌کند انعامی به انعامی چند
 اندرین عالمِ اسلامِ مبجلِ افسوس کافرانند به نامِ خوش اسلامی چند
 9 برهان طلب از شاهِ نجفِ حاجت خویش کامکار است دهد حاجتِ ناکامی چند

۶۶

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلمن)

39^b عالمِ حسنِ تو چون زلفِ تو شامی دارد همچو رخسارِ تو خوش ماهِ تمامی دارد
 اندر آمد ز درمِ خرم و خوش بادِ صبا مگر امروز که از یار پیامی دارد
 3 حرمِ کویِ تو ای قبله‌ جان وه که چه خوش چون دلِ زارِ نوا ناله حمایمی دارد
 ماهِ من شاهِ بتان است و چو ناهید و زحل که هزاران کنیزی و غلامی دارد
 خوش نقایبست به رخسارِ تو زلفِ تو مگر آفتابِ رخت امروز غمامی دارد

- 6 کی و جمشید به عشرتگه دل کی گنجد همچو لعل لب جانانه که جامی دارد
- صحبت پیر مغان را طلب ای دل چو خواص پیش شیخی تو مرد و مجلس عامی دارد
- پختگان را ز خرابات بجو ای طالب تکیه و مدرسه چون مردم خامی دارد
- 9 ذوالفقار قلمم داد معارک خوش داد حیدر طبع من امروز که نامی دارد
- الله الحمد که برهان مودت آیین چون علی هادی راهی و امامی دارد 40^a

۶۷

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن)

- ماه من خال سیه زلف چو شامی دارد بهر مرغ دل من دانه و دامی دارد
- ای دل آن ماهرخ و سرو قد من بنگر در لب جوی که امروز خرامی دارد
- 3 دلبرا عالم حسن تو بر غم مه و مهر چون رخ و زلف تو خوش صبحی و شامی دارد
- ترک سفاک من آمد ز درون مست برون چون مژه خنجر و چون غمزه سهامی دارد
- پای بی بدرقه عشق منه ای حاجی شاه راه حرم دوست حرامی دارد
- 6 هر شبانگاه که برهان بر غم ژهاد در برش ماهی و در دست که جامی دارد

۶۸

(مجتث: مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن)

- 40^b فغان که از نظرم آفتاب پنهان شد کشید پرده به رو در نقاب پنهان شد
- به صحن باغ در آمد نگار و گل غنچه بین ز شرم که در جامه خواب پنهان شد
- 3 فکند زلف به آبروی خویشتن صد حیف هلال یکشبه زیر سحاب پنهان شد
- خوش است مسلک یارم چو مهر و ماه کی نمود روی و کی در نقاب پنهان شد
- نهاد بر رخ خود گیسوان صد افسوس کاش به شهپر و بال عقاب پنهان شد
- 6 من از عتاب درشت تو خوشدلم که چرا هزار لطف تو در یک عتاب پنهان شد

- پناه برد به میخانه دل ز آفتِ دهر تو گویی در خمکی چون شراب پنهان شد
- پدید گشت دغل‌های شیخ شهر از آن به گنجِ صومعه‌ای از حجاب پنهان شد
- 9 عوام مردِ خدا را چگونه بشناسد که مردِ راهِ وی اندر قُبَاب پنهان شد ^{41a}
- در اندرونِ دلم شد پری‌وشی مخفی ندانم از چه به بیت الخراب پنهان شد
- دلِ رمیده برهان ندانم از چه سبب به پیچِ کاکلِ پر پیچ و تاب پنهان شد

۶۹

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلن)

- عالمِ عشق منازل دارد رهروی چون من بی‌دل دارد
- چون آهِ دمام من زار شامِ غمت ای ماه منازل دارد
- 3 گل و گلزارِ رخسارت هزاران مرغِ یاقوت و مرغِ دل دارد
- دلِ بی‌حاصلِ بلاکش من چون غمِ دردِ تو حاصل دارد
- چشمِ نگارانت به رویِ شاهد چه کنم خوب شمایل دارد
- 6 مرده دان زنده مخوان آن کس را از غمِ او دلِ غافل دارد
- وَه چه خوش در بهارِ عمر برم سروِ سیمینر چه گل دارد
- ای دل آن یار به حسن است یکتا تو مپندار که معادل دارد
- 9 عشق بحرِست که بی‌حد و کنار که نه پایان و نه ساحل دارد
- دلدلی همچو طبعِ من دارم واعظِ خرّ پای در گِل دارد ^{41b}
- همچو برهان غریب و غمکیش ملک قَطَن پیرِ قبایل دارد

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن)

کنم از دستِ جفایِ او هزاران فریاد کرد صد بوسه مرا وعده و یک بوسه نداد
 داده‌ام من دلِ خود با صنمِ سنگدلی ابروانِ او همه خنجر و چشمش جلاد
 3 هیچکس چون دلِ نالان و نوا پردازم به کمندِ سرِ زلفِ تو گرفتار مباد
 جادوانِ تو همه بوالعجب استادانند که صد افسون به یک لحظه نمایند ایجاد
 همچو برهانِ بلا دیده‌ات ای آفت دل کنم از دردِ تو اینگونه غزل را انشاد

(مضارع: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن)

42^a یارانِ ما که غایب از انظارِ ما شدند دانم همه که کشته تیغِ قضا شدند
 بودند جمله همچو ثریا به فرقِ سر اکنون چو تخمِ ثوم به تختِ الثرا شدند
 3 آن دوستانِ ما که درین بوستانِ دهر جامه دریده همچو گل از ما جدا شدند
 عشق و غمِ نگار به شهره‌ی غربتم با همچو من غریبِ وطن رهنما شدند
 عنابه‌ای هر دو لبِ نوشخندِ او بر دردِ بی‌دوایِ دلِ ما دوا شدند
 6 از مردمی نشان که نمانده‌است بمردمان کایشان همه که مثلِ زنان بی وفا شدند
 جان و دل و دو دیده چو برهانِ دردمند مشتاقِ رویِ همچو مهِ مهرزا شدند

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

42^b زبانم را که اهلِ مدرسه قطعاً نمی‌داند لسانِ عشق را هر صاحبِ دعوا نمی‌داند
 رموزِ عاشقی را مفتی و ملا نمی‌داند زبانِ عاشقان را مردمِ دانا نمی‌داند
 3 دل و دینم ببرد آن شهسوارِ ترکِ غارتگر تماشا کن که غیر از غارت و یغما نمی‌داند
 به خرقة می زد آتشِ شیخ و می شد طالبِ جامم دریغا ذوقِ عشرتخانه‌ی ما را نمی‌داند

طیبیا دستِ خود را از نبضِ من بهر خدا بر کش که دردِ چون منی را بوعلی سینا نمی‌داند
 6 طیبِ حاذقِ حکمت شناسِ عصرِ ای برهان دوائِ دردِ دشوارِ دلِ ما را نمی‌داند

۷۳

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

به آغوشم نهالِ تو بر آمد تو گویی جان به جسمِ لاغر آمد
 ز خوابِ ای بخت شو بیدار امشب به بالینِ سرم مه پیکر آمد
 3 ز تأثیرِ دعایِ نیم‌شب‌هاست که آن ماهِ تمام از در در آمد
 به صحرا وه که آن سرو سمنبر چو لاله در برم با ساغر آمد
 دلیلی کرده سیلِ اشکِ خود را دلم در طرفِ کوی دلبر آمد
 6 همین نوشِ لبِ اندر مذاقم که از شهد و شکر شیرین‌تر آمد
 به دست آوردم الحق درِ وصلت بحمدالله مرادِ دل بر آمد
 چو جادویت به لعبتخانه چین نپندارم که یک افسونگر آمد
 9 تو آن سلطانِ ملکِ حسن و آنی چو برهان بر درِ تو چاکر آمد

۷۴

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

به بلبل خارِ گل جور و جفا کرد ستم با من رقیبِ بدلقا کرد
 به بنده هر چه کرد حکمِ قضا کرد هم از دار و دیارِ من جدا کرد
 3 من آن مردِ غریبِ دشمن و دوست درین غربتسرا با من چها کرد 43^a
 چو داند نسبتِ من با حسین است از آن گردونِ دون با من اذا کرد
 قدرِ آبِ روانِ چشمِ ما را به راهِ عشق با من رهنما کرد
 6 مرا عشقِ دل‌آرای نگاری که وارسته ز بندِ دو سرا کرد

- دیار و دار و داراتم سراسر چو ادهم دل به آهی بر هوا کرد
- به دردِ همچو بنده دردمندی کجا لقمانِ لعل او دوا کرد
- 9 به دردِ بی‌دوای دل‌نگارم به شربت‌های لعلِ خود دوا کرد
- نوازشها پیایی با من آن ماه به شامِ بزمِ وصل با صفا کرد
- به بنده صحبتِ جانانه جان داد به حضر این خدمت آن آبِ بقا کرد
- 12 بنامِ من به مهرِ شاهِ مردان مرا سر حلقهٔ اهلِ صفا کرد ^{43b}
- ز دامِ مکرِ زن مانندِ یوسف مرا وارسته برهانِ خدا کرد

۷۵

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن)

- دلبرم ده که چه خوش ماه لقایی دارد زلفِ همچون شب و چون مشکِ ختایی دارد
- همچو عنابِ لب و نوشِ دهان خوشِ خود^{۲۲} که به دردِ دلِ عشاقِ دوایی دارد
- 3 ز سرِ من نرود یاد و خیالش گاهی مکرش در دلِ بنده سر جایی دارد
- دلم از آتشِ عشقِ او بسی دارد داغ ز آن درین بزمِ غمش ناله چو نایی دارد
- به کنارم پس از ایامِ فراق آمد یار دمِ وصلش که چه خوش ذوق و صفایی دارد
- 6 پازده‌است دل به ره دوست بر غمِ دشمن همدمی همنفس همچو صبایی دارد
- شیخکِ شهر به صیدِ دلِ عامِ خامی دانه و دام چو تسبیح و عصایی دارد ^{44a}
- بر کشیدم به حرا بات من از صومعه رخت جای پاکیزه و خوش آب و هوایی دارد
- 9 اندرین غمکده برهانِ غریبِ دلریش همچو خونِ جگرِ خویش غدایی دارد

^{۲۲} در نسخه ۷ بالای همین مصرع، مصرع زیر نوشته شده است: یار از شربت لعل لب جان بخشایش

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن)

- کاش یار آید و غمخواری و یاری بکند چاره درد دل زار و نزاری بکند
 به جز آن مونس جان کیست که از دلداری بهر شادی من غمزده کاری بکند
 3 مایل است دل به گلروی و نهال قد او تو نپنداری که میل خس و خاری بکند
 سزد آن خسرو خوبان زره دیده من به حرمگاه دل بنده گذاری بکند
 44^b شاهباز نگه او که بیک چشم زدن هله صد طائر دل را که شکاری بکند
 6 اگر ایام فراقش که بدینسان گذرد چشمه چشم مرا چون جویباری بکند
 ملک غربت که چو آتشکده است نیست عجب گر غریبی که چو من یاد و دیاری بکند
 از گل و گلشن خود مرغ دلم گشته جدا عمری اندر قفسی ناله و زاری بکند
 9 دارم امید قوی از کرمش چون برهان کار ما را چو علی شاهسواری بکند

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن)

- دوش ناله چو هزاران این دل شیدا می کرد گل صدبرگ رخ یار تماشا می کرد
 کند امروز همین خامه معجز دم من آنچه ثعبان که عصای کف موسی می کرد
 3 دل آواره ام افتاده به هامون جنون همچو مجنون که نظر بر رخ لیلا می کرد 45^a
 نوشدار وی لب لعل روان پرور او که به درد دل عشاق مداوا می کرد
 راز جانانه دل اظهار نمی کرد چه سود آب دو دیده غمدیده که افشا می کرد
 6 رهن زلف خم اندر خم آن ماه رخم دوشن دین و دل و هوشم همه یغما می کرد

(حقیف: فعلاتن مفاعلن فعلن)

گر به دستش فتد اگر کاغذ شود البته معتبر کاغذ
 ای دل از سوز و درد تو به نگار غم مخور می‌دهد خبر کاغذ
 3 نامه هر که بسیار بنویسم شود از آب دیده تر کاغذ
 قصه‌های مطول زلفش که نگنجد درون هر کاغذ
 می‌کنم هرز جان خود هرگه به من آید ز سیمبر کاغذ
 6 همچو برهان که وصف حسنش را می‌نویسم مدام بر کاغذ

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلن)

46a ماهرو یا بُود جز تو مرا یار دگر دل نبندم بخم طرّه طرار دگر
 درد و داغ تو بُود همدم دیرینه من جز غمت نیست مرا مونس و غمخوار دگر
 3 زارم ای دوست ز جور تو و طعن دشمن می‌کشم بار جفای تو و آزار دگر
 پیش مشتاق رخ آل تو بهتر صد بار خار و خاشاک رخت از گل و گلزار دگر
 آمد از هجر تو جان بر لبم از بهر خدا پا بنه بر سر بالین غم بار دگر
 6 ساربانان ز کرم زود مکش محمل یار تا ببینم مه رخسار او یکبار دگر
 من به صد جان بخرم دُر گرانمایه خویش کی‌رسد نوبت بیعش به خریدار دگر
 من که جان بخش حدیث از لب جانان شنوم ندهم گوش از آن روی به گفتار دگر
 9 هست چون شاه نجف ملتسم ای برهان حاجتی نیست مرا هیچ به دربار دگر 46b

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

- رفت دی آمد چو گل با روی خندان نو بهار مجلسِ عشرت گشاد اندر گلستان نوبهار
- وه چه خوش رونق به بزمِ بادۀ گلگون بداد از برای شادی دلهای مستان نوبهار
- ³ بس نشاطی داده پیران را به رقص آورد خوش در دلِ صحنِ چمن همچون جوانان نوبهار
- روی هر گل غنچه مستوره را بادِ صبا وه چه خوش بر گشاده بهر شوقِ عندلیبان نوبهار
- برگهای سنبل و ریحان و عطر ورد را سربسر کرده است فرشِ پای جانان نوبهار
- ⁶ بزمِ می را خوش به ازهارِ چمن آراسته بهرِ عیش و عشرت چون ما عریفان نوبهار
- با زمرد فام رختِ نو به ازهارِ ریاض زیب و زیور داده است همچون عروسان نوبهار ^{47a}
- همچو مهرِ عالم آرا با روی دل افروز هم برقی دارد به بر ^{۲۳} چون ابر نیسان نوبهار
- ⁹ با گلِ صدبرگ داده زیب و فر در چار باغ هم صفا بخشیده یکسر با هزاران نوبهار
- یکسر از داد و دهش بنگر که دهرِ کهنه را سربسر آراسته نوشیروانسان نوبهار
- قطره‌های ابرِ نیسان را در اهدافِ بحور می‌کند یکسر گهر با امرِ یزدان نوبهار
- ¹² از فر و فیضِ دم حیدر تو گویی یافته یکدلِ خرم روانِ نو چو برهان نوبهار

(مجتث: مفاعلتن فاعلاتن مفاعلتن فعلن)

- ز بنده مهرِ خود ای سیمبر دریغ مدار ازو به بزمِ صفا جامِ زر دریغ مدار
- ^{47b} هزار بلخ بنالد ز جورِ عشق ازو تو رویِ چون گلِ صدبرگِ تر دریغ مدار
- ³ فتاده‌ام به دردِ دلت تو همچون خاک ز خاکسارِ چو من تو نظر دریغ مدار
- چو زهرِ تلخِ غمت را که خورده‌ام چون من ز جان فشانِ لبِ شیرین چون شکر دریغ مدار

- به شامِ تارِ فراقِ تو از منِ مشتاق پیامِ دلکشِ فرخنده‌فر دریغ مدار
- 6 زگره‌ها شده‌است خیره چشمِ سر که از و چو خاکپای تو کحلِ البصر دریغ مدار
- درِ تو قبْلَه حاجت که خاکش اکسیر است ز مفلسی چو من آن خاکِ در دریغ مدار
- اگر تو خواهی بزرگان کنند خدمتِ تو تو خدمتِ پسرا از پدر دریغ مدار
- 9 بزن تو بر ره جانانه پای مردانه که چون حُسینی ازو جان و سر دریغ مدار
- ز شاعرانِ سخن‌سنج و نکته‌دان برهان تو شعرهای خوش و چون گهر دریغ مدار

۸۲

(مبحث: مفاعِلن فَعْلَاتِن مفاعِلن فَعْلَن)

- 48a^a فغان که با دل بیمار و دیده خونبار فتاده‌ام که به چنگِ زمانه غدار
- دلم ز دردِ جدائست شرحه دریغ که شرحِ غم به که گویم چو نیست یک غمخوار
- 3 میانم از کمر و دوشم از قبا خالیست ولی پر است دلِ من ز داغِ عشقِ نگار
- به شهراهِ غربت و غم من نشسته‌ام عمری شرابم آبِ دو چشم و کباب من دل زار
- به زیرِ پای من ار نیست تخت بر سرم تاجی که هست در دلِ من مهر چهر چون حورِ یار
- 6 نه مونسِی که شود مرهمِ جراحتِ جان نه همدمی که کنم دردهای دل اظهار
- تنم چو نخلِ خزان دیده سربسر عریان گفتم تهیست چو همیان خالی از دینار
- اگر چه هست دلم کانِ گوهر^{۲۴} معنی اگر چه دیده من هست بحرِ گوهربار
- 9 بسانِ غنچهٔ نشکفته دل ز غم خون است 48b^b جز از صبا نگشاید کسی درِ من زار
- برای دفعِ ملالِ دلِ حزینِ کسی به روی من که نخندد بغیر از ابرِ بهار
- ز هجر و حسرتِ والد به کربتِ اخوان نشسته‌ام بچهٔ امتحان که یوسف‌وار
- 12 دلم ز گریهٔ ویرانه که دارم من خرابتر بُود آنان که مانده‌است از کار

^{۲۴} گوهر Y: جوهر Z

لباسِ زهدِ ریایی به بر ندارم لیک دلم ز گوهرِ معنی پر است عَمَّان‌وار
 نوای نظمِ صفا بخش و دلکشِ برهان که بهتر است ز لحن و سرودِ موسیقار

۸۳

(مجتث: مفاعِلن فعلاتن مفاعِلن فعلن)

- به دردِ لعلِ لبِ آن نگارِ گل‌رخسار که عمرِ خویش کنم وقفِ باده چون خمار
 نگار گفت به وعده شبی وفا بکنم وفا نکرد که بگذشت وعده از هزار
- 3 فتاده رشته کارم به چنکِ زلف که وی بلای جان بُود و رهنِ دلِ بیمار^{49a}
 ز هجرِ روی چو مه و ز بلایِ زلفِ سیه گهرِ بریزم و کوکب ز دیده لیل و نهار
 چه سحر کرد دل و دین من بیک نگهی گرفت ز کس جادوی آن بتِ عیار
- 6 به خانقاه چرا عمرِ خویش وقف کنم چرا همیشه شوم همچو مرده خاکِ مزار
 چرا به باغِ نگرדם به سروِ گلرخ خود چرا که نغمه داود نشنوم^{۲۰} ز هزار
 چرا به بر نکشم دلبری به صحنِ چمن چرا مُلی نزنم با گُلی بزیرِ چنار
- 9 روم به میکده و خوش‌زیم خوش‌آسایم که خوشتر است هوای وی از نسیم بهار
 لباسِ زهدِ ریایی به دیگری بفروش فقیرِ بنده که شاهدپرستم و میخوار
 درآ به میکده زاهد شرابِ ناب بزَن بسوز خرقه چو برهان به باده ده دستار

۸۴

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلن)

- روی بنمود که دلبر امروز همچو خورشیدِ منورِ امروز^{49b}
 وه چه بر داد در دو چشمِ ترم مهرِ رویت فروغ و فر امروز
- 3 بر سرم شکرِ خدا سایه فکند همچو تو سروِ سیمینبر امروز

^{۲۰} نشنوم Z: نشوم Y

رهرو کعبه کویت شده‌ام بزم وصل تو میسر امروز
 پا بنه خوش به سر بالینم شدم از درد تو مضطر امروز
 6 اندر آتشکده عشق توام می‌پرد دل چو سمندر امروز
 ریزم اندر رخت از دیده تر اشک همچون دُرد گوهر امروز
 راز عشق^{۲۶} را ز شیخ شهر می‌پرس کو ز عشق است بی‌خبر امروز
 9 با تن خشک و چشم تر شده‌ام هله سلطان بحر و بر امروز
 اندرین شهر عشق چون برهان هست یک مرد قلندر امروز

۸۵

(مبحث: مفاعلهن فعلاتن مفاعلهن فعلن)

هزار شکر که میر به دولتم امروز گدای درگه شاه ولایتم امروز
 ز ملک و مال و متاع جهان نصیبم نیست ولیک مالک ملک محبتم امروز
 3 اگر چه نیست مرا هیچ ثروت و سامان همین بس است مرا هست همتم امروز
 به پیش عالمیان روشن و نمایان است چو آفتاب درخشان سیادتم امروز
 50^a ز مهر آل نبی با سعادت‌م سعدین سزد که به مهره برند از سعادت‌م امروز
 6 به بطن سی و دو با بو الحسن رسد نسبم به کیست خلق بدانند نسبتم امروز
 منم که گوهر دریای صلب پاک حسین که ناقدان شناسند قیمتم امروز
 به یاد یار پری چهره خلوتی دارم به جز ملک که در آید به خلوت‌م امروز
 9 عطارد ار لب تحسین سزد که بگشاید به طبع قادر و کلک بلاغتم امروز
 رسول گفت انا افصح بنازم عالم را گرفت صیت و صدای فصاحت‌م امروز
 به قوم ناکس و نادان که التفاتم نیست به اهل دانش و فضل است الفتم امروز

12 سزد کنند زمن مخلصان دریوزه که گنجِ مهرم و کانِ مودّتم امروز

نوای خاص چو برهانِ خوش ادا دارم^{۲۷} که عندلیبِ ریاضِ مودّتم امروز

۸۶

(حقیف: فعلاتن مفاعلن فعلن)

"من نه هرجائیم نه اهلِ هوس"^{۲۸} در جهان یک نگار دارم و بس

50^b ز غم ای گل چو بلبل آه کشم تو به فریادِ این غریب برس

3 درد و داغِ نهفته‌ایم ز غیر رازِ عشقت نگفته‌ایم به کس

اشک ریزان ز دیده می‌کردم در شبِ تارِ هجر همچو عسس

مرده بودم که زنده‌ام کردی بدم خوش تو ای مسیح نفس

6 شیخِ لاشی که طالبِ دنیااست راغبِ لاشه است چون کرکس

آه برهان اثر کند به رقیب آتش البته اثر کند بر خس

۸۷

(حقیف: فعلاتن مفاعلن فعلن)

یار دارد به من عتاب افسوس با عتابی کند خطاب افسوس

غم روی چو آفتاب افسوس کرد ما را بسی خراب افسوس

3 بر رخِ چون مهش فکند نگار شام گون به رقع و نقاب افسوس^{51^a}

ز آتشِ هجرِ روی گلنارش شد دلِ زارِ من کباب افسوس

بهرِ تسکینِ نارِ هجرانش می‌رود از دو دیده آب افسوس

6 غم زلفِ نگار برد ز دل صبر و تاب و ز دیده خواب افسوس

گر نظر بر رخسار کنم گیرد به بهانه برو کتاب افسوس

^{۲۷} نوای خاص... Y : ادای خاص چو برهان خوش نوا دارم Z

^{۲۸} مصرع این منسوب به جمال الدین افغانی است.

گلِ خندانِ عارضش پوشید زلفِ ماندهٔ عقابِ افسوس
 9 رفت فصلِ گلم به مه رخِ خود می نخوردم به ماهتابِ افسوس
 همچو برهان که در تب و تابم من که از عشقِ شوخ و شابِ افسوس

۸۸

(حقیف: فعلاتن مفاعلن فعلن)

از برم رفت گلغذارِ افسوس زان دلم گشت داغدارِ افسوس
 در کنار آمد هر درختِ گل نآمد آن سرو در کنارِ افسوس
 3 دامنِ وصلِ او به کف نآید زارم از هجرِ او هزارِ افسوس
 باز زلفینِ تیز پرّ او کرد مرغِ دلم شکارِ افسوس
 می‌نماید به چشمِ من بی او گل و گلزار چون شرارِ افسوس
 6 من درین غمکده ندارم هیچ به جز از درد و داغِ یارِ افسوس
 گفت آیم شبی ازان دارم در رهش چشم انتظارِ افسوس
 فصلِ گل رفت و جامِ مل نزدیم با نگاری به مرغزارِ افسوس^{51b}
 9 بلبلِ بلخ آشیان دور است از رخِ چون گل و بهارِ افسوس
 همچو برهان ز عشقِ دلداری شده‌ام تارکِ دیارِ افسوس

۸۹

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن)

شد منور دلم از روی چو صبحِ ازلش جانِ نو یافتم از بوی خوشِ بی بدلش
 مردمِ چشمِ بلادیده به دریا افتاد چه کند بوده چنین قسمتِ روزِ ازلش
 3 بکشم رختِ اقامت در میخانه کجاست که به تنگ آمدم از خانقه و از دغلش
 گفت دلدار به من سوی تو آیم روزی آری تحویل کند شمس به برجِ حملش

- آفرین باد به آن رند که دارد همه شب جامِ گلگون به کف و ماه رخی در بغلش
- 6 من که در عالمِ دل شمسِ جهانی دارم جان دهد چون دمِ عیسی سخنِ بی بدلش
- در سماع آید و برهان غزلی بر خواند در فلک رقص کند زهره ز شوقِ غزلش ^{52a}

۹۰

(حقیف: فعلاتن مفاعِلن فعلن)

- یار دیدم شبی به خوابی خوش خوردم از دستِ او شرابی خوش
- گفت پیرِ خرد به تعبیرش مژده باد مراد یابی خوش
- 3 کردمش من از او سؤالی خوب داد نیز او به من جوابی خوش
- همچو زلفِ سیاهِ خود دارد آفتابِ رخسِ سحابی خوش
- اندرین غمکده به مردِ غریب همدمی نیست جز کتابی خوش
- 6 اندرین خطّه خراب آباد من که دارم دلِ خرابی خوش
- من به بحرینِ چشمِ خود دارم اشک چون گوهرِ خوش آبی خوش
- وصفِ لعلش همی‌کنم که از آن شعرِ من دارد آب و تابِ خوش
- 9 من کنم وصلِ او طلب هر گاه می‌کند او به من عتابی خوش ^{52b}
- دائم از چشمِ زخمِ بدبینان بر فکنده به رخ نقابی خوش
- با چنین حسنِ گر به باغ آبی گل شود سرخ از حجابی خوش
- 12 همچو برهان بر غمِ شیخ و فقیه داده‌ام دل به شوخ و شابی خوش

۹۱

(حقیف: فعلاتن مفاعِلن فعلن)

- از درم آمد آن نگار چه خوش با رخِ همچو نوبهار چه خوش
- از کفِ ماهرو که شب تا صبح می کشم جامِ خوشکوار چه خوش

- 3 از شبانگاه تا به وقتِ سحر دارم آن ماه در کنار چه خوش
- من که چون عشق و عاشقی دارم اندرین کون کار و بار چه خوش
- در شبِ وصلِ او نثار کنم اشک چون درِ شاهوار چه خوش
- 6 دوش علی‌رغم زمره زهاد خلوتی داشتم به یار چه خوش 53^a
- من ز ارشادِ پیرِ باده‌فروش شده‌ام رندِ باده‌خوار چه خوش
- ره ندارد به بزمِ عشرتِ ما شیخِ شهر و سبجه‌دار چه خوش
- 9 دارم از یمنِ دولتِ عشقش نزدِ رندان که اعتبار چه خوش
- حیدرِ طبعِ من به کف دارد خامه‌ای همچو ذوالفقار چه خوش
- هست در ملکِ نظم چون برهان خسروِ صاحبِ اقتدار چه خوش

۹۲

(مفعول مفاعیل مفاعیل فاعولن)

- موسی صفت عاشق که به میقات رود خوش گوید ار نی و به مناجات رود خوش
- ماننده خضر کز پی آبِ حیات درویشِ بلاکیش ز ظلامات رود خوش
- 3 در کویِ نگاری سزد آن رهروِ بیدل پا سر کند از بحرِ مرادات رود خوش
- آزاده سر آن مرد بُود در حرمِ قرب بشکسته همه بند و قیودات رود خوش 53^b
- طالب که ز قیل و قالِ مردانه گذشت در وادی حالات و حرارات رود خوش
- 6 از دیده و دل آب و شررِ مردِ صباسیر بر خاک بریزد و به مَهْمَاتِ رود خوش
- نقدینه جان بر ره جانانه فشانده شوریده دلِ من به مِباهاتِ رود خوش
- از همتِ پیران که چو من مردِ غریبی در بزمِ صفا بخشِ خراباتِ رود خوش
- 9 هر روز که در جانبِ شمس الحق به تبریز اجزای وجودم که چو ذراتِ رود خوش
- از صوتِ قدوم و نی منلا که دلِ من در رقص و سماعم به سماواتِ رود خوش

این مستقر شمس و منازل که قمر راست دل روز و شب آنجا ز پی ذات رود خوش
 12 در کعبه العشاق بخواهد برهان احرام بپوشد و به حاجات رود خوش

۹۳

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن)

54^a هست همچون غم جانانه که در جان آتش نیست چون مهر رخ آل او رخشان آتش
 من تن خشک و دو چشم تر و گریان دارم زده بر خشک و ترم عارض جانان آتش
 3 شعله زد آتش عشقش به دلم کز دیده آب پاشیدم و خاموش نشد آن آتش
 آه جانگاه چو من خاک نشین از غم تو بزند یکسره بر کنبد دوران آتش
 لاجرم بی رخ خندان تو اندر نظرم می‌نماید گل خوشرنگ گلستان آتش
 6 آتش مهر رخ تو دل عاشق سوزد که ندیده‌است چو او سایه نشینان آتش
 دور افتاده هزاری چو من از گلشن خود سوخته بال و پرم را که چو هجران آتش
 54^b من که افتاده‌ام اندر دل طوفان سرشک دیده‌ام نیز که اندر ته طوفان آتش
 9 مهرم نیست به جز آب روان دیده هست در جان من بی سر و سامان آتش
 دم مزن خواجه ز عشق ار یزنی بر سر خاک آب از دیده بر ریز و ز دل افشان آتش
 دل من نیست کم از وادی ایمن که درد نظرم دید که چون موسی عمران آتش
 12 همچو برهان که برون کرده‌ام از سوز غمت آب از چشم سر از سینه سوزان آتش

۹۴

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن)

55^a شام تارم کرد روشن یار با روی چو ماص چون درش دار الامانی دارم و والا مناص
 مردم چشم‌تر افتاده به بحرین غمش به مهر دردانه مقصود که همچون غواص
 3 هر بلاکش عاشق دلسوخته بر رغم عام در حریم قرب جانان دارد الحق راه خاص

عالمان جمله عزیزند بهر جای چو زر عامیان خوار و ذلیلند همیشه چون رصاص
می کن از لطف و کرم با کلبه‌ام رنجه قدم تا به پای تو نهم من سر و چشم اخلاص
دارد ابنای زمان چون زال بی مهر اشتها ۶ من درین عالم که با مهر تو دارم اختصاص
همچو برهان به سر راه تو بنشسته به شوق بهر نظاره ماه رخ تو همچو خواص

۹۵

(مبحث: مفاعلهن فعلاتن مفاعلهن فعلاتن)

شبی نمود که یارم چه خوش به ما عارض بداد بر دل و چشمم چو مه صفا عارض
میان زلف سیاه چو شام جانانم شده است یکسره چون ماه رونما عارض
گرفت عنان خوش اختیار من از دست ۳ مرا ربود که بالمره دلربا عارض 55^b
به عاشق چو من زار ناتوان از لطف نشان بداد که آن شوخ مهلقا عارض
مریض عشق نگار چو آفتابم من به درد همچو من خسته است دوا عارض
کمین ذره صفت من درین عوالم عشق ۶ جدایی هیچ نخواهم ز مهرسا عارض
نگار من که گرفتار دام خویش نمود به قامت و بدو زلف و به چشم و با عارض
نوی دلکشی دارم چو بلبلان چمن شگفته است چو گل سرخ جانفزا عارض
به دل که گفته بدم لایق پرستش کیست ۹ که در جواب چه خوش گفت دلکش عارض
غریب و غمزده برهان مهر پرور را که کرده است بسی زار و مبتلا عارض

۹۶

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلهن)

کند از جنگ مدارس دل محرم اعراض وز دغل‌های صوامع بکند هم اعراض
بین آن شیخک سالوس و قباپوش کند که ز رندان صفا بخش دمام اعراض 56^a
همچو مردان خدا کش غم دین در عالم ۳ نیز مردانه بکن از غم عالم اعراض

دردکیشانِ تو یارا به غمت خرسندند که نمایند به شوق از دل خُرمِ اعراض
 به ره فقر بزن پای و به سوی او بیوی بکن از تخت و تجمل تو چو ادهم اعراض
 6 ریشِ تیغِ غم تو لذت و ذوقی دارد سینه ریشان تو کردند ز مرهم اعراض
 اندرین دهر بسی خر منشی هست کند که ز برهانِ سخنگوی مسیحدم اعراض

۹۷

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

Y1 1^b یار بر زیبا رخِ خود مشکِ تر دارد چو خط هاله هم بر عارضِ همچون قمر دارد چو خط
 مهر چهرش عیسی گردون نشین دارد چو خال دلنشین محبوب اربابِ نظر دارد چو خط
 3 موی دارد همچو سنبل لعل خوش آب چو مل روی چون گل هر یکی حسنِ دگر دارد چو خط
 چون نکردم عاشقِ دلخسته لب خشکِ او سبزه بر گردِ گلِ سیرابِ تر دارد چو خط
 قیمتِ یاقوت را بشکست خطِ میر عماد الحق از دُر و گهر بهتر هنر دارد چو خط
 6 پایدار است چون دبیرِ چرخ نامش در زمین هم نشان دلکش فرخنده فر دارد چو خط
 چون او میرِ بی نظیرِ خطِ خطِ وه چه خوش بنده برهانِ یادگارِ معتبر دارد چو خط

۹۸

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

Y1 2^a از گل اندامِ تو یارا خرقه پوشان را چه حظ هم ز جامِ لعلِ تو تقوی فروشان را چه حظ
 از جمال آرای و مقال دلکش است تیره طبعان را و بی چشمان و گوشان را چه حظ
 3 در شبِ بزمِ چو تو مهر و میِ گلگون خورم از سرودِ بیخودِ چون من بهوشان را چه حظ
 از صفایِ خاطرِ ما ساده رویان را چه سود از نشاطِ باده خواران آب نوشان را چه حظ
 از کمال و فیضِ دل افروزِ مردانِ خدای سبزه دارانِ زوایا و سروشان را چه حظ

6 در خرابات است رندانِ مسیحادم بسی کز دمِ جان^{۲۹} بخششان خرگوش گوشان را چه حظ

زالِ دنیا سفله است برهان ز عیش و نوشِ او چون من و دلِ غمزده خانه به دوشان را چه حظ

۹۹

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

ای تویی سلطانِ خوبان، من چو تو دارم مطاع کرده‌ام عمری به فرمانِ تو از جان اتباع Y1 2^b

با چو من سوداگری سرمایه شد سودای تو هم به بازارِ غمت چون عشقِ تو دارم متاع

کم ز گلشن نیست هر گز داغهای سینه‌ام همچو دل آینه دارم در بر و روشن بقاع^{۳۰} 3

شعله دارد شمع، پروانه ز نارخانه سوز همچو مهر از نور دارد روی جانانه شعاع

دوست عقلِ مستفادم دشمنِ جانم هواست من به نفس سر کشم عمریست در جنگ و نزاع

نکته‌های عارفانِ پخته یکسر با صفاست گفته‌های واعضانِ خام نبود بی‌صداع 6

نخل هم با سایه و بر می‌دهد با خلق سود وای بر اهلِ زر و نقره که نبود نفع

گر به سر داری هوای عشقِ او با گوشِ هوش نغمه‌ای داود کن ای خواجه از نی استماع

9 از سر عشرت گیرد برهان پای خود می کوب خوش همچو مردان اندر آبی خود به میدانِ سماع Y1 3^a

۱۰۰

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

در ره جانانه جان بازند مردانِ سماع با جهاد نفس مشغولند به میدانِ سماع^{۳۱}

قدسیان هر روز و شب آیند با شوق و شتاب وه چه خوش بهر طواف خاکِ ایوانِ سماع

3 پای خوش می کوب و پایان شد مگو هم ای پسر عشرت از سر گیر مردانه به دورانِ سماع

همچو شمس و مولوی بشنو به گوشِ هوشِ خود از شکافِ سینه نای خوش الحانِ سماع

^{۲۹} دمِ جان بخششان Z : دم بخششان Y

^{۳۰} در نسخه Y در ادامه مصرع در کنار، در نسخه Z زیر مصرع این مصرع جا دارد : چون دل عالم‌نمایی دارم و روشن بقاع
^{۳۱} در نسخه Y در کنار مصرع، در نسخه Z در کنار مصرع این مصرع جا دارد : می زنند به نفس بد تیغ به میدانِ سماع

همچو عیسی روح می‌بخشند با دلِ مردگان^{۳۲} آستانِ با صفای پرتو افشانِ سماع

6 از صدای نی به وجد آیند مردانِ خدای بهرِ ثبت مدعا اینست برهانِ سماع

۱۰۱

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

سوختم از غم مکن ای بادپایی را دریغ بوی مشکِ کاکل سر در هوایی را دریغ Y1 3^b

خواستم درمانِ دردِ خود ز لقمانِ لبش از منِ دلخسته‌ای کرد او دوایی را دریغ

3 دل به وعدِ وصلِ خوبان بسته‌ام خوبان مگر می‌کنند از عاشقِ صادق وفایی را دریغ

در سرکوی بتان فارغ مشو ای دل ز آه از چنین گلشن مکن بلبل نوایی را دریغ

خاک گشتم از غمِ آن یارِ سنگین‌دل ولی کرد از افتاده‌اش یک مرحبایی را دریغ

6 بوسه بهرِ توشه خواهم از لبِ ای شاهِ حسن ترسم از سائل کنی بذل و عطایی را دریغ

گوهرِ چشمانِ خود برهان کند بر تو نثار از چنین عاشق کنی تو خاکپایی را دریغ

۱۰۲

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

من که هستم بنده شاه به نجف اوست شاهِ دو سرا جاهِ نجف Y1 4^a

شاهِ تارم شد مُنور سربسر از فروغ و فیضِ آن ماهِ نجف

3 وه چه خوش عمریست بر وفقِ مرام شد دلم دربانِ درگاهِ نجف

سرمه چشمِ جهان بینِ من است خاک چون اکسیرِ شهره نجف

من که گوناگون نعمت می‌خورم هر دم از خوانِ شهنشاهِ نجف

6 می‌رود دل در حریمِ قربِ حق با شتاب و شوق از راهِ نجف

همچو برهان غریب و مهر کیش من که هستم بنده شاهِ نجف

۱۰۳

^{۳۲} در نسخه Z در کنار این مصرع مصرع زیر وجود دارد: فیضِ حق می‌بارد از گردونِ گردانِ سماع

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

- Y1 4^b من که دارم جامِ عشقِ یارِ سیمینبر به کف حاصلی دارم چو دردِ او درین ششدر به کف
- هر کسی دارد درین فصلِ گلمِ دلبرِ بیر یا دل خورم که دارد نیز جامِ زر به کف
- 3 من بیادِ روی خندانش بچینم گل ز باغ با خیالِ لعلِ او بگرفته‌ام ساغر به کف
- با غمِ دلدار دارم من که در شبهای تار دانه‌های اشک همچون گوهر و اختر به کف
- بر نهادم خط خود چون میر بر انظارِ خلق چون دبیرِ چرخ دارم خامه و دفتر به کف
- 6 بر کشد ناقد به میزانِ خرد باور کند خطِ چون یاقوت دارم نظم چون گوهر به کف
- من بر غمِ زاهدان نوشم میِ احمرِ مدام دارد ایشان سبحة صد دانه عنبر به کف
- من دلیرانه به میدانِ غزا مردانِ صفت بهرِ قتلِ نفسِ خود بگرفته‌ام خنجر به کف
- 9 جام در دست افتد و گلروی آید در کنار بعد ازین ناید چو برهانِ سخن پرور به کف
- Y1 5^a

۱۰۴

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن)

- همچو کعبه سرِ کویت بُود ای یارِ مطاف بهرِ پابوسِ تو آیند ز هر سو اشراف
- مونسِ جان و دل آرامی به من وه که چه خوش می‌دهی جامی تو هر شامی به مقدار کفاف
- 3 می‌کند مرغِ دلمِ سوی تو پرواز بسی در پریدن بُبود هیچ که کم از خُطّاف
- مهرِ چهرِ تو دل آرا و روان افروز است هست در سینه من سوزِ ا و بی کذب و خلاف
- حسنِ تو از همه خوبانِ جهان افزونست عاجز از وصفِ تو کم حوصله کلکِ و صّاف
- 6 دستِ من هیچ به دامنِ وصالِ نرسید خورم از حسرت آن خونِ دو چشم و دلِ صاف
- فقر کرده‌است مرا یکسره عریان ز لباس من به شمشیری بمانم که برونست ز غلاف
- نکته عشقِ ز رندانِ مسیحادم پرس حاصلِ واعظکِ کرسی نشین لافِ کزاف
- Y1 5^b

9 دیده در مجلسِ مردانِ صفا دور مدام شیخکِ شهر کند طعنه ندارد انصاف
پرورد دُرّ و گهر پای سخن را برهان طبعهای خوش مانندِ بحار و اصداف

۱۰۵

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

نیست در عالم چو غمهای نگارم خوش تحف گر به دردِ او سزاوارم مرا بس این شرف
مردمک افتاده در بحر غمش غواص وار می کند بیرون گهر عمریست از بطنِ صدف
3 عشقِ جانانست قوتِ جان چون ما بیدلان بی نصیبانش که دارند بهره از آب و علف
کعبه کویش بُود سر منزلِ مقصودِ دل می رود بهرِ طوافِ او به صد شوق و شغف
من که مشتاقِ توام بهرِ نثارِ مقدمت بس گهر دارم به دیده نقدِ جان دارم به کف
6 از فراقِ روی چون ماهِ تو نالانست دلم در شبِ تار غمت آهم به خاک افکنده تف
من صفای خاطری دارم بسی با مهرِ دوست دشمنم گشتند از آن تیره دلان از هر طرف Y1 6^a
بر کشیدم رختِ خود با میکده از خانقاه زان گشایند لب به طعمِ ناکسان ناخلف
9 هرزِ جان دارم چو مهرِ مرتضی اندر جهان گر دلم باشد چه غم تیرِ حوادث را هدف
وه چه خوش مشهورِ دورانست همچون آفتاب بنده برهان با ولایِ حضرتِ شاهِ نجف

۱۰۶

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

حریمِ قرب باشد دارِ عاشقِ نهران در دل بُود دلدارِ عاشق
چو دل آینه دارد در برِ خود درو افتاده عکسِ یارِ عاشق
3 فتاده است از پیِ لیلی چو مجنون همین بازیِ عشق است کارِ عاشق
چو سودایِ مهی سرمایه دارد درین بازارِ سودا زارِ عاشق
ندیمِ خاص دارد چون غمِ یار دو چشم است ساغرِ سرِ شارِ عاشق

- 6 روانِ اشک سفید و روی زرد است که رایج درهم و دینارِ عاشق
 دوا دارد که چون دردِ نگاری دلِ حسرتکشِ بیمارِ عاشق
 ز سوزِ عشق جانانست گریان همیشه دیده خونبارِ عاشق
 9 درین غربت سرا یادِ نگار است^{۳۳} انیس و مونس و غمخوارِ عاشق^{Y1 6^b}
 بر غمِ خود فروشان همچو برهان سخن گفتم من از اطوارِ عاشق

۱۰۷

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعِلن)

- عاشقانند بسی با تو نگارا مشتاق کم مکن سایه خود از سرِ چون ما مشتاق
 حسنِ جانشوزِ تو دارد که هزاران عاشق شده است با گلِ رخسارِ تو دلها مشتاق
 3 من که با روی تو مشتاقم و پیش از من و تو بود با یوسفِ کنعانی زلیخا مشتاق
 با چهره و زلفِ چو مه و شامِ توام چون دلِ زار من است دیده بینا مشتاق
 طعنه شیخا مکن ار با رخِ یارم مایل می نه بینی به گل است بلبلِ شیدا^{۳۴} مشتاق
 6 دل چون وادی ایمن سری دارم چون طور من بدیدارِ تو هستم که چو موسی مشتاق
 با گلِ عارضِ زیبای تو من مشتاقم همچو پروانه که بر شمعِ شب آرا مشتاق
 به جمالِ چو تو جانانه جان افروزی همچو برهان که چو من واله و شیدا مشتاق^{Y1 7^a}

۱۰۸

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعِلن)

- در ره یار بشو یکدل دیگر وی رفیق مدو از بهرِ خدا هیچ بهرِ سوی رفیق
 روی خود با رخِ چون مهرِ نگار آور خوش هیچ با سایه نشینانِ تو مده روی رفیق
 3 دلِ خود را بکفِ یار بنه چون چوگان^{۳۵} سرِ خود کن تو به میدانِ غمش کوی رفیق

^{۳۳} این بیت در حین انشاد غزل به یادم آمد. حضرت پدرم پسندیده به غزل خود الحاق فرمود. الکاتب

^{۳۴} شیدا Y: گویا Z

^{۳۵} در نسخه Z این مصرع جا دارد: دل خود بر کف جانانه بنه چون چوگان

- دولتِ هر دو سرا خواهی صفای دلِ خود باش مردانه خدا گوی و خدا جوی رفیق
- می توحید بنوش و گلِ مقصود ببوی سوی معبود به جان کن تو تک و پوی رفیق
- 6 حاصلِ اهلِ مدارس همه لفظ است چو قال حرفِ عشق است همه با معنی و دلجوی رفیق
- گر تو خواهی شوی محبوبِ خلایق به جهان باش خوشگوی و وفا پیشه و خوشخوی رفیق
- پشت پای تو بزن بر سرِ این زالِ عقیم بی وفائیت جفاجوی و کشد شوی رفیق Y1 7^b
- 9 مزن از عشق تو دم گر زنی بهرِ برهان بکن از دیده روان جوی چو آموی رفیق

۱۰۹

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- ای تویی یارا مه تابانِ عشق بی تو نالم در شبِ هجرانِ عشق
- هست درمان چون دو عتابِ لب وه چه خوش با دردِ بی درمانِ عشق
- 3 از غم رخساره همچون گلت هست در دل آتشِ سوزانِ عشق
- هر دو چشم من که بحرینِ غم است هست چون اشکم دُرِ رخشانِ عشق
- همچو ما غمکیش و مهر آیین را دلنشین جایست شهرستانِ عشق
- 6 ای دل ار خواهی شوی صاحب کمال با خیالش باش چون مردانِ عشق
- سرورِ اربابِ دل خواهی شوی پا بزن مردانه بر میدانِ عشق
- بشنو اندر بزمِ پر وجدِ سماع بانگِ جانبخشِ نیِ نالانِ عشق
- 9 از پی دیدار چون موسی بگرد اندرین وادی ایمن سان عشق^{۳۶}
- از لباسِ رسم چون تیغ از غلاف یکسر عریان گشتن است برهانِ عشق

^{۳۶} بیت زیر در نسخه Y میان سطور غزل نوشته شده است ولی وزن بیت با این غزل مخالف است.
در گلستانِ جمال عالم آرای نگار هست مانند دل من مرغ خوش الحان عشق

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- Y1 8^a اندرین غربت سرا من محرمی دارم چو کلک رازدان و همزبان و همدمی دارم چو کلک
 از غم و هجر نگار خود درین محنت سرا من ز سوز دل که چشم پر نمی دارم چو کلک
 3 آتش افشانم به عالم از زبان خود بسی چون کنم از حد فزون سوز غمی دارم چو کلک
 بهتر از آینه اسکندری دارم چو دل هم به یزمش خوشتر از جام جمی دارم چو کلک
 ساغری دارد به کف هر مست من بور^{۳۷} غم آن چون به دست خویشتن عیسی دمی دارم چو کلک
 6 شاعران داند یارا شعری دارم چو طبع دستیار هوشیارا علمی دارم چو کلک
 مرد می داند زبان تیز دارم همچو تیغ بادپیما تندرو هم ادهمی دارم چو کلک
 گر دبیر چرخ و بهرام فلک وصفم کند می سزد برهان که تیغ درد می دارم چو کلک

(مجتث: مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن)

- Y1 8^b بریزم از غم یاری ز دیده آب به خاک فشانم از دلم آتش همیشه بر افلاک
 دلم ز آتش عشقش که سوخته چو چنار شده است سینه تنگم ز تیغ هجرش چاک
 3 به وصف حسن دل افروز و عالم آرایش که عاجزند همه اهل دانش و ادراک
 به خاک پای او چون بنده عاشق غمکیش که سرنهند هزاران بلاکش و غمناک
 به دختر رز و به آفتاب رو روزی^{۳۸} به کام دل بنشستیم زیر سایه تاک
 6 نشان عاشق زار آن بود که با غم یار دمامد اشک فشانند ز دیده نمناک
 برغم قطع منازل^{۴۰} کنندگان به پای به سر تو طی مراحل^{۳۹} کن ای دل چالاک

^{۳۷} بور Z: برد Y^{۳۸} به دختر ... روزی Y: به آفتاب رخی و دختر رز هر سه یک روز Z^{۳۹} مراحل Y: منازل Z^{۴۰} منازل Y: مراحل Z

اگر تو خواهی بیابی به بزمِ قربِ رهی درونِ پردهٔ عصمت نشین تو با دلِ پاک^۱
 ۹ چو مهرِ پاک علی هست حرزمِ ای برهان اگر ببارد از افلاک تیرِ فتنه چه باک

۱۱۲

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعِلن)

در دم وصلِ گلی زار بنالد بلبل روز و شب با دلِ بیمار بنالد بلبل Y1 9^a
 در سرِ کوی بستان ناله و افغان کردم آری در صحنِ چمنزار بنالد بلبل
 ۳ دلم از طعنهٔ اغیار به فریاد آمد آری از سرزنشِ خار بنالد بلبل
 نیست این حرف کم و مفت به لحنِ داود که ز درد و غم بسیار بنالد بلبل
 دل شیدای من از بختِ سیه ناله کند در شبِ تار بسی زار بنالد بلبل
 ۶ رنگ بی‌رنگ به گل دیده از آن شام و سحر چون دلِ زندهٔ عطار بنالد بلبل
 همچو بلبل که درین باغ ندارم همدم همچو برهان ز غم یار بنالد بلبل

۱۱۳

(مضارع: مفعول فاعلات مفاعیل فاعِلن)

عمریست می‌خورم ز غم و غصه خونِ دل حالم تبه چو بختِ بد و واژگونِ دل
 می‌خواست رهبری دلِ چلاک و راهرو اینک شد آبِ دیدهٔ ما رهنمونِ دل Y1 9^b
 ۳ سوزم ز آبِ دیده که خاموش کی شود آتش گرفته‌است چو چنارم درونِ دل
 فارغ ز ناله نیست دمی دلِ بسانِ نی یکسر که پر ز داغِ درون و برونِ دل
 گر اهلِ سوز و دردی بیاموز روز و شب از پیر می‌فروشِ شروع و متونِ دل
 ۶ وارسته‌است از غمِ دنیا و دین ولیک دارد خیالِ یارِ سرِ بی‌سکونِ دل
 مانندِ قیسِ عامری من هستم فتاده‌ام در راهِ عشقِ لیلی خود با جنونِ دل

^۱ نشین تو با دل Z : نشین با دل Y

"رازِ درونِ سینه ز رندانِ مست پرس"^{۴۲} ناخوانده است فقیه مدارسِ فنونِ دل

9 زایدِ زمانه فتنه چه غم مهرِ حیدرم برهان شده است هرزِ روان و حصونِ دل

۱۱۴

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- از کرم ساقی بده ما را پیاله جام هم از غمِ عالم بیاسایم دمی ز آلام هم
دست اندر حلقهٔ گیسوی مهربویی زنم تا بکلی وا رهم از کفر و از اسلام هم Y1 10^a
3 ای صبا برگو سلامِ ذره با شمسِ جهان از محقر بنده با سلطان رسان پیغام هم
بر سرِ کویت رسیدم^{۴۳} همچو حاجیِ حرم آمدم بهرِ طواف و بسته‌ام احرام هم
دانهٔ مرغِ دل زار است خالِ رویِ تو زلفِ پرچین و بلا جویِ تو باشد دام هم
6 طعنه بر رندانِ مزینِ مفروشِ تقویِ ای فقیه بهرِ حق بگذر ز فکرِ باطل از اوهام هم
گفتهٔ قرآنِ بیوس و رویِ چون قرانِ مبوس این سخنهای تو واعظِ پخته دارد خام هم
ای دل اندر نوبهارِ عمر چون برهانِ بلخ ساقیِ گلرخ بجوی و بادهٔ گلفام هم

۱۱۵

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- چو از سوزِ فراقِ سوخت جانِ خسته این تن هم که شد مجرای سیلِ اشکِ چشم سینه دامن هم
نوی ناله‌ام باشد سرودِ بزمِ مشتاقان چو نی از سوزِ هجرانِ داغها دارم بدل من هم Y1 10^b
3 بدینسان پر مزینِ ای دوست نیشی بر دل ریشم کمی بگذار جای سرزنش از بهرِ دشمن هم
نوشتم حرفِ مهرت را به خونِ دیده ای گلرخ بماند یادگار از من همین نقشِ ملون هم
کنی دعویِ مردی و بپوشی جامهٔ مردان اگر ای شیخِ گجرو راست گویم نیستی زن هم

^{۴۲} این مصرع از غزل حافظ شیرازی نقل شده است. رجوع کنید به دیوان حافظ، ص. ۱۴
^{۴۳} رسیدم Z: رسیده Y

- 6 کمینه مردِ قلاشم حریفم رندِ عیاشم که می‌خواری مرا معتاد شد میخانه مسکن هم
- خرامان ما هم آمد در برم بنشست در گلشن ز رویش سربسر گلشن منور شد مزین هم
- به بزمِ کرم عیش و عشرتِ رندانِ عیسی‌دم دهد وجهِ حسنِ آبی و تابِی قولِ احسان هم
- 9 بهار آمد بسروِ گلرخِ خود عزمِ صحرا کن لب جو شد نشاطِ آباد برهان صحنِ گلشن هم

۱۱۶

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- Y1 11^a ز خونِ دیده مکتوبی که با محبوب بنوشتم رسان ای قاصد او را من به خطِ خوب بنوشتم
- چه خوش کردم فرستادم به یوسف نامه خود را که من او را به آبِ دیده یعقوب بنوشتم
- 3 به یادِ روی زیبای تو ای سلطانِ مهرویان به کاغذِ هر چه بنوشتم ولی مرغوب بنوشتم
- به شیخِ خانقاه کاری ندارم هم سخن اما سخن‌ها داشتم با شوخِ شهر آشوب بنوشتم
- پیشِ شمعِ روی تو شبی تا صبحانه ای مه مطولِ قصه زلفِ تو در مکتوب بنوشتم
- 6 چو من از تارک داری بماند یادگاری خوش به قرطاصِ محبتِ آنچه بُد مطلوب بنوشتم
- من آن میرِ سخندانم که حرفِ عشقِ لایلا را به لوحِ دل چو قیصِ عامرِ مجذوب بنوشتم
- علی‌رغمِ عطار و شعرهای همچو شعری را چو برهانِ سخن پرور بدین اسلوب بنوشتم

۱۱۷

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعِلن)

- Y1 11^b به سرکوی تو بی نام و نشان آمده‌ایم فارغ از کشمکشِ هر دو جهان آمده‌ایم
- در بهاران و گلستان جمال و حسنت ما که چون بلبلِ شیدا به فغان آمده‌ایم
- 3 رازِ سربسته ما بر همه کس نیست عیان به حضورِ تو چون از راهِ نهان آمده‌ایم
- دردِ می نیست عجب قطعِ منازل بکنیم ما که در کوی تو چون بادِ وزان آمده‌ایم

کوی تو کعبه مقصود که ما از ره دور به طوافِ درت ای قبله جان آمده‌ایم
 6 ما که از حلقه زهاد چو برهان رستیم به سرِ کوی چو تو شاهِ بتان آمده‌ایم^{۴۴}

۱۱۸

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

غریبِ کوی عشقم از پیِ دلدار می‌گردم بیادِ روی او در کوچه و بازار می‌گردم
 همه شب تا سحر از سوز و دردِ عشقِ عاشق کش چو پروانه به گردِ شمعِ روی یار می‌گردم
 3 نکرده انحراف از استقامت در ره جانان به خاک پای او سر می‌زنم پرکار می‌گردم
 به مشک و عنبرِ زلفت به نقدِ جان خریدارم درین بازار سودای تو چون عطار می‌گردم Y1 12^a
 چو برهان اندرین شهراهِ درد و محنت و حرمان که از بهرِ سراغ و جستجوی یار می‌گردم

۱۱۹

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

رند می‌خوارم به گلگشتِ تماشا می‌روم در سرِ کوی بتان سرمست و شیدا می‌روم
 رهروِ هامونِ حرمانم چو قیسِ بی‌نوا بر سراغِ هودجِ زیبای لیلا می‌روم
 3 گوهرِ مقصودِ من حاصل نشد از ساحلی زان چو مردم در دلِ گردابِ دریا می‌روم
 یکه تاز عرصه عشقم که در اوجِ شرف همچو خورشیدِ جهان‌آرا که تنها می‌روم
 که چو اشکِ چشم تر بر پای^{۴۵} او سر می‌نهم که چو دودِ آه پر آتش به بالا می‌روم
 6 شیخِ صنعانِ زمانم اندرین شهراهِ عشق در کلیسا از پیِ آن شوخ ترسا می‌روم
 بهرِ تسخیرِ سوادآبادِ اقلیمِ سخن همچو برهان با سپاه و جیش و سودا می‌روم Y1 12^b

^{۴۴} در نسخه Z قبلاً بیت زیر نوشته شده است و زیر همین بیت بیت بالا واقع است.

ما که از حلقه زهاد ره‌ی‌دیم و کنون همچو برهان به سرکوی بتان آمده‌ایم

^{۴۵} بر پای او Z: بر بالای او Y

(هزج: مفعول مفاعیلن فعولن)

- ای مه که هزار شهر دیدم من هیچ نظیرِ تو ندیدم
- صد شکر که بر درِ خرابات از خانقاه رختِ خود کشیدم
- 3 از همتِ پیرِ می‌فروشم از زهدِ ریا که وا رهِیدم
- از بهرِ نثارِ مقدمِ تو من جوهرِ جان بسی خریدم
- ای دوست ز دشمنِ تو الاً من دامنِ اختلاط چیدم
- 6 دل با تو بداده‌ام چو برهان از خیلِ بتان ترا گزیدم

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

- Y1 13^a چو طبعم بلبلِ خوش‌خوان ندیدم چو روی تو گلِ خندان ندیدم
- چو وصلتِ گلشن و بستان ندیدم چو هجرتِ آتشِ سوزان ندیدم
- 3 طبیبِ دردِ بی‌درمانِ مایی چو عنابِ لبِ درمان ندیدم
- شدم تا از رخِ پاکِ تو مهجور مثالِ چشمِ خودِ عمان ندیدم
- هویدا ای پری دیدم ترا من چه سرّ است این ترا پنهان ندیدم
- 6 سرشکِ دیده افشاندم به راحت چو او در دانه غلطان ندیدم
- فدایت یکدل و صد جان بادا چو تو اندر جهان جانان ندیدم
- شدم خاک ره آن شاهِ خوبان هزار افسوس ازو احسان ندیدم
- 9 درین کاشانه دل هیچگاهی که چون درد و غمت مهمان ندیدم
- فغانِ من شنیده گفت یارم چو تو من عاشقِ ای برهان ندیدم

(رمل: فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن)

آتشِ عشقِ تو اندر دل سوزان دارم شمعۀ بزمِ غمِ دیده گریان دارم
 پارسایان هم الفت که خدا حافظ و من میلِ عزمِ گذرِ باده پرستان دارم
 3 کی تنزل بکنم بر شهی ملک جهان فکرِ شاهنشهی تختگاهِ جان دارم
 گر بسر نیست خیالِ شهی مصر مراد بس چو یوسف ز چه رو من غمِ اخوان دارم
 ز غمِ زلف سیهکار^{۴۶} تو اندر شبِ تار همچو برهان که بسی ناله و افغان دارم

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

به دل هست سوزِ عشقِ روی تو در دیده تر هم به عاشق گشتم هر دو گوا هست جسمِ لاغر هم^{۴۷} Y1 13^b
 نهان می‌داشتم اندر دلم رازِ غمت کآخر ز آبِ دیده ظاهر شد ز آهِ شعله گستر هم
 3 ز خونِ دیده با گل رویِ خود گر نامه‌ای بنویسم به دستم کاغذِ آتش می‌شود این خامۀ تر هم
 من از بهرِ نثارِ مقدّم او در شبِ وصلش به کفِ نقدینه جان دارم و در دیده گوهر هم
 نشد روشن شبِ تارم که بی ماهِ رخس گرچه فروزان شمع دارم چون دل و چون اشکِ اختر هم
 6 نشاطِ جان اگر خواهی درین فصلِ بهار ای دل به کفِ بر گیر گلگون جام و اندر بر سمنبر هم
 پس از چندین ورع، برهانِ شیدا رندِ عالم شد بر غمِ زاهدِ خشک و فقیه، خاک بر سر هم

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

گفت بر دل ره مده مهرِ دگر گفتم بچشم نقشِ غیرِ ما منه اندر نظر گفتم به چشم
 گفت اندر شاهراهِ عشقِ ما مردانه رو نقدِ جانِ خویش کن زادِ سفر گفتم به چشم Y1 14^a

^{۴۶} سیهکار Z : به سیهکار Y
^{۴۷} در نسخه Z غزل با مطلع زیر شروع می‌شود و در کنار، بیت بالا هم وجود دارد.
 بسوزان سینه دارم داغِ عشقت در دل اخگر هم همین دو شاهد است بر عاشقی ام جسمِ لاغر هم

- 3 گفت اگر اندر سرِ کویم که خواهی ره بری آب چشم خویشان کن راهبر گفتم به چشم
- گفت بنشینم شبی اندر برت ساغر به کف این سخن پیش رقیبِ خر مبر گفتم به چشم
- گفت بنویس این مطوّل قصه زلفِ مرا پیشِ شمعِ رویِ ما شب تا سحر گفتم به چشم
- 6 گفت اندر حلقه زلف سیاهم دل ببند بگذر از قیدِ دو کون آزاده سر گفتم به چشم
- گفت درمانی نباشد به ز دردِ وصلِ ما دین و دل بفروش و دردِ ما بخر گفتم به چشم
- گفت ای برهانِ خوش لهجه به نامحرم مده زینهار از گفتگوی ما خبر گفتم به چشم

۱۲۵

(مضارع: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن)

- در خانه‌ای که یار نباشد نمی‌روم در گلشنی بهار نباشد نمی‌روم
- Y1 14^b بی گلعذار باده حمرا نمی‌کشم در بزمگه نگار نباشد نمی‌روم
- 3 مستم ز جامِ لعلِ تو در مجلسِ شراب چون من که باده‌خوار نباشد نمی‌روم
- در سایه چنار و لب جوی و جویبار آن سروِ گلعذار نباشد نمی‌روم
- در بزمِ عیش و عشرتِ رندانِ باده نوش آن شوخِ شیوه کار نباشد نمی‌روم
- 6 همچون غزالِ وحشی برهانِ بلخ اگر در صیدگه شکار نباشد نمی‌روم

۱۲۶

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فاعولن)

- به بر تا همچو تو دلبر گرفتم ز مهرِ گلرخان دل بر گرفتم
- سراسر از رخِ چون آفتاب بسانِ مه فروغ و فر گرفتم
- 3 ز مهرِ رویِ تو در عیدِ نوروز به شوق و شادی جامِ زر گرفتم
- به شام وصل چون تو ماهرویی خوشا چون زهره خنیاگر گرفتم
- علی‌رغمِ دبیرِ چرخِ چنبر به دستم خامه و دفتر گرفتم

- 6 به زورِ خسروِ طبعِ دلیرم جهانِ نظم را یکسر گرفتم Y1 15^a
- چو شَعری شعر دارم اشعری را نه همچون خویشتن اشعر گرفتم
- دو نان گرم و سردم هست بر خوان که آب از چشمه خاور گرفتم
- 9 به خاک انداختم تسبیحِ مرجان به کفِ جامِ میِ احمر گرفتم
- ز جمِ عشرتگهم خالیست تا من ز لعلتِ جامِ جان‌پرور گرفتم
- من آن رندم که در بزمِ خرابات چراغ از ماه جام از خور گرفتم
- 12 من آن اسکندرم بهرِ رخِ یار چو دل آینه را در بر گرفتم
- مقامی چون سریرِ فقر دارم بسر از ادهمی افسر گرفتم
- به بالا می‌پریم با شهیرِ شوق ز همتِ جایی خود برتر گرفتم
- 15 چو برهان جامِ سرشارِ مودت ز دستِ ساقی کوسر گرفتم

۱۲۷

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

- به دل سوزِ غمت یکسر گرفتم چو عشقِ روی تو اخگر گرفتم^{۴۸}
- چو رندان مسیحا دم درین بزم به یاد لعل تو ساغر گرفتم
- 3 بگذشتم از نعیم دو جهان لیک غم و درد ترا یکسر گرفتم
- ز مهرم گفته دل بر گرفته کی از مهرت دل ای مه بر گرفتم
- علی‌رغم فقیه خاک بر سر به کفِ جام و به بر دلبر گرفتم
- 6 به یادِ زلف و چشمِ پر فسونت به دستم سنبل و عبهر گرفتم
- به سر بنهاد تاجِ زر شه عصر به بر من هم ماهِ سیمینبر گرفتم
- متاع نیستی را چون قلندر من از بازارِ سودا بر گرفتم Y1 15^b

^{۴۸} بیت ۳، ۴، ۷، ۸ و ۱۲ در نسخه Z وجود ندارد.

9 غم و درد چو تو جانانه را من چو جانِ خویشتن در بر گرفتم
 به آتشیخانه عشقت فتادم سمندروار از آن شهر گرفتم
 من از گرداب بحر چشم گریان بسان مردمک گوهر گرفتم
 12 به سیم اشک و روی زرد چون زر وصال را چه خوش ای گل تر گرفتم
 درین میدان عشق مرد افکن چو برهان دامن حیدر گرفتم

۱۲۸

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

گل چهر تو خندانست و گریان دیده ما هم به باغ حسن خود داری چو دل مرغ خوش آوا هم
 ز دیده خواب و از دل برد تابم عشق روی تو خیال زلف تو اندر سرم آورد سودا هم
 3 نقاب از رو اگر برداری در محراب رویت مسلمانان کند سجده یهود و گبر و ترسا هم
 مرا کرد عاشق شیدای خود رخسارهات زین پیش کنون کرده است لعلت می پرست و رند رسوا هم
 تو با فیض نظر خاک سیه را کیمیا کردی نگاهی کن به روی زرد چون من بی سر و پا هم
 6 به خاک پست شهره غمت پا می زنم عمری به یمن دولت عشقت رهی دارم به بالا هم Y1 16^a
 چرا دل بر کنم از تو چرا مهر از تو بر دارم تو داری مهر دل افروز و حسن عالم آرا هم
 اگر خواهی کنی قطع مراحل ای دل شیدا تدارک توشه امروز می کن زاد فردا هم
 9 بلاکش عاشق آواره ام اندر دل من هست که عشق روی زیبا و غم زلف سمنا هم
 چو برهان با تولای علی مشهور دورانم که از اعدای بی دینش کنم دائم تبراً هم

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- حدیث یارِ خود را می‌کنم تکرار می‌گردم ز دین و دنیوی فارغ قلندروار می‌گردم
- ز بند خرقه و سجاده و تسبیح آزادم ز باده مست و مخمورم که چون خمار می‌گردم
- 3 کشم جامی علی‌رغمِ فقیه و زاهدِ سالوس که من با نشئهٔ پیمانهٔ سرشار می‌گردم Y1 16^b
- من از سودای زلفِ پرچم و پر پیچِ لیلابی چو مجنون گه بدشت و گاه درکھسار می‌گردم
- بصد شوق و شتاب اندر شبانِ وصل مردانه چو پروانه بگردِ شمعِ روی یار می‌گردم
- 6 دلِ دنیا پرستان از پیِ دینار می‌گردد که من از شوقِ مهرِ عارضِ دلدار می‌گردم
- من از دایره بیرون هیچگاهی پای ننهادم به دورش سرزنم یکسر که چون پرکار می‌گردم
- به صورت کمترم از خاکِ ره اما که در معنی به فوق الارض همچون کنبِدِ دوار می‌گردم
- 9 دل چون وادی ایمن سر چون کوهِ طورم هست درین وادی چون موسی از پیِ دیدار می‌گردم
- دیار و دارِ خود را بر هوا کردم ز آه دل درین غربت سرا با مهرِ هشت و چار می‌گردم
- Y1 17^a ز هرچه هست رو بر تافتم عمریست چون برهان به شهرهٔ جنابِ حیدرِ کرار می‌گردم

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- به فصلِ گل که در گلشن عجب رندانه می‌گردم به جای سبحةٔ صددانه با پیمانه می‌گردم
- چو بودم پیش از این سر حلقهٔ هر خانقه اکنون به حکمِ عشق اندر صحنِ هر میخانه می‌گردم
- 3 به رسوایی و رندی من که مشهورم ز سر مستی گهی در پای خم اتم گهی مستانه می‌گردم
- همه اهلِ مدارس از پیِ افسانه می‌گردد من اهلِ عشقم و کی از پیِ افسانه می‌گردم
- شدم تا آشنای عشقِ جان افروز و دل آرا ز هر بیگانه و هر آشنا بیگانه می‌گردم
- 6 من این با ذوالفقارِ خامه و با طبعِ چون دلدل که در میدانِ مردان بین چه خوش مردانه می‌گردم Y1 17^b

به صحرای جنون عشق من هم از پی لیلی چو قیسِ عامری با این دلِ دیوانه می‌گردم
 به صد سوز و گداز و با شتاب و شوق شب تا روز به گردِ شمعِ رویِ یار چون پروانه می‌گردم
 چو برهان وفاکشی نهاده نقدِ جان بر کف به شهراهِ محبت از پیِ جانانه می‌گردم⁹

۱۳۱

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

چو تو جانانه را من همچو جانِ خود به بردارم ترا از جملهِ خوبان جهانم دوستر دارم
 نداند هر حریفی کیفِ مستیِ مرا هرگز^{۵۰} ز جامِ لعلِ تو کیفیت و ذوقِ دگر دارم^{۴۹}
 زهی مهرِ رخ چون آفتابِ تو به دل دارم زهی سودایِ زلفِ مشکبارت هم به سر دارم³
 من اندر عالمِ عشق و غمت در چشمِ چون دریا که از بحرِ نثارِ تو بسی دُر و گهر دارم
 به سیر از عالمِ بالا چو همّتِ بال و پر دارم چه خوش از خاکِ پست و دون بر گردون سفر دارم^{Y1 18^a}
 چو دارد هر درختی برگ و بر هر نیک بختی هم چو داغِ سینه و چون دردِ دل من هم ثمر دارم⁶
 ز عشقِ عارضِ سرخ و سینه زلف و خطِ سبزت سفید اشک چو سیم و روی زرد همچو زر دارم
 بر غمِ دشمنان ای دوست چون برهانِ ساغرکش به شامِ بزمِ می مانند روی تو قمر دارم

۱۳۲

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

ز دردِ عشق همچون عاشقِ غمکیش می‌گردم به دورِ یار گاهی پس گهی هم پیش می‌گردم
 به منزل‌های عشقت می‌دوم با صد شتاب و شوق که من مردانه از بهرِ مرادِ خویش می‌گردم
 به زیرِ فقرِ پنهان سلطنت‌ها هست می‌دانم³ از آن بر رغمِ شاهِ دهر چون درویش می‌گردم
 چو ادهم بر ره فقر و فنا گاهی زنم عمری که تا من با دلِ خرسند و دوراندیش می‌گردم
 سراسر نیشِ عالم نوش و نوشش نیشِ دامن زان چو برهان با دلِ ریش از پیِ این نیش می‌گردم^{Y1 18^b}

^{۴۹} کیفیت و ذوق Y: کیفیت ذوقی Z
^{۵۰} کیفِ مستی مرا هرگز Y: حالتِ سرمستی ما را Z

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

- ترا تا همچو جان در بر گرفتم ز مهرِ گلرخان دل بر گرفتم
- گذشتم از نعیمِ دو جهان لیک غم و دردِ ترا یکسر گرفتم
- 3 ز مهرم گفته دل بر گرفته کی از مهرت دل ای مه بر گرفتم
- به سر بنهاد و تاج ز رشه عصر به بر من ماهِ سیمینبر گرفتم
- متاع نیستی را چون قلندر من از بازارِ سودا بر گرفتم
- 6 بسیم اشک و روی زرد چون زر وصالِ ای گل احمر گرفتم^{۵۱}
- دمادم ساغرِ سرشار وحدت ز دستِ ساقی کوثر گرفتم
- به شهره محبت از سر صدق چو برهان دامنِ حیدر گرفتم

(حقیف: فعلاتن مفاعیلن فعولن)

- Y1 19^a جان را زان دیار آوردم نی ز بلخ و بخار آوردم
- عشقِ آتش مزاج را اینجا من ز کویِ نگار آوردم
- 3 مژده ای دل به شامِ تار به کف زلفِ آن گلغذار آوردم
- سر به همتِ بتافتم از غیر روی بر روی یار آوردم
- خونِ دل خوردم و بسی دردست دامن وصل یار آوردم^{۵۲}
- 6 در حریمِ وصالش از دیده گوهرِ شاهوار آوردم
- روش در یادِ آن پری پیکر وعده صد هزار آوردم
- به گلستانِ حسنِ جانانه چون دلِ خود هزار آوردم

^{۵۱} وصالِ ای ... گرفتم Y: وصالِ را چه خوش ای گل تر گرفتم Z
^{۵۲} دامن وصل Y: دامن واصل Z

9 پوست را من به شیخ ببخشیدم دوست را در کنار آوردم

رختم از خانقه به میخانه همچو برهان زار آوردم

۱۳۵

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

می‌زند آن شوخ بدخو هر دم از اعدام دم چون نسازد از دل شیدای من آرام رم

سود سودای خط و خالش بُود سرمایه‌ام درد و عالم کی شود این از من ناکام کم

3 سجدگاه عاشقان محراب ابرویست و بس چون تو زاهد کی شود اینجا قد هر خام خم Y1 19^b

می‌شود سرمست و شیدا اهل مجلس تا ابد گر گشاید در میان مجلس آن گلغام فم

آنچه من نادیده را دیدم به روی چشم یار کی سکندر دیده در آینه کی در جام جم

6 گر سلامت خواهی برهان ز اهل دنیا دور باش صحبت ایشان بُود بر جان بسان سام سم

۱۳۶

(هزج: مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن)

گشتیم جهان را و به هر سوی دویدیم مانند تو جانانه دلجوی ندیدیم

رستیم ز دام دهرِ دون دانه پچیدیم چون مرغکِ زیرک به هوای تو پریدیم

3 سودیم رخِ زردِ خود و چشمِ ترِ خود هر جا که نشانِ قدمِ پاکِ تو دیدیم

از جان چو ما بنده تو نزدیکی بما لیک صد ساله ره از حضرتِ تو ما که بعیدیم Y120^a

سرمایه ما هست چو سودات به سودش کالای غمت را همه بالمره خریدیم

6 کردیم ز بالا سفری خوش که تو گویی چون اشک به خاک از بصرِ چرخ چکیدیم

چون حاجی آواره به صد شوق و شتاب در کعبه کوی خوشِ جانانه رسیدیم

از جمله نعیمِ دو جهان چون برهان مردانه غمِ دلبرِ خود را بگزیدیم

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

- به یادِ حضرتِ دارای عالم بگردم خوش درین صحرای عالم
- منم مجنونِ رهپیمای عالم تویی ای ماهرو لیلای عالم
- 3 فتادم همچو سایه بر ره تو تویی شمسِ جهان آرای عالم
- ز آه دل شرر هر شب فشانم ز عشقِ چون تو مه سیمای عالم
- ز هجرِ لاله رویست در دل آتش که دارد داغ همچون نای عالم
- 6 دریغا گوهرِ شہوارِ مقصود نشد بیرون ازین دریای عالم Y1 20^b
- دلا در تند بادِ دهر می باش بسانِ کوه پا بر جای عالم
- خورَد خنظل که چون منِ دردمندی که بی دردان خورد حلوی عالم
- 9 پر است از عشق اعضايم همه لیک سرم خالیست از سودای عالم
- به دل دارم غمِ لیلی چو مجنون فراغت دارم از غمهای عالم
- قبای فقر دارم در برِ خود ندارم میل با دیبای عالم
- 12 به سر دارم خیالِ زلفِ عذرا چو وامق مستم و شیدای عالم
- چو وعظ واعظِ کرسی نشین است همه افسانه سر تا پای عالم
- چو برهان عاجزند در وصفِ حسنش همه دانشور و دانای عالم

(مضارع: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن)

- وصفِ ترا به خطِ دل آرا نوشته‌ام اندر بیاضِ دیده بینا نوشته‌ام
- شبهای بیادِ زلفِ تو ای ماهروی من از آبِ دیده نامه سودا نوشته‌ام
- 3 با اشک همچو خون و چون یاقوت و لعل ناب بر لوحِ دل که حرفِ تولا نوشته‌ام

با زر قلم ستایشِ مهرِ رخت که من در روزِ عیدِ اسعدِ اضحیٰ نوشته‌ام ^{Y1 21^a}
 مژگانِ تست تیر و کمانست حاجبت مدحِ ورا که در صفِ هیجا نوشته‌ام
 6 خطهای خوبِ من که درین نوبهارِ عمر با خوش خیالِ عارضِ زیبا نوشته‌ام
 افسانه‌های زلفِ ترا پیشِ شمعِ تو برهانِ صفت که در شبِ یلدا نوشته‌ام

۱۳۹

(هزج: مفعول مفاعیل مفاعیل فاعلن)

ما دل به گیسوانِ پری چهره بسته‌ایم از قیدِ دو کون به یکباره رسته‌ایم
 با عشقِ بیدلانِ چو ما طعنه می‌کنی ما ای فقیه در پیِ کار خجسته‌ایم
 3 رندیم و می کشیم علی رغمِ زاهدان از شورِ مستی شیشهٔ تقوی شکسته‌ایم
 ما با غمِ نگار که خرسند و خرمیم مردانه ما ز غمِ دهر رسته‌ایم
 مهر و وفا بدوست بسی کرده‌ایم ما گاهی که با جفا دلِ دشمن نخسته‌ایم
 6 از راهِ آرزوی و هوس پا کشیده‌ایم هم از نعیمِ هر دو جهان دست شسته‌ایم
 زین خاکدانِ پست به امدادِ عشق یار بالمره ما به عالمِ بالا بجسته‌ایم
 عمریست شد پرستش دلداری کارِ ما پیوسته‌ایم با او ز غیر شکسته‌ایم
 9 داریم دردِ عشق چو برهان به آه سرد در گنجِ غم بیادِ نگاری نشسته‌ایم

۱۴۰

(رجز: مستفعِلن مستفعِلن مستفعِلن مستفعِلن)

دردا دریغا از برم رفت آن انیسِ جانِ من شد تیره بی ماه رخس این دیدهٔ گریانِ من ^{Y1 22^a}
 آن ماهِ سیمینبر رفت از رهگذارِ چشمِ تر داغِ غمش لیکن بماند اندر دلِ سوزانِ من
 3 بحرینِ غم شد عینِ من بی آفتابِ طلعتش این قطره‌های اشکِ من باشد در غلطانِ من

اول به بزم وصل او انس و حضوری داشتم در آتش هجران بسوخت آخر دل نالان من
شد کلبه‌ام بیت الحزن یعقوب دل شد نوحه زن تا گشت از چشمم نهان آن یوسف دوران من

۱۴۱

(هزج: مفعول مفاعیل مفاعیل فعلن)

از هجر نگار بی قرار است دل من و از آتش عشق شعله بار است دل من
عمریست بکنج مقیم است افسوس مهجور ز یار دزد یار است دل من
3 از خار جفای گل نورسته درین باغ چون بلبل نالنده که زار است دل من
بسیار کشیدم غم و هجرش اما از دولت وصل امیدوار است دل من Y1 22^b
از جهل مدام به سنگ طعنم مشکن کآینه روی آن نگار است دل من
6 دریای گهر بار غم است دیده من گنجینه راز عشق یار است دل من
با آل محمدم چو برهان غریب الحق که محب جانسپار است دل من

۱۴۲

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

درین شهره غرت بار غم بر دوش دارم من که با دو چشم پر آب و تهی آغوش دارم من
عجب نبود مرا هر کوردل درد هر نشناسد چو ابر مهر نور افشان مگر رو پوش دارم من
3 نداند حال ما را هیچگاه هر مردم هشیار بسان رند مست می دل مدهوش دارم من
بسی جوی روان بگشادم از دو دیده گریان که چون دریای آمو زان خروش و جوش دارم من
زند اندر دلم نیشی چه غم دشمن ز بهر دوست که چون لعل لب شیرین او بس نوش دارم من
6 به حرف نا خوش اغیارند هم گوش خود هرگز حدیث یار را خوش بشنوم تا گوش دارم من
چو از فیض دم شاه نجف برهان بلخ آسا دل گویا و بینا و لب خاموش دارم من Y1 23^a

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

مژده ای دل شد منور دیده بیدار من نامه مهر و وفا آمد ز سوی یار من
دارم از هجر و فراق یار در دل داغها سوزها دارد چو نی زان ناله های زار من
بحرین^{۵۳} عمان غم کین قطره های اشک من در غلطان من است و گوهر شهوار من
لب به طعم می گشاید آن فقیه خشک سر می ترسد کو چرا از آه آتشبار من
بنده برهانم ثناخوان توام از جان و دل بر دعای دولتت وقف است کار و بار من

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

من که دل دادم درین عالم به یاری همچو تو بر گزیدم از همه خوبان نگاری همچو تو
سبحه مرجان را بر خاک افکندم ز کف تا گرفتم می ز دست گلعداری همچو تو
در خرام آبی رود هوش از سر صاحب دلان من ندیدم هیچ شوخ شیوه کاری همچو تو
ای غم دلدارم ای سرمایه شادی من دامن اندر دهر نبود غمگساری همچو تو
می کشی ای دیده درد انتظار ماه خویش من که دارم در بر خود جویباری همچو تو
غمزه اش ای دل ترا در دام سخت آورده است دارد آن صیاد افسونگر شکاری همچو تو
سر نهادم من به خاکپای او گفتا به دهر کمتر است شوریده حال و خاکساری همچو تو
گفتمش بگشا رخ همچون گلت گفتا ز لطف گر گشایم من سزد با می گساری همچو تو
همنشین گلرخم هستی همیشه ای رقیب سرزنش دارد از آن با من که خاری همچو تو
ای مدرّس نیست در قالت کمال اهل حال من بسی دیدم که خام پخته خواری همچو تو

^{۵۳} بحرین Y : بحر Z

اندرین ششدر بسی ای زاهدِ سالوس هست جامِ گلگون کش چو من سبجه شماری همچو تو^{Y1 24^a}

12 از گل و گلزارِ خود برهانِ تو دور افتاده ز آن همی نالد بسوزِ دل هزاری همچو تو

۱۴۵

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

نگارِ من ز خوبانِ جهان به وصالِ او ز عمرِ جاودان به

چو کنزِ مخفی و چون جانِ شیرین همیشه رازِ عشقِ او نهان به

3 ز شادیِ جهان اندر دل و جان که تیرِ غمزه ابر و کمان به

رخِ خندانِ دل افروزشِ الحق ز مهر و نورِ بهار و بوستان به

ز آتشِ سوزِ هجر او فزون تر سرشکِ چشم از آبِ روان به

6 خوش است الحقِ نعیمِ هر دو عالم که عشقِ حضرتِ جانان از آن به

ز رفتارِ گج این خرقه پوشان بگویم راست کارِ سرخوشان به

همه باده کشِ بزمِ خرابات که از تقویِ فروشانِ زمان به

9 چو از خامانِ دلشاد و مدارس درونِ بوته غم پختگان به

مسیحِ انفاسِ رندانِ زمین‌اند که از گرویانِ آسمان به

ز مال و ثروت و سامانِ دوان که فقرِ محض چون ما ناتوان به

12 ز آوای صفا بخشِ دف و نای نوای بلبلِ بلخِ آشیان به^{Y1 24^b}

این آدمِ فضلیان و ناکساران بقیه می داند از گرویان به^ه

بیانِ اهلِ دانشِ خوبست اما از آن صد بار برهانِ بیان به

^ه این بیت در نسخه Z وجود ندارد.

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن)

- شادمان ای دل چه خوش نوروژ سلطان آمده چون گل صد برگ تر با روی خندان آمده
- رفته بلبل نزد گل با امر آن پیش سبا پیش ازین هدهد بفرمان سلیمان آمده
- 3 وه چه خوش از مقدم جانپروژ دلجوی او صحن گلشن جای عیش عشقبازان آمده
- از قدومش یافت رونق بزم عالم سربسر بهر پایوشش گل سرخ و هزاران آمده
- یکسر از فیض دمش از قالب جمله نبات رفته است افسردگی و مردگی جان آمده
- 6 هر دم از انفاس پاکش در مشام جان ما بوی ورد و سنبل و نسرين و ريحان آمده Y1 25^a
- لاله وش مستان به صحرا جام بنهاده به کف در گلستان عندلیبان هم به الحان آمده
- رفته دی مانند غمهای دل چون ما غریب موسم شادی فصل نوبهاران آمده
- 9 نقد جان بر کف نهاده بر رهش افتاده دل با شتاب و شوق اندر کوی جانان آمده
- آمده پیغامها بر ما ز لقمان لبش بهر درد این دل ما نیز درمان آمده
- در حریم وصل او مانند ما حسرتکشان از نعیم هر دو عالم روی گردان آمده
- 12 با سرود و لحن داودی بر غم بلبلان اندرین گلشن چو برهان غزلخوان آمده

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- ز دم مانند مجنون پا به هامون سر به صحرایی شدم مشهور عالم با جنون عشق لیلائی Y1 25^b
- ز سودا سر نمی تابم که تا جان در بدن دارم شبی هم نگذرانم بی خیال ماه سیمایی
- 3 سرشکم قطره قطره جمع گشت و آخر که دریا شد کنون چون مردم دیده فتادستم به دریایی^{۵۵}
- هوا و آب میخانه روان بخش است و دلکش هم ندیدم ز آن مقام با صفا پاکیزه تر جایی

^{۵۵} کنون چون مردم دیده Y : که چون مردم فغان اکنون Z

- من آن رندم که بفروشم به یک جرعه دو عالم را من آن مستم که نشینم دمی بی جام صهبایی
- 6 غلام جان سپارم بنده‌ای غاشیه بر دارم اطاعت می‌کنم ای شاهِ خوبان هر چه فرمایی
- تویی معشوق و من عاشق، تویی عذرا و من وامق کمینه ذره‌ام من ای تو شمسِ عالم آرایی ^{Y1 26^a}
- به شام وصل تو خواهم به پای تو بر افشانم که از بحرین چشم خود بسی لؤلؤی لالایی
- 9 به روی زرد و سوز دل شدم چون مهرِ عالم گرد فروغ و فیض ما را ز آن نمی بیند هر اعمایی
- به یمنِ عشق تا صاحب نظر گشتم که یکسانست به پیشِ همتم ارض و سما و پست و بالایی
- برای توشه از کنج لبانت بوسه چندی کند برهانِ بلخی ای گلِ نورس تمنایی

۱۴۸

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن فعولن)

- تو یکتایی بحسن و مه لقایی چو من داری هزاران مبتلایی ^{Y1 26^b}
- بگشتم در همه عالم ندیدم بسان تو نگارِ دلربایی
- 3 همه خلق جهان کردند واله جمالِ خویشان گر تو نمایی
- بخوام حاجتی ای شاهِ مردان ز درگاهِ چو تو حاجت روایی
- به شهره غمت افتاده‌ام من که دارم همچو عشقت رهنمایی
- 6 بیا بشنو نوای سوزناکم دل پر داغ دارم همچو نایی
- به دردِ عشق چون من دردمندی چو عتابِ لبِت نبُودِ دوایی
- به دو چشمِ سودایی دارم چو خاکپایت گلِ روشنایی
- 9 به مشکل‌های خود برهان مخور غم که داری چون علی مشکل‌گشایی

(حقیف: فعلاتن مفاعلن فعلن)

دامنم را پر از گهر کردی مگر ای دیده تر دریایی

آه از دیده‌ای کشم در دل شب با خیالِ چو تو مه سیمایی

3 عمری در وادی سودا گردم همچو مجنون به غم لیلایی Y1 27^a

ای طبیبِ دل بیمار از لطف بر سرِ بالینِ من بنه پایی

نکته عشق را ز شیخِ مپرس که چه داند چو او خود آرایی

6 من از دولتِ عشق دارم چشم همچو یُم گوهر زایی

نیم از عشقِ تو خالی اما مهرت اندر دلِ هر شیدایی^{۵۶}

^{۵۶} ابیاتِ زیر بنا به نسخه Z (۱۲۴ ص) دو بیت آخر غزل است ولی همین دو بیت در نسخه Y وجود ندارد.

قیس صحرا نورد و من همهم مبتلایم بنقشِ لیلایی
یارم که طبیبِ دل بیمار است نهد بر سرِ بالینِ غم مهبیایی

غزلهای ناتمام

[۱] از غزلیست

(مضارع: مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن)

Y 34^b اندر شبِ فراق وی بی ماهروی او^{۵۷} من خون دل خورم که به جای شرابِ بلخ
از سوزِ هجرِ گلرخِ شرین لبش چکد ز انبیک هر دو دیده زارم گلابِ بلخ

۲ از غزلیست

(رمل: فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن)

Y 45^a ای دل تو بنگر کان مه ابرو هلالم می رود هان از پی اش کز چشمِ تر آب زلالم می رود
در سایه عشق نگار دارم بسی من گیر و دار در چارسو آوازه جاه و جلالم می رود
3 گفتا که ای برهان من بشنو بصد صدق و صفا در جمله عالم پرتو مهرِ جمالم می رود^{۵۸}

(رجز: مستفعّلن مستفعّلن مستفعّلن مستفعّلن)

Y 45^a شد تیره شامم آن مه ابرو هلالم می رود کز دیده تر از پی اش آب زلالم می رود
3 گفتا شه خوبان من در بزمگاه قرب خویش در شش جهت آوازه جاه و جلالم می رود^{۵۹}

^{۵۷} ماهروی او Y: ماهروی تو Z

^{۵۸} این بیت در کنار بیت نوشته شده است، در نسخه Z وجود ندارد.

^{۵۸} این بیت در نسخ Z وجود ندارد، در زیر این بیت و مصرع می آید:

یاد دل و جانم پرورش کی از خیالم می رود همراز دارم چون حسن سامی مسیح انفاس در او

با یاد یارم می زید عمری چو من سودازده

۳ از غزلیست

(رمل : فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)

- Y 45^b بر رخ چون آینه زینت دهد از زلف زرد چون مذهب با طلا تذهیب قرآن می کند
- کفر زلف آن نگار ترک کافر کیش من غارت دین می کند یغمای ایمان می کند
- 3 آن نگار ماهروی و زهره سیمای شبی در سریر تخت دل برهان سلطان می کند

[۴] از غزلیست

(هزج: مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن)

- Y 54^b با عشق چو تو که عالمی دارم خوش مانند غم تو همدمی دارم خوش
- از شوق طواف حرم کوی تو جانا در دیده که آب زمزمی دارم خوش
- 3 بیهوده چو لاله نزد خیمه به صحرا چون داغ درون که محرمی دارم خوش

۵ از غزلیست

(رمل: فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعولن)

- Y1 21^b من که منزل به سر کوی نگاری دارم همچو بلبل به چمن ناله و زاری دارم
- نرود از دل سودا زده ام داغ غمش دلبر سرو قد و لاله عذاری دارم

۶ وله ایضا

(مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- Y1 21^b نگارا خاکپایت را چه خوش کحل البصر کردم که من خود را از آن سر حلقه اهل نظر کردم
- ز آب چشم گریان و دل پر آتش خویشم به ملک عشق خود را پادشاه بحر و بر کردم
- 3 به منزلهای عشقت می دوم باصد شتاب و شوق محالست نارسیده از مراد خویش برگردم

(حقیف: فاعلاتن مفاعلتن فعلن)

- Y1 23^a رهروی گر چو اهلِ سودا رو که ازین خاکدان به بالا رو
 بنشین بر براقِ همتِ خود چون محمد به شامِ اسری رو
 3 بند بگسل تو از قیودِ همه هله آزاده سر به مولی رو^{۶۰}
 برحرمخانه سراقِ قدس از ره عشقِ عالم آرا رو^{۶۱}

۸ غزل ناتمام

(هزج: مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

- Y1 25^b سزد همچون من مسکین پریشان روزگاری را که دین و دل دهد با دلبرِ کاکل پریشانی
 ز فهمِ قاصرِ اهلِ خرد دور است کشفِ عشق معمائست عشقِ حل کجا گردد به آسانی
 3 گدایان در میخانه را عزّت بدار ای شیخ به زیرِ خرقه هر یک که پنهانست سلطانی
 کلاه فقر بر سر کن دل از کون و مکان بر کن قدم خواهی زنی برهان به دار الملک ربّانی

وله

(رمل: فاعلاتن فاعلاتن فاعلتن فاعلتن)

- Y1 27^a در طلب ای دل تو گر خاک ره مردان شوی در سپهرِ معنوی خورشیدِ نور افشان شوی
 تا نگردي بنده خاکِ درِ پیرِ مغان کی به اقلیمِ محبتِ شاهِ عالیشان شوی

^{۶۰} در نسخه Z بالای این مصرع، این مصرع نوشته شده است: هان سر آزاده سوی مولی رو
^{۶۱} در نسخه Z این مصرع، در کنار این مصرع نوشته شده است: تو ز شهراش عشق و سودا رو

غزل پسر که کاتب این دیوان پدر است

من قطرهٔ ناچیزم و آن بحرِ معانی

من ذرهٔ کم مایه ام او مهرِ منور

(هزج: مفعول مفاعیلن فعولن)

Y1 21b

هر جا که گل شگفته دیدم با یادِ رخت بسی شمیم

با سوزِ دل و سرشکِ خونین اندر طلبت همی دویدم

3 از تیغِ غمِ تو همچو بسمل دردا که به خاک و خون طیدم

تا منجذبت شدم ز هرکس چون آهوی وحشی من رمیدم

بستم دلِ خود به زلفِ یاری از قیدِ دو کون وا رهمیدم

6 از کشمکشِ علومِ عقلی در سایهٔ عشق آرمیدم

در طورِ دل و روان چو موسی من بانکِ انا الاهی شنیدم^{۶۲}

^{۶۲} اشبو غزل مرحوم پدر عزیزمک حال حیاتلرنده نظم ایلمش و نظر تصحیحلرنندن کچمشدر. لکاتبه.

غزل فرزند دردمند که از نظرِ تصحیحِ حضرت والدِ ماجدِ مرحومِ خود
 گذشته بود غزل این راقمِ عاجز در میانِ عمانِ دیوانِ ناظم
 همچو قطرهٔ ناچیز است

(هزج: مفعول مفاعِلن مفاعیل)

Y1 27^a دادم دل خویشتن به ماهی در عالمِ جان که اوست شاهی

گر عاشقِ حسن و آنِ اویی بر رویِ بتانِ مکنِ نگاهی

3 هر چند غریب و بی نوایم دارم چو درِ تو تکیه‌گاهی

از رهنِ عقل گشتم ایمن تا عاشقِ تو شد دلیلِ راهی

وصافِ توام ادا کنم چون اوصافِ خوش ترا کماهی

6 این آتشِ دلفروزِ موسی از عشقِ تو ز ادای الهی

۱۰ شهر رجب ۱۳۲۱، ۱۹ ایلول رومی ۱۹۰۲ یوم الجمعة (چاملیجه)

TAHMİS:

Karşılaştırmaya esas aldığımız ve çalışmamızda Z harfi kısaltmasıyla gösterdiğimiz **1368** nolu nüshanın ilk sayfasında Burhâneddîn-i Belhî'nin, 'Abdulkâdir Bîdil-i Buhârî'nin on iki beyitlik bir gazeline yazdığı tahmis bulunmaktadır. Muhammed Musâ bu tahmise ilişkin şu notu yazmıştır:

“15 Şevval 1248/16 Mart Efrençi 1930 –Yevmü'l-ahad. İstanbul Heybeliada'da 25 numaralı hânede müste'ciren mukîm iken merhûm peder-i azîzimin dest-i hatt-ı mübarekesi ile yazılmış müsveddeden ıktibâs olunarak buraya kaydedilmiştir. Burhanzâde Muhammed Musa Gufire lehumâ.”

هو الله الحى القيوم
تخمیس نفیس حضرت برهان بلخی بر غزل بی بدل حضرت میرزا بیدل بخاری علیها لرحمة

^{1b}

ای آینه حسن تو جانها و جنانها

قادر نبود هیچ به وصف تو زبانها

در معرفت ذات تو نادان همه دانها

«ای گرده نکاپوی سراغ تو نشانها

5 وا مانده اندیشه راه تو گمانها»

دلها غم تو دارد و سودای تو سرها

افکنده گل روی تو آتش به جگرها

از تابش دیدار تو شد خیره بصرها

«حیرت نگه شوخی چشم تو نظرها

10 خاموش نفس عرض و بیان تو زبانها»

آهیست که از عاشق تو برق شررگون

فریادی ز مهجور تو رعد گردون

داغیست که از سینه مشتاق تو کانون

اشکیست ز چشم تر شیدای تو جیحون

15 لختی ز دل خسته سودای تو کانهها»

یک نور تو هستی و بصد کسوتی منظور

ظاهر شوی هر روز به انواع ظهور

دور است هزار ساله ره از تو شعور

«در کُنه تو آگاهی و غفلت همه معذور

20 دانا ز میان غافل و جاهل ز کرانهها»

حکم چو تو شاهنشہ بی‌مثل و نظیر

جاریست درین هفت زمین چو سریر

هستی تو غنی و همه خلقتند فقیر

«عمریست که نه چرخ برنگ گل تصویر

25 وا کرده به خمیازه بوی تو دهانها»

روشن همه جا ز حسن دل آرایت

وہ کہ چہ خوش قلب حزین است جایت

ای هستی تو یکتا نبود ہمتایت

«آن کیست شود محرم اظهار خفایت

30 آیینہ خویشند عیانها و نهاد و نہانها»

جانانہ جانپرور و بی مانندی

دل با غمت اظهار کند خرسندی

پستند همه چون خاک تو آنقدر بلندی

«بر اوج جنابت نرسد هیچ کمندی

بیهوده رسن تاب خیالند کمانها» 35

هر یک دل آزاده پرستار تو گردد

هم بلبل زار گلرخسار تو گردد

آنجا که بقا یکسره خمّار تو گردد

«آنجا که فنا تشئه اسرار تو گردد

پیمانه کش جوش بهارند خزانها» 40

ای آنکه توئی منبع فیض و یم رحمت

دادی تو سراسر به زمین خلعت و زینت

از ابر مطیر کرمت یافت طراوت

«هر سبزه درین دشت شد انگشت شهادت

45 تا از گل خود روی تو دادند نشانها»

مهر رخ تو فیض و فری داد به دلها

هر سوخته جانست ترا واله و شیدا

دارد به درون داغ تو چون لاله حمرا

«از شوق تمنای تو در سینۀ صحرا

50 همچون دل پرتاب و طپان ریگ روانها»

نه سبحه به دستیم و نه سجاده به دوشیم

نه گوشه نشین و نه مرقع پوشیم

سودا گر عشقیم و به سودای تو کوشیم

«جز ناله به بازار تو دیگر چه فروشیم

55 اینست متاع جگر خسته دکانها»

از فرط عیان که حضرتش مستور است

برهان خود او ناظر و خود منظور است

ذاکر به حقیقت خود و خود مذکور است

«بیدل ره حمد تو بصد مرحله دور است

63

60 خاموش که آواره و همند بیانها»

تخمیس غزل ببیدل حضرت عبد القادر بیدل بخاری علیه رحمة الباری

⁶³ Tarîh-i Tahrîr: 15 Şevval 1248/16 Mart Efrençî 1930-Yevmü'l-ahad. İstanbul Heybeliada'da 25 numaralı hânede müste'ciren mukîm iken merhûm peder-i azîzimin dest-i hatt-ı mübârekisi ile yazılmış müsveddeden iktibâs olunarak buraya kaydedilmiştir. Burhanzâde Muhammed Musa Gufire lehuma.

İşbu muhammes 18 Saferu'l-hayr 1342/10 Teşrîn-i evvel Efrençî 1922-Yevmü's-sülâsâ tarihinde İstanbul'a tâbi Merdivan Köyü civarında Mümin Deresi'nde Karaman Çiftliği ittisâlinde kâin bir köşkte müste'ciren mukîm iken tanzîm olunmuşdur. Gazel sahibi Mirzâ Bîdil hâl-i hayatında kendi vefatına dair şu beyti söylemiştir.

بیدل طلب کرد تاریخ رخت خود آمدند که بردند نور از چراغ عالم ۱۰۸۹

2 Şevvâlü'l-mükerrem 1248 /2 Mart Efrençî- 1920/Leyletü's-sülâsâ tarihinde Heybeliada'da dört ay tebdîl-i havâda iken irtihâl-i dar-ı bekâ edip mahal-i mezkûr kabristânında musalla taşının garbindeki demir parmaklık dibinde ve sıra serviler altında medfûn olan tahmis sahibi hakkında da ikinci oğlu olan bu râkîmu'l-hurûf –tarih-i vefâtı olan şu (Pîr-i âzâde Muhammed Burhaneddîn el-Belhi) terkibi bulmuşdur. 1348. Sinn-i şerifi (84) idi.

اندکس

۲۳,۴۵	ابو الحسن
۸	استانبول
۴,۵,۶۰,۶۵	افغان
۴۸,۵۰,۵۸,۷۴,۷۶,۷۹	بحرين
۷۱	بخارا
۱,۲,۳,۴,۵,۶,۷,۸,۹,۱۰,۱۱,۱۲,۱۳,۱۴,۱۵,۱۶,۱۷,۱۸,۱۹,۲۰	برهان
۲۱,۲۲,۲۳,۲۴,۲۵,۲۶,۲۷,۲۸,۲۹,۳۰,۳۱,۳۲,۳۳,۳۴,۳۵,۳۶,۳۷	
۳۸,۳۹,۴۰,۴۱,۴۲,۴۳,۴۴,۴۵,۴۶,۴۷,۴۸,۴۹,۵۰,۵۱,۵۲,۵۳,۵۴	
۵۵,۵۶,۵۷,۵۸,۵۹,۶۰,۶۱,۶۲,۶۳,۶۴,۶۵,۶۶,۶۷,۶۸,۶۹,۷۰,۷۱	
۷۲,۷۳,۷۴,۷۵,۷۶,۷۷,۷۸,۷۹,۸۱,۸۲,۸۳,۸۶,۹۱	
۸,۱۹,۳۰,۴۲,۴۷,۶۱,۶۶,۷۱,۷۵,۷۷,۷۹,۸۱,۸۶	بلخ
۷,۳۸	بوعلى سينا
۴۹	تبريز
۳۱	جبريل امين
۶	جمال الدين
۳۱	حسين كربلا
۱۳,۱۹,۲۱	خاقان
۳۰	خاکِ روم
۱۱,۱۹,۲۱,۲۶,۳۲,۴۰,۴۹,۶۷	خسرو
۳۳	ذوالفقار مرتضى
۱۰,۱۴,۳۰,۳۲	روم
۴۸,۴۹,۵۳,۵۴,۵۸	سماع
۴۹	سماوات
۲۰,۷۸	سليمان
۵۴	شاه حسن
۲,۶,۲۰,۳۴,۴۱,۵۴,۵۶,۷۵	شاه نجف
۹,۱۵,۲۱,۴۵	شاه ولايت
۴۹	شمس الحق
۵۳	شمس و مولوى
۱۲,۲۶,۴۰,۴۲	صدبرگ

۱۸	طائفِ کعبه
۷۴	عید اسعد
۶۶	عید نوروز
۳,۹,۲۱,۳۱,۳۲,۴۸,۵۲,۵۴,۵۹,۶۲	عیسی
۴۴,۶۶,۷۶,۸۵	عمان
۹,۱۳,۲۱,۶۱,۸۲	قرآن
۳۶	قطغن
۱۱,۱۲,۱۷,۲۱,۲۶,۶۰,۶۳,۷۰	قیس
۳۴	کرمان
۵۰	کعبت العشاق
۱۳,۲۰,۵۷	کنعان
۱۹	گلستان سعدی
۱۳,۴۰,۴۲	گل صدبرگ
۲۰,۲۱,۲۸,۳۹,۵۴,۷۸	لقمان
۵,۱۱,۱۷,۲۶,۳۳,۴۰,۶۲,۶۳,۶۹,۷۳,۷۸,۸۰	لیلا
۵,۲۴,۲۸,۳۳,۴۰,۵۶,۶۹,۷۳,۷۸,۸۰	مجنون
۳۰	مزار شریف
۶۵	مصر
۳۷	مفتی و ملا
۴۰,۴۹,۵۰,۵۷,۵۸,۶۹,۸۴,۸۵	موسی
۳۱	مهر علی
۵۳	میدانِ سماع
۵۲	میر عماد
۴۲	نوشیروان
۴,۲۸,۴۹,۵۳,۵۴,۵۸,۶۰,۶۱,۷۱,۷۶	نی
۳۱	یزیدی
۶,۲۰,۳۱,۶۲,۷۵	یعقوب
۶,۹,۱۹,۲۰,۲۷,۳۱,۳۹,۴۳,۵۷,۶۲,۶۵,۷۵	یوسف
۵۷	یوسف کنعان

جمهوری ترکیه
دانشگاه قیریق قلعه
انستیتوی علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات شرقی
بخش زبان و ادبیات فارسی

قاسم اولی

برهان‌الدین بلخی و دیوان فارسی
(متن انتقادی)

پایان نامه کارشناسی ارشد

استاد راهنما
عدنان قره‌اسماعیل اوغلی

قیریق قلعه ۲۰۱۴

جمهوری ترکیه
دانشگاه قیریق قلعه
انستیتوی علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات شرقی
بخش زبان و ادبیات فارسی

قاسم اولی

برهان‌الدین بلخی و دیوان فارسی
(متن انتقادی)

پایان نامه کارشناسی ارشد

استاد راهنما
عدنان قره‌اسماعیل اوغلی

قیریق قلعه ۲۰۱۴